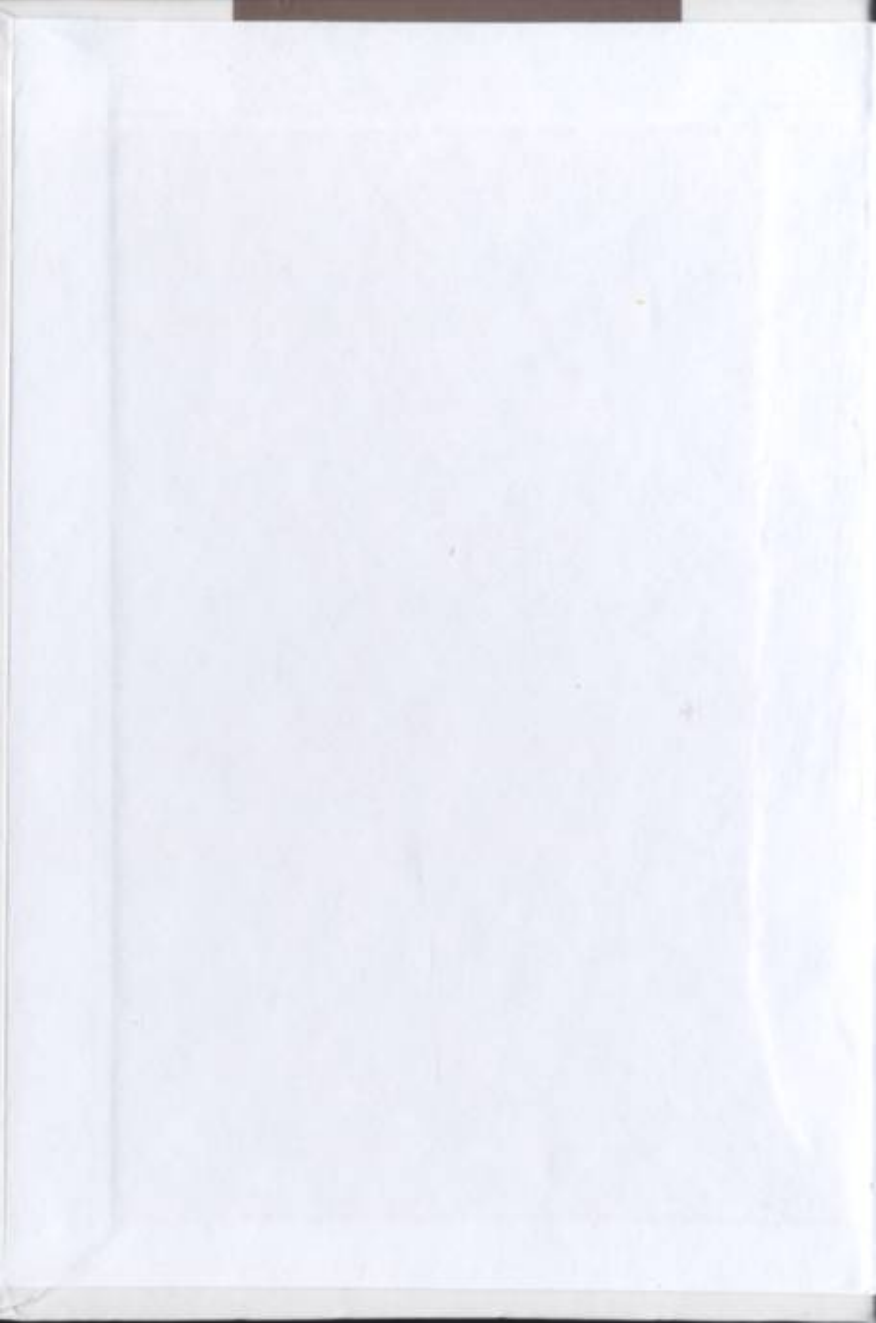

Петро Франко

ІВАН
ФРАНКО

Петро Франко

ІВАН
ФРАНКО

Львів
Видавництво «Апріорі»
2013

*Світлини та ілюстрації
взято із фондів Львівського національного
літературно-меморіального музею
Івана Франка*

Петро Франко

УДК 821.161.2-3
ББК Ш5 (2=Ук)6-644
Ф 835

Упорядник
Марія Войціцька

Франко Петро

Ф 835 Іван Франко. – Львів : Апріорі, 2013. – 216 с., іл.
ISBN 978-617-629-153-4

У виданні вперше публікується збережена частина тексту повісті Петра Івановича Франка (1890–1941), «Іван Франко». Твір писався в 1940–1941 рр., та, очевидно, не був завершеним і в повному обсязі не зберігся. Повість, в основі якої події дитячих та юнацьких років життя Івана Франка, є однією з перших спроб змалювання образу письменника в художній літературі. Текст подається зі збереженням особливостей лексики, синтаксису і правопису оригіналу. Видання адресується франкознавцям і найширшому колу читачів, якому не байдужа історія української літератури.

ББК Ш5 (2=Ук)6-644

ISBN 978-617-629-153-4

© Петро Франко, 2013
© Василь Максимович,
художник, 2013
© Видавництво «Апріорі», 2013

1

ЄєЛО

На окраю ліса стояла молода, може 20-ти літня дівчина. Ярке полудневе сонце кидало іскри з її яскравого волосся. Коли тамтої осені стояла під буками, яких листя позолотили перші приморозки, так що набрало ледви золотавого відтінку, то дівчата, що надходили від поля, ніяк не могли сказати, чи то її волосся, чи, може, на голову наложив вінок з отого букового листя. Груба, з дрібною вишивкою сорочка, зодягала вільно її пружне тіло. На замаєнім літом обличчі ярко відбивалися сині-сині очі, наче волошки. В розправі літнього сонця ці очі трохи примружилися, коли задумано гляділи довкола. На захід круто висотіли гори, густо покриті листовим лісом. Просто перед нею, унизу, темною лінією стояв Радичів. Здалеку, неначе дзвіночок, задзвенів тонюсіньким голосом. Це було так, немовби дзвеніло повітря, розігріте літньою спекою, або листя дерев

у лісі на один короткий момент вітхнуло, і його зітхання добреніло аж сюди. Але дівчина знала, що це кричать молоді яструби. Їх різке «і-і», майже загублене через віддаль, звучало так ніжно, що дівчина в перший мент сама собі не хотіла вірити, що це птичі голоси. Аж коли її бистрі очі спостерегли у відливі світла неначе іскри над лісом, її сумнів розвіявся.

Хати села довгою стрічкою тяглися попри гостинець зі сходу на захід. Гостинець збігав з невеличкого горбика, званого Горою, біг рівненько через село та пропадав прямо в Ділі. Наліво, коло самої церкви, повертав до Ясениці Сільної, бо лежала поміж такими самими горбами, серед яких розкинулися Нагуєвичі. Хат ясничан, з того місця, де стояла дівчина, видно не було. У сонячній тиші хати наче дрімали. Де-не-де кучерявився тонесенький димок, знак, що деякі хазяйки пораються біля печей. Здовж гостинця хилилися крислаті верби, задумані, наче дівчата перед танком, що не сміють піднести голівки та глянути в очі своїм хлопцям. Поза гостинцем річка крутою змією перебігала серед пасовиськ і лук, де паслася худоба. Очі дівчини відшукали свою красулю, що спокійно стояла, румигаючи. Вона вже напаслася і їй в спеку навіть не хотілося рухатись. А далше, пестрими цятками лежали нивки пшениці, капусти, конопель, жита, ясною зеленню відбивала свіжа отава. Розпечене повітря майоріло та, наче

серпанком, притмарювало залитий сонцем вид. Блакитне небо, ярке сонце, гори, ліси – все те недовго захоплювало дівчину. «Гей, гей, які гарні Нагуєвичі, ще кращі, ніж наша Ясениця, а як багато тут бід та журби. До Ясениці близьенько, – снувалася гадка, – та серце не тягне мене туди». Її очі похмарились і ось-ось грозили сльозами. Але не довго стояла палюча тиша на краю ліса. На крилатім дубі, під котрим стояла дівчина, почувся різкий лопіт крил та крики лісової сойки. Низько над головою пролетіла каня і стрілою шугнула на сойку, що дрімала і запізно прокинулася зі свого полудневого сну. Зі страшним вереском метнулася сойка навтеки, стрепенулася дівчина – грізно і жалісно стягнула брови, коли побачила, як каня зловила сойку та почала клювати її в голову. Сойка пікнула ще раз чи два і замовкла у кігтях хижої птиці. Пір'я посипалося на землю. Прегарне синьо-біле перце кружляло в повітрі, а дівчина даремне зробила рух рукою, щоби його спіймати, і рука мимохіть простягнулася за пір'ячком аж на землю. Підняла синє, мережане перце, на яким ясніла маленька краплина червоної крові і гірко підсміхнулася. «І мені не минути моєї долі. Пішов мій милий у Борислав, коби запався – і досі вістки не подає. Чи давно співав він мені до вушка: «Ой піду я в Борислав гроші зароб'єти, щоби тебе молодую в свою хату взети». Збігла сльоза із волошкового ока, побігла

по бронзовій щічці та й впала на руку. Енергійним рухом маленької, але твердої руки змахнула сльозу і знову подивилася перед себе.

Дорогою прокопотів драбинястий віз, запряжений парою міцних коней. «О, Хом'як ще раз по снопи поїхав. Ба, добре то богачеви кіньми їздити. А як я торік натомилася, коли до Самбора через Уріж ходила». Віз зникав поміж вербами і вже не видно було, чи повертав куди, бо дорога вела просто в Діл і там наче губилася у нутрі гори. Як псотливі школярі в клясі, що пускають учителеві дзеркало в очі, розблиснула річечка за горою. Уліті переступити можна, але по дощах навесну і восени ця малесенька річечка набирала води так, що й до кладки тут перед цею дорогою сягала. У річці стояв пастушок з дешевим козликком у правій, а вербовим прутиком у лівій руці, та майстрував сопілку. Вістря ножики раз по раз миготіло у проміннях сонця, хлопчик простягнувся і постукував прутиком об кладку. Це на те, щоби кора відстала ліпше від дерева, бо тоді легко її зняти. Хлопчик вирізав з того самого прутика маленьку затичку, прорізував півокруглий отвір, поплював і заграв на сопілці. Нескладні звуки долітали дівчині до слуху, але гра їй не подобалася. Мабуть, і хлопчикові, що чвіркнув крізь зуби і луснув сопілкою до кладки. Сопілка розломилася і хлопчик шпурнув її, вийшов на берег і щосили закричав:

– Агов, Краса! Куди! А вирвало би те!

На той крик вийшов з хати Реп'як Михалків та й гукнув ще сильніше:

– Якого люципера кричиш! Побіжи за коровою, бо як ті злуцу, то ані ногов не дригнеш!

Наляканий хлопець побіг, що аж закурилося. В бігу боязко оглядався, хоча за ним ніхто не гнав. Ще недавно той самий Реп'як так зрізав пастухові плечі ременем, що її тітка, перша знахарка в селі, цілий тиждень мусіла йому до плечей прикладати зілля бабки, щоб рани скорше гоїлися. Тепер хлопець мав великого пуда.

Очі дівчини побігли по селу і вона вгадувала: «Ого, до шляхтича вже сіно повезли – скоро звинулися. А он вже й корови з толоки погнали. Треба бігти у вільшину, саме добре буде по сухій погоді назбирати коріння».

Дівчина скоро перебігла узліссям та по кістки застрягла у мілкім мочарі, густо порослім вільхами, та почала розглядатися на всі боки. Недовго шукала, бо вже нераз там збирала одолян з широкими, міцно повитинаними листками. Сховалася між високим листям й білами, що сягали куди вище її голови. «Не дуже то любо пахнете, та зате помагаєте», – пристанула, та великим ножем, який мала в кошику, скоро накопала кілька коренів, подібних до моркви, стрясла землю, причім хнула корінчики,

а тоді побігла до потічка та легко сполокала. Чисті перев'язала личком, яке мала в кошику, і побігла далше. Скоро вийшла на сухе, де вже росли берези, граби, а далі буки. Тихо шелестіли дерева своєю віковичну пісню, що не вгавала навіть у літній день, а хор пташин, що то стихав, то знов міцнішав, тільки додавав чару діброві. Дівчина добре знала всі ці лази, що тягнулися далеко-далеко, бо не раз сходила їх усі, шукаючи зілля та грибів. Тепер пильно роздивилася довкруги за вовчою ягодою. Але її тут не було. Вовча ягода росте на сонці, а тут ще забагато тіні. Треба ще перебігти ліс там, де Радичів перетинає впоперек довга лінія. Дівчина не йшла просто до лінії, тільки обходила кругом, бо пильно розглядалася за грибами. Але вибралася запізно, перед нею вже, видно, перейшли люди. Дівчина пізнала це одразу, бо правдиві грибарі не можуть витримати, доби не збити шапку пестрому моримухові, гіркані чи іншій «псюці». Мабуть, думають, що так буде більше місяця для правдивих грибів. Та все-таки ліс був такий великий, що можна було ще щось подибати, і в її кошику скоро нашлося кілька козариків та сивульок. На зрубі побачила кущі високої, майже по груди, рослини. Велике темно-зелене листя, буро-фіялкові квіти, а подекуди великі, ще не достиглі ягоди. Зірвала кілька листків, скрутила їх і перев'язала личком.

Саме тоді, коли зв'язувала гудз, сказав хтось за нею грізно – насмішливим голосом:

– А ти що тут робиш?

Хоч голос роздався зовсім несподівано і гудів грізно, але дівчина не дуже злякалася, оглянулася й сказала, дещо почервонівши:

– Добрий день, Сидоре.

Перед нею стояв молодий ще хлопець, або, як його в селі називали, «злісний Сидір». Через груди ремінь, на яким збоку висіла борсукова торба. На ремені блистіла велика мосяжна бляха, через плече перевісив однорурову фузію. Його очі дивилися твердо і дрібочку насмішливо. Коли в її руках побачив листя, якого ще не встигла сховати в кошик, сказав ні то сердито, ні то допитливо:

– А твоя тітка кого втроїти хоче?

Дівчина розсердилася:

– Ніколи моя тітка нікого не троїла – то й тепер не буде. Мале Сидорачки захворіло, чи не ангіна, і тітка казала листя назбирати.

– А добре, добре, – сказав, наче перепрошуючи, Сидір, – тільки бігай тепер скоро відси, бо тут ходити не можна. Нині паничі на польоване вибиралисї, то аби тобі кривди не зробили.

– Бувай здоров, Сидоре! – і побігла жваво.

Довго дивився за нею хлопець своїми злегка насмішливими очима.

– Ладна дівчина, але не для мене, – сказав до себе, коли перескочила окіп та почала драпатися догори стрімким збіччям Діла.

Довгенько ще ходила дівчина по лісі. Сонце сідало вже над Ділом, коли вернула зі своєї мандрівки та станула знов під радичівським дубом.

В кузні дзенькнув різко молоток. Дівчина нагадалася, якби хотіла йти до кузні, але стрималася. Двері кузні відчинилися і старий, дихавичний чоловік важко засопів: «Ву-ву-ву-уу». Це великий міх роздував жар у ковальській печі. Густим градом посипалися удари молотка. Із темних дверей кузні вилітали ясні іскри та голосно шипікало холоджене у воді залізо. Перед кузнею кували коня і відти виразно долітали людські голоси.

Дівчина ще раз поглянула на хатки села, на бані церкви, на Діл, на вузенькі подвір'я, невеличкі, але любі нивки жита, які простяглися горбочками, на потічок, що виблискував до сонця, на густі ліси, повні ягід, грибів та звір'я, на маленькі городці біля хаток. Де-не-де білили вузенькі полотна. Одні білі як сніг, а другі темніші. Он із хати вийшла стара Добжанська з коновничкою в руках і мокре полотно знов посіріло. «Скільки в багачки полотна – подумала, – аж п'ять куснів».

Не вагалася більше і рішучо подалася в напрямку кузні. Селяни з кузні вже порозходилися, а коваль

запирав двері. Злодіїв в селі не було, колодки при дверях не було зовсім, тож коваль запирав двері кілочком. Коли підійшла до кузні, коваль вмивав міцні руки та весело підсміхнувся до неї сірими очима.

– Ну-ну, ну як, Мариню, підеш за мене?

Нераз уже дівчина чула це питання. Але все-таки не сподівалася його почути ще раз так скоро. Ще дужче зашарілося її смагляве личко, хитнулися на грудях червоні коралі і вона правою рукою прикрила свої очі.

– Піду, – скоріше догадався, ніж почув коваль.

– А чому досі вагувалася? – не повірив.

– Не могла, – схилила голову дівчина, – мусіла ждати до Петра.

– А тепер?

– Піду, – відповіла.

– О, це й гаразд. Вже на своєму обжинки справимо. Зайдеш в хату?

– Ні, я мушу йти в село, – і рожеві вуста дівчини скрасив більш сум, ніж весела посмішка.

– Приходи завтра на музики.

– Прийду, – кинула, і скоренько пішла дорогою.

Коваль довго-довго дивився за нею, аж доки не зникла за вербами. «Привикне, то, може, й полюбить, – подумав. – Добра буде газдиня дітям. Гай, гай, не така була моя Гануні – та й хорувала часто».

Але ніколи було сумувати тай давне пригадувати, в хаті ждала робота. Треба було новий обруч на жорна заправити, коневі січки нарізати, кури загнати, тай вечерю лагодити. Звернулося сонце до заходу тай ховалося за Діл. Росли тіні верб по дорозі і виходили до потічка так, якби з гусьми і коровами ще раз води напитися хотіли. Зачервонів потічок і загас у вечірніх сумерках. Витягнув коваль капшук з тютюном і зачав скручувати цигарку.

– Ні, не буду курити, – сказав собі і пішов у хату. Зігнув на порозі свою дужу постать і дзвінко за скрипіли за ним двері. Десь від села летіла пісня: «Ой у нашім Бориславі ями реперують – ой бо наші файні хлопці дома не ночують».

А молоденький голос стелився росами: «Ой загачу воду в лісі, загачу, загачу, не стою ти дуже в ласку, великий багачу».

Розспівалося село, линули голоси то від одної, то другої хати, дзвінки і дівочі, густі парубоцькі, що на любовну зачіпку відповідали інколи грубо, з насмішкою, і тільки дівоче серце в цій грубій мові могло відчутти утаєну прихильність.

Різкі посвисти йшли від ліса та луною котилися селом. Це хлопці гнали коні на ніч на пашу. Вийшов і коваль перед свою хату і сів на порозі. Довго, всю ніч лунали по селу співи. Завтра неділя, можна погуляти. Від потічка, від лісів повіяв холодний вітер,

що проливав прохолоду, яка малих дітей і старих гнала в хату, але молодь тягнула в садок та під верби і казала триматися за руки в міцних обіймах.

Ріденька мряка сріблястим пухом постелилася вздовж річки по толоці і в промінні місяця виглядала, як ніжне павутиння. Жаб'ячий хор ще голосніше прозвучав у вечірній тиші, щоб вже не стихати аж до рана. Повз саму кузню перейшла темна тінь і міцний, але притишений голос співав не зовсім тверезо: «Яким ішов до дівчини, том співав, том гойкав, яким ішов від дівчини, том стогнав, том йойкав».

– Ти, ти, Дмитре, – гукнув коваль, – ще й як будеш йойкати, як тебе Хруникова Гандзя по зубах заїде.

– Не бійтеся, стрику, не заїде, бо вона вже Довганюковому Іванові заїхала.

– Ану, ти, ти, як так – то поквапся, разом весілля будемо справляти.

– Ого, – відповів веселий голос, – а ти стрику, що...

– Такий самий.

– Ну, то дай тобі Боже.

– Дай і тобі, що гоже.

– Біжу, щоби багачі не перехопили.

– Біжи, тай по зубах не бери, – побажав йому коваль і простягнув свою огрядну постать. Затріщали стави. «Натомився сьогодні», – весело подумав коваль. Із сусідньої хати вийшов господар.

– Добрий вечір, Яцю, – привитався голосно.

– Дай Боже здоров'я, Семене, дзиґар маєш? – і неспішно переступив через перелаз та підійшов до коваля. Той мовчки передав йому пачку з тютюном і запірки. Довгенько, довгенько крутив Семен дзиґар, потер сірником до штанів та, затулюючи обома руками сірник, ждав терпеливо, як вигорить сірка.

– Гай, гай, – зітхнув Семен, – день у день праця, що не знаєш, як і час збіжить – а прибутку не видно і податки ростуть, на шарварки гонять.

Коваль притакнув, мовчки тримаючи в зубах цигарку, з якої посипалися іскри, що скоренько згасли в повітрі – тільки одна долетіла до землі і заки не згасла, оба сусіди дивилися на неї і мовчали.

– Це добре, що гостинець будувати почали, – потішив коваль – тай з Ділу дерево возитимуть, то може, менше людей до Борислава піде на вічну загибель.

– А тягне той Борислав, тягне. Останні соки витягає.

Дзвінкий дівочий регіт з-під далекого оборога перебив ділову розмову сусідів.

– А життя не питає. Молодого до молодого тягне, – добродушно завважив коваль. – Люди женяться, родяться і в гадці не мають. І чим хто бідніший, тим більше має дітей, – гірко зажурився Семен.

– Ти-ти-ти, – заговорив радісно коваль, груди йому випрямилися і він глибоко відітхнув, – будуть діти – буде на діти.

– Пора йти в хату, – сказав сусід. – Добраніч.

– Добраніч.

– Ага, знаєш, я женюсі.

– Чи, ба, Марина?

– Вона. Молода дівчина, – сказав задумано Семен.

По добрій хвилі відповів коваль:

– Ба, ще, може, я не такий старий.

– Не хотівім я цього тобі говорити, але коли ти сам сказав, то нехай буде.

– Дай Боже на косарі.

– Будуть... – сказав впевнено коваль і повторив:

– Добраніч.

Довго не спалося ковалеві. «На косарі...» – подумав голосно. Хата порожна. Встав з постелі і при світлі каганця почав майструвати. Скоренько з гладкої дошки вирізав півкруглі денця, сполучив їх краями тонесенькою листівкою і по обох боках прибав вироблені штудерно залізні вічка. Колиска була готова. Примінив її до ліжка, в сам раз. От тут повісимо, тай шнурок під руку буде.

«Ти тихо стій. Ну... ну, тихо, а ні, то набереш, бо щоби я через тебе вже тепер не мав спати по ночах». Сховав колиску під ліжку, весело розсміявся і ще раз вийшов надвір. Віз скочувався на долину. Га, вже добре по півночі, і, вдоволений з доброї днини, пішов спати.

2

ЗАБАВА

«Помолився в церкві, то тепер і погрішити можна!» – кинув спересердя високий, як тичка, Василь Кахній. Виплював з зубів останній кусничок папіроски, що вже запекла його в губи, і розглянувся довкола. Стодола була порожня. Пусто, аж смердить. «Агей, а я гуляв би, аж мнов підносит!» – і підійшов до перелазу, розсівся вигідно і почав крутити нову цигарку. Але тільки-що хотів закурити, як четверо дрібних рук зразу гупнули його в плечі так, що Василь скотився на землю. Розлючений, схопився на ноги і оглянувся. Перед ним стояв цілий гурток дівчат і хлопців, що непомітно підійшли ззаду до плота і тепер всі гучно реготалися.

– Ану, вгадай, котра то? – закликала весела Текля. – Добра тобі з неї буде жінка.

Парубок стояв із червоним обличчям, але увесь тютюн висипався, а запірки розлетілися з вітром, –

однак дивитись на хлопців і дівчат не міг сердито – подавив в собі злість і сказав:

– Овва, буде тобі, – і відвернувся, неначе йому було байдуже.

– Агов, – гукнула Текля, – який мудрий. – Ніби має бути слота, таке ладне сонце!

Парубок поглянув через плече:

– Та бо мудрі люде кажуть, що як старі баби гуляють, то буде слота.

Але цього дівчатам було вже забагато. І музики нема, а той ще договорує. Усі миттю попереסקували через перелаз і гурмою посунули на Василя.

– Айой, та не всі зразу! – нібито боронився Василь, обіймаючи та закручуючи то одну, то другу, – бо мені вже і одної, мабуть, скоро буде забагато!

Усі посунули до стодоли, отворили широко ворота та приглядалися, ніби перший раз в життю побачили, чи вигідно буде танцювати. Стодола була нова і тік треба було втоптати. Для того Цюник запросив до себе на забаву хлопців і дівчат.

– Ану, господарю, – гукали парубки, – а де ж та музика?

Цюник, старший господар, поволісіньки вийшов з хати і облесне привітався з молоддю:

– Здоровенькі були, дівчатонька, та й ви, панове молодці! Прошу ж то я вас – забавляйтеся, будьте, як у себе вдома.

– Та дома, то як дома, – відповів маркотно гуляка Добрянський. – А чи ви, пане господарю, музику запросили? – підкреслив значуще.

– Музику? – наче не розуміючи, протягнув Цюник, – та ж я вас просив на забаву, а не на музику.

– Ов, виджу, що ви вже забули, як ви ще молодов дівков ходили, – закепкував якийсь хлопець, що сховався за гуртом.

– А що ж то за забава без музики? – зацокотіли дівчата.

– Та най вже буде по-вашому – нібито годився Цюник. – Моя стара дасть пироги, – а ви музику і горівку – тай бавтеся хоч цілу ніч!

Дівчата і хлопці збиралися в гурток тай вдавали, що хочуть відходити.

– Скупий г...їд, лічи крупа! – буркнув хтось голосно.

Гурток нерішуче підходив до перелазу, коли раптом з хати почулися звуки танцюристової музики.

– Любенькі мої! – скрикнув Цюник, – а ви ж куди? Та ж музика ще грає!

Із гурту посипалися веселі дотепи:

– Хоч скупий, а не дурний!

– А то мудрагель! – удавав Цюник, що образився, – тобі тільки гульки в голові, Дмитре!

– Або таки-так! Коби скрипка, коби бас – підскочив би вище вас! – уже весело гукнув Дмитро.

Цілий гурт захопив музикантів і потягнув їх до стодоли. Передом ішла перша скрипка – це був відомий на усі довколишні села Гринь Франковський – він побував трохи в місті, а навіть грав у театрі і вмів грати не тільки звичайну коломийку, але і панського вальса і самого кадрилия. Тільки шкода, бо на селі ніхто кадрилия не хотів танцювати. Недаром про нього говорили, що як заграє, то самі ноги скачуть. Побіч скрипки дрибетів низенький цимбаліст – якому цимбали вже геть боки пооббивали і тому він опер собі цимбали вигідно до свого величезного черева. На самому кінці посувався великий та поважний, завжди суворий Іван Погорілець. Його так називали від часу, як погорів і грою на басі хотів заробити на другу нову хату. Але то йому йшло нескладно, бо з журби любив випити і з легкою насмішкою говорив про себе: «Коб не скрипка і не бас, то б музика свині пас». Тим він хотів зазначити, що на хліб заробляє собі басом.

Але хоч музика вже грала, якось ніхто не квапився танцювати, і тільки коли господар гукнув: «А то що за парубки, а чому ви не танцюєте? – то музика буде даром грати?» Але на ті грізні слова дівчата ще дальше посунулися в куток, а Дмитро поступив ніби на крок до дівчат тай спинився – немов і він засоромився. Дві–три дужі руки штовхнули його наперед і він, удаючи, що спотикається, мало не налетів на гурт дівчат, спинився перед ними і сказав:

– Ба, коби то я вмів танцювати! І дівчата, як маки, і музика слізно грає, тільки щось ноги не складаються до танцю.

Ухопив одну і почав її тягнути. Дівчина якийсь час опиралася – бо так велів звичай, і аж Дмитро сказав:

– Аво, дурна, ходи! Може, з тобов і я собі пригадаю, як танцюєся!

Аж тоді положила йому праву руку на плече, лівою тримала за його праву руку, а ліва хлопця обнімала її за стан. Почали танцювати коломийки, жваво крутячись на одному місці. Але весела музика не на це, щоб молодь стояла даром, тож коли вже перший лід був переломаний, хлопці підходили до дівчат і брали в танець. Душі міцно підтоптували чобітьми, бо треба було втовкати тік – не даром скупий Цюник платив за музику. Ціла стодола дудніла тепер, як один великий бубон. Хлопці приставили перед музикою, що стала собі коло воріт, та й по черзі співали веселі коломийки: «Ой богаче, богачику, дай за мене дочку, заречуся, що не буду пити горівочку». Дмитро спіткнувся і аж тоді помітив, що на цім місці, де танцював, вибив порядну яму. «Та, як я си вівкну, то чень богач зрозуміє, дасть за мене дівку».

– Ану, хлопці, не танцюйте на однім місці, – заговорив Цюник, – бо ями в тоці повитовкаєте.

Дзвінкий голос Гандзі покрив музику:

– Ой у моїм городочку зацвила кропива, ой бо мене хлопці люблять, бо я бесідлива.

Але їй зараз відповіла язиката Сенька:

– Ой кувала зозуленька в городі на сливці, полюбила кострубулі мого чорнобривця.

Але завзята Гандзі не могла стерпіти образи:

– Та хто би його любив, твого слинявого чорнобривця! – і так потрутила бідного парубка, що той покотився просто в Сеньчині обійми.

У стодолі потемніло. На порозі станула огрядна постать Яця з Гори.

– Добрий вечер цілій громаді, – сказав лагідний голос. І хоч коваль ні разу його не підносив, все-таки покрив і гамір пісень, і скрепітливу музику. До Яця підійшов Цюник – витягнув фляшку горілки з кишені і малу чарочку.

– А може би так, по порційці? Горівка не жінка, а голову завертає, – сказав коваль. – Напиймося – вліті студить, а взимі гріє.

– А дайте і мені хробака заморити, – приступив блище Дмитро.

Богач скривився, але не випадало відмовити, і налив порційку Дмитрови.

– Красно дякую, – сказав Семен і собі простягнув руку по чарку.

– О, як дякуєш, то значить, ти вже випив, – налив чарку і подав Дмитрові.

– Добре, вип'ю, пане господарю, – сказав Дмитро, – тим давайте, котрі ще не пили, – і передав чарку даліше.

У малій фляшці бовталася вже, може, лиш половина горілки, і Цюник промовив до речі:

– Горівку треба заткати, бо вивітріє, – обережно закоркував та глибоко сховав до кишені.

Зрубний Дмитро, що стояв збоку, витягнув йому пляшку так, що той і не помітив. Моргнув на двох-трьох хлопців і висунувся тихцем зі стодоли. Ті, що вже випили, заговорювали за той час зуби Цюникові, а за хвилю Дмитро всунув, але вже порожню пляшку господарю в кишеню.

– При горівці весело сі бесідує, – підморгнув оком коваль, що бачив усю цю історію.

– А ви чому не танцюєте, пане Яцю? – запитав Дмитро.

– Відгуляв я своє, а тепер ще лиш тільки на свою горличку чекаю, бо при молодих і молодію. Десь при господарстві затрималась.

– Про вовка промовка, – затримався коло нього Дмитро, тримаючи в обіймах вертку Сеньку; він якраз дивився через ворота надвір.

– Дивіт, стрику, вже Марися біжит.

Через перелаз легко перескочила дівчина в червоній спідниці та вишиваній сорочці. Гердан на шиї, майстерно вироблений з малесеньких кораликів,

піднявся, бо дівчина відітхнула – наче вона подолала важку перешкоду. Спровола зашарілась, підійшла до стодоли.

- Добрий вечір, Мариню! – сказав Яць.
- Добрий вечір! – тихим голосом відповіла.
- Потанцюємо?

Дівчина ледве кивнула головою і обоє почали танцювати. Усі з пошаною розсувалися та давали місце. Легко крутилася Мариня, але Яць, хоч на вид отяжілий і міцний, добре дотримував їй кроку. Земля під ними утоптувалася ще краще, як під іншими. І Цюник знов просив, щоб не танцювати на однім місці, бо шкода току.

Зігрітий Яць вийшов надвір, а до Марині причепився Добрянський: «Ходи, та ходи зі мною гуляти!»

Хоч як дівчина відпекувалася, що втомлена, що не хоче, що не піде – вкінці все-таки пішла. Петро дуже любив співати коломийки при танцю, але Мариню пригорнув міцно до себе і зачав шептати до вуха:

- Скажи, Мариню, ти вже по слові з тим німцем?
- Ще ні, – відповіла тихо.
- А не пішла б за мене?

Дівчина подивилася йому просто у вічі, похитала головою і заспівала:

– Знаю я ті, богачику, знаю я ті, знаю – я за тебе не піду, бо волів не маю.

У цій хвилині знялася мала буча, бо Дмитро ще раз хотів танцювати з Сенькою, але гонориста дівчина рішучо відмовилася, а вкінці гостро крикнула:

– А що ти думаєш, як вже мене поцілував – то конче маєш танцювати? Шукай собі дурнішу!

– А де ж я дурнішу знайду? Або будеш зі мнов танцювати, або попам'ятаєш!

– Що, ти, може, мене вже тепер бити хочеш, ще перед весільом? – скричала Сенька і взялася під боки.

– Як треба, то і наб'ю.

– То і знай, таки присягаю, що ніколи за тебе не вийду, хоч би мала старов дівков вікувати!

– І будеш старов дівков вікувати – бо хто тебе таку візьме?

– А ти широко своєї верші не рознимай, – сказав Іван і станув перед Дмитром – високий, міцний і грізний.

Дмитро таки налякався, бо Іван був першим силачем у селі – він сам один хоч би якого кльоца підносив на фіру – але так перед громадою йому не личило поступати і він, набендючившись, як тільки міг, гукнув голосно:

– Як будеш мені дівчину відбивати, то...

– А як ти мені будеш дівчину баламутити...

Здавлося, що вже нічого не повздержить гарячої молоді крові і вибухне така звичайна парубоцька бійка за дівчину. Цюник не хотів мішатися в сварку.

Він замолоду сам був завадіякою і любив бійку, бо уважав, що забава без бійки, як борщ без соли. Його бавили молодецькі звади, і тому приговорював:

– Тримайтеся, хлопці – як не вирвеш, то не з'їш.

Але супокійний Яць не любив дивитися, як молоді хлопці марно витрачають силу на пусте. Він звернувся до музики:

– Ану, заграйте веселої, а ми всі потанцюємо! – і почав танцювати з Мариною.

На таке слово перший відступив Іван, що дуже шанував коваля:

– Тай було чого сваритися, – промовив голосно. – Кого Сенька захоче, того й возьме!

А тоді Сенька з погордою кинула:

– Та бо я вас обох не хочу – таких звідників, один вибив би, а другий поправив!

Всі зачали сміятися, буря стихла, і веселі співи не втихали довго вніч. Коли стемнілося, господар приніс свічку й пироги. Завтра робучий день, треба кінчати. Гай, гай, на то літо, на то юність – гаряча кров біжить у жилах. Господар замкнув браму стодоли, прощаючись з музикою, що досить kwasно дякувала за «щедру» гостину.

3

Івась

ВЧИТЬСЯ ДУМАТИ

Коваль не помилявся. Мариня стала дійсно доброю жінкою, доброю господинею. Рік по року кричали в колисці малі діти. Онуфрій, Івась і Галя. Галя скоро померла. Померла ще маленькою, так що не дуже жалували. Тай за роботою не було коли жалувати. Коваль перейшов зовсім до кузні, бо роботи було щораз більше, так що і настарчити не міг. Але рук не жалував, бо дуже любив ковальство і чимраз до зручнішого брався. Під його молотом гнулися залізні штаби, укладалися в різні взори. Такий файний залізний паркан дідичеві в Ясениці поставив, що навіть міські люди ставали, щоби на нього подивитися. Але гордістю коваля були його сокири. Тай Марині ніколи було тужити. Діти малі, погодувати, обіпрати, а потім і до школи післати, тай

в полі робота, тай в стайні пара коров, тай в саді, тай в городі, тай коноплі зібрати, намочити, висушити, потерти, а довгими вечорами прясти і прясти. І не журилася Мариня, що нитка тягнеться рівно та довго, як життя. А стара баба сидить на печі тай оповідає – то про панів польських, як вони над народом збиткувалися, то про Потоцького і Калиновського, бо про них вона ще від старих дідів чула. Малі діти вечорами поки до вечері, стрижуть собі щось між ліжками тай слухають бабуні. Мариня біля печі порається, а у хаті завсіди повно людей – і свої, і не свої, дехто на роботу чекає тай не хоче вертати, бо запізнив, а через ліс у темну ніч їхати страшно, бо вовки ходять. А другі так прийшли поговорити, і тягнеться довгий вечір. Аж не знають, коли діти позасипляють, люди хто-куди покладеться, поставивши собі під голову гуньку або сердак. Любив коваль товариство, а Мариня, хоч і не дуже одним оком на те дивилася – не можна кривитися, бо грейцарів припадало густо. Усі три хлопчики, хоч у віці ріжнилися небагато, але вдачею удалися зовсім інші. Захарко, коли мав п'ять років, то вже пробував жати серпом, і казав дід, що з него буде господар. Молодший на рік Онуфер найлюбійше пересиджував на колінах у злісного Сидора та любив слухати, як той оповідає про лісного звіра, цапів, оленів, а навіть вовків. А вночі кричав через сон «паф» так, що

аж Мариня мусіла його розбуджувати та засипляти наново. Усе йому здавалося, що він до вовка стріляє. «По лісах буде з фузією ходити», – казав злісний Сидір. Аби тільки Онуфрій троха підхопився, то з лісу тай не виходив.

Івась був найздоровіший з них трьох. Особливо вражали його великі ясно-голубі очі. Часто любив задивлюватися у безмежні світові простори, і ніхто не міг збагнути, що він там бачив. Годинами, бувало, лежить горілиць і дивиться, як по просторому небі кружляють яструби або кані. І все, все хотів знати: чому яструб літає, а гуска ні, чому сонце світить вдень, а вночі не хоче. Його уява була завжди розбурхана оповіданнями бабусі та дівчат, що помагали вдома провадити господарство. Кожна звірина, про яку розказував злісний Сидір, мала свою мову і треба було тільки випити відвару зілля горицвіту, щоби розуміти ту мову. Але нелегко знайти то зілля, бо воно росте десь на Ділу, а до Діла далеко, тай там страшна гора. Але Івась обіцявав собі, що як тільки виросте, то піде туди, щоби знати, що говорить до себе горобець, ворона і сорока. Але нащо йому то зілля. Він вже і так розуміє, що говорять до себе Бурко і Леско. Коли вони радісні, то говорять зовсім інакше як тоді, коли віщують чийсь смерть. Івасеві здавалося, що так недавно всі пси нагорі вили так жалібно, так тужно, і таки того

самого дня помер старий Микола. Тато казали, що то пси його смерть учули.

Івась дуже лякався смерті, бо про смерть йому говорили, що то стара баба, яка ходить з косою і де замахнеться, там люди вмирають. Оповідала бабуня, що коли була хвора, то смерть цілі села забрала, але тепер людей знова намножилося так багато, що вже їм тісно. Ділять ґрунти на щораз менші кусні так, що з того чоловік вже і вижити не може. Але бабуся оповідає не тільки страшні казки про чарівниць, не тільки про звірячу мову, але і про скарби, заховані в горі, яких береже старий-престарий дід Бескидський. Івась хотів про це говорити зі старими людьми, що приходили до кузні, але старі люди не мали часу і відмахувалися від нього і його розмови, або тільки вдавали, що дуже дивуються: «Ов, ти вже про це знаєш, як будеш великий, то всі ті скарби подістаєш і з нами поділишся».

Івась вже хотів вирушати до далекого Ділу і шукати скарбів. Але коби це розуміти, що мурашки говорять – вони в землі живуть, в закутки дістаються, то напевно знають, де це золото заховане. Багато хлопцям оповідав злісний Сидір і люди, які приїздили до коваля то в справах, то-таки щоби погостювати. Усі вони вдавали велику приязнь до Івася, гладили його по головці тай приговорювали: «От розумна дитина, буде з него піп, а може, сам

дяк». Говорили так часто, що навіть сам коваль повірив, що його діти усі дуже здібні, але той наймолодший – то таки дуже розумний. «Рости, моє золото, – приговорював нераз, – будуть з тебе люди, пішлю тебе в школу, щоби ти більше світу бачив, як ми, старі».

Любив Івась зиму. Вбере чобітки, накинє кожушину, на голову насадить шапку, в яку мало цілий не ховався, тай біжить до хлопців. «Ану, – думає, – поїду разом з ними санчатами з того горбика». Але не встиг підбігти до горбика, як котресь крикне: «А дивіте, от уже Яцьове котиться, зараз воно щось розумне скаже». Стане Івась і по самі вуха почервоніється. Обійде хлопців стороною, походить і до хати вертає. Питає мама – «М-м» – мугиче Івась, – в руки змерз дуже». І бере мама холодні, задубілі рученята Івася і хухає на них. І не спішить уже Івась за своїми товаришами на забаву. Не тягне його туди.

Але найліпше любить Івась літо. Весна не так затямна, як літо. Теж не встигнуть сніги зійти, а вже і трава така висока, і не стямиться, коли сонце гріє... Тоді Івась почувується господарем і у саду, і на ріці, і далеко, як тільки глянути. З мамою він вже і по лісах ходив, і навіть гриби помагав збирати. Дуже дивувався Івась, коли сусіди, вихвалюючи його перед батьками, говорили: «Розумна дитина, бо розумна, але не така, як людські, уважайте на него». –

«А чому?» – турбувалася мама. – «Та-бо, видите, йде, руками махає і до себе говорить. А колись-то, куме, я виділа, як воно собі прутиком головки з будяків стинає, а я питаю: «А що ти робиш, Івасю? Що, то в тебе роботи нема?» – а воно каже: «А чи ж то не видите, то татари-песиголовці, і їм треба голови постинати». І нічого дивного, що кума своїми поважними, старечими очима не виділа ані татар, ані песиголовців, тільки будяки і ластівоче зілля.

Зі всіх хлопців любив малий Івась ще найбільше Васильця і Гриця. Оба старші від нього, тай значно розумніші. Іде раз Івась з Василем, котрому мама приказала полукіпки почислити. Числить раз, два, п'ять, сім, парканайцять. Сміється Івась:

– А то кілько – парканайцять?

– Або я знаю, – каже Василь, – як усі полукіпки, то і парканайцять.

– Та то ніскільки, – сміється Івась.

– Хто таке казав?

– Аво дивися, сідай отут, будемо рахувати. Отой крайній буде раз – і Івась, щоби то Василько ліпше з'явив, прутиком цвьяхає землю і твердо говорить – раз, – а тоді дальше – два, – і тоді знов Івась б'є прутиком в землю, а потім – три, чотири. – Сидить Івась, цвьяхає прутиком землю, вже усі полукіпки почислив. Але Івась хоче похвалитися, що він знає значно більше, ніж дівтацьке парканайцять.

Надійшов старий Рябина. Кохикає, охає, а Івась і не чує. Василь вже давно побіг гуси завернути, щоби за той час з полукіпків колосся не витягнули.

– А ти що робиш? Ти, не вітцівська дитино, – чує Івась за собою трохи носовий голос. Кинувся Івась і витріщив на старого свої залякані оченята. – Чи ти вовк оман, чи ти собі думаєш, що то ще панщина в нас? Чи ти не знаєш, що земляця – то наша мама, яка нас всіх годує? Дай сюди той прут.

Старий Рябина вирвав Івасеві з рук прутик, зломив вчетверо і кину в кропиву. І чого то старий хоче? Мало не заплакав Івась:

– А я вже до чотиреста дорахував – ні, мусів мені перебити.

– Іди додому та й ліпше «Отче наш» говори, як маєш такі збитки робити, – сказав старий Рябина і пошкандибав долі межею. Але Івась довго ще сидів та не міг зрозуміти, за що старий нагнівався та йому прута поламав. «Ага, а може, він хоче, щоб я на попа пішов учитися, – догадався Івась. – Ні, я таки волю наш садок та й річку». Обережно, щоби не поколотися, зривав лопухові головки та причіплював їх собі до одежі. І на груди, і на боки, і на плечі, і на ноги парканайцять і потім засміявся, пригадавши собі смішного Василя і пішов над річку. Івась знав, що он там за вербою глибше місце, поклався на живіт і підповз, аж його оченята виглянули за стрімкий

берег. Під собою побачив темну воду, але за хвилину, коли очі привикли до темнішого дна, побачив дно, покрите дрібними плиточками, обросло зеленими водоростями. Але Івась знав, що то не жадні водорости, тільки волосся русалок, які вдень перемінуються на камінці, а вночі виходять танцювати до місячного світла.

Коли Івась положився вигідно, то косітник виріс високо-високо і густо так, що тільки де-не-де проміння сонця доходили до нього. Ах, як любо лежати у такій зеленій тоні. Потічок легенько плюскоче, хвилі то пригинають, то випростовують прибережну траву, надбережний підбіл стоїть задумано і також вдивляється у воду. Кожний листочок підбілу перемінюється у маленьких хлопчиків, що так само як Івась, дивляться на життя на дні річки. Аж ось Івась мало що не засміявся: як той ковблик смішно повів вусиками – го, го, го, таж то цілком як той парубок Василь, акурат такі самі довгі вуха має і все ними любить Івася страшити, а то ще, бувало, як накриється кожушком вовною догори, а на очі насуне ту свою лапату шапку і загучить, то Івасеві ще мороз поза шкуру ходить. Але ж тепер тепло-тепло. Сонце жарить з безхмарного темно-блакитного неба і так ніжно пригріває плечі і все тіло. Але в зеленій криївці не пече його. Ковблики на дні річки ворухаться. Ого, а той Василь то дає пуда тамтим, іншим. Мало що

не вискочив з води, хапнув повітря тай втік в свою криївку, аж всі інші порозбігалися. Як то Василь поміж хлопцями на толоці. Але бо і моцний-моцний. Узяв малого Гриця за обі руки, як почав довкола себе ним крутити, то Гриць, як то фуркало, фуркотів. А як станув на ноги, то казав, що йому ціла земля довкола обертається. Ба, та чи то правда, що земля обертається. Татуньо казали, що сонце велике-велике, а воно таке наче невеличке. Може, то в небі лишень така невеличка дірка прорізана і його тільки видно. Ба, але як же воно сходить – там дірка мала, заходить – то й там дірка. А може, то ціле небо за сонцем, за тою діркою обертається? Ні, треба буде таки з татунем за сонце поговорити, якраз то там в небі на сонці дірка прорізана.

Довго, довго лежав Івась то на животі, то горілиць і дивився то в річку, то на блакитне небо. Сонце гонить, гонить. Повернуло з опівдня, а Івась може і продрімався, і ще в пісні мріяв про високе та далеке небо, тож коли повернувся і подивився в воду, то замість м'якого дна, камінчиків і м'яких зелених наростів побачив темну-темну воду. Здалеку роздався голос: «Івасю, Івасю!» То його кликала мати. Він завсіди в таких випадках зсувався в річку, перебігав брід і прибігав, але не тепер. Таж там така глибінь, що до дна видно. Подивився вбік, там, де від берега падала на річку тінь, і побачив і дно, і камінчики,

і водорости. Подивився перед себе – знов безодня. Підвівся Івась і не міг надивуватися, чому то перед ним брід змінився в глибінь і забув, що мати кликала його. Раптом почув за собою голос:

– Чому додому не ідеш?

– Та ж я хочу іти, але боюся.

– Чого? – здивувався сусід Мартин, що надійшов якраз з вилами і граблями до сіна.

– Та во, адіт, – сказав Івась, – яка тут глибінь.

– Таж тут брід, – сказав Мартин.

– Брід? – перепитав Івась.

– А, то не глибінь... – ще більше здивувався Мартин. Легенько в ходачках зіскочив в потічок і перейшов через річку, мало що замочивши їх. Івась скоренько скочив за ним, перебіг річку і побіг городом додому.

– А то омана, не хлопець, – пробурмотів Мартин, здвигаючи раменами, – п'ять літ має, а ще броду боїться! – і пішов до сіна.

Івась побіг до хати, але мами вже не було. Він скоренько заглянув до горшка, витягнув кілька картопельок в мундирах і хотів горщик знов поставити в піч, але коли побачив вгорі комин, зробилося йому моторошно, адже комином завсіди чарівниці вилітали, та опирі входили до хати. Там так чорно в комині. Він здригнувся і хотів побігти в кут, де, як знав, на миснику є мисочка зі сметаною. Але

раптом спинився. У куті щось не виразно ворушилося. Це, напевно, був дід, який бере малі діти. Івась почувався, що він був нечемний, бо мама кликала, а він забув про то. Переляканий, подивився на вікно, щоби від ясного світла набрати відваги, але мале віконце було закрите, та ще й простромене страшною ключкою. Адже ж та ключка – то нічо інше, як ключ старої-престарезної відьми. Адже ж то та сама відьма вчора у сусідів корови видоїла так, що корови ні каплі молока не дали. Івась так і застиг з переляку, але коли почув в саду сороку, острах минув, і він кинувся прожогом в двері. Нема то як на сонці, надворі, у садочку. Івась пішов до дровітні, назбирав трісок і почав будувати хатки. Встромив два патички, причіпив дві тріски наскіс – і то була його хатка. В тій хатці жили веселі люди, які любили співати і танцювати. Малі камінчики показували тих людей. Коли котрий камінчик порушити паличкою, тоді він котиться, значить, сусід Микола встав і виходив з хати. Воробці зацвірінькали на яблінці, і Івась побіг туди, щоби приглянутися блище. Але воробці, певно, його побачили, що так повтікали. І як то може бути! Таж у воробця такі очі маленькі, а бачать вони не гірше, як Івась своїми очима. І як то є, що чоловік бачить? І тата бачить, і зілля, і маму, о, а тепер десь за ним знов відізвалася сорока, адже він за сорокою зовсім не дивився, і як

то може бути? А Івась досі думав, що чоловік видить і чує ротом, бо коли розняти рота, то видно і чути, а може і очима. Заплющив очі – і не видно, але чути. Івась рішив. Очима видно. Але чим чути? Створив і зімкнув рот – чути. Ану, якби вуха заткати? Шу, шу – чути шум, але не чути, ні як каня кричить, як кури куткудакають. Пробиував раз і другий так, зовсім так. Дуже радів своїми спостереженнями, і коли на вечір прийшли жінці з поля, він, підсакаючи, побіг до батьків.

– Тату, тату, я щось знаю. – Але Івась думав, що знає ще щось. – Я вухами чую кудкудакання, а пальцями шум.

– Як, як?

– А так, що як не заткати вух пальцями, то чути, як курка кудкудаче, а як заткати, то чути тільки шум.

Батько, а далі і всі жінці, почали сміятися. Мариня остро подивилася на Івася і помахала ложкою:

– Іди, іди. Такий парубок великий, що вже би женився, а такі дурниці плете. Чому ніколи не погадаєш, що маєш сказати, га? Все щось таке ляпнеш, мов на лопаті вивіз, таж чоловік все чує вухами – і кудкудакання, і шум.

– А чому ж не чує разом? – певний свого, твердив Івась.

– Як не заткати вух, то чує кудкудакання, а як заткати – то чує шум, от попробуйте самі.

Але якось ані Мариня, ані хто інший не хотів пробувати. Якийсь час було чути лиш калатання ложок до миски. Але Івась не міг довго терпіти, аби чогось не сказати. Тим разом хотів наперед подумати, бо то мама і добрі люди нераз йому говорили: «А чому ти, тумане вісімнадцятий, не подумаєш, що маєш сказати, а так бовтаєш, як рибалка воду бовтає». Тоді всі сміються, а Івась плаче. Ні, тепер він мусить щось подумати. Всі мовчат, тепер він мусить щось сказати, але щось такого. Івась починає мислити. Ложка, яку він ніс від рота до миски, так таки застрягла в повітрі з рукою. Очі недвижно вперлися в простір, а далі мимоволі зупинилися на образі Матері Божої, що висів на стіні. Губи у Івася ворушилися, неначеби що шептали. Женці, що добре знали Івасеву вдачу, тільки переглядалися і штуркали один одного ліктями. Гаська, що якраз ішла з мискою, шепнула до старого Івана:

– Ад, він знов якусь дурницю вистрілить.

– Ба, не знати, – почав звільно Івась, – чому то Свята Матінка дивиться, дивиться, а з нами не хоче їсти?

Навіть найстарші і найповажніші люде почали реготатися. Мама аж ложкою вдарила до стола тай сказала:

– А, ти, тумане вісімнадцятий, не міг нічого ліпшого видумати?

Івась аж заплакав:

– Та що ж, коли я не вмію так мислити, як люде.

А коли вже всі порозходилися, діти полягали спати, вийшов Яць як звичайно у літну днину надвір, щоби покурити. На вогник його сірника вийшов сусід Семен зі своєї хати, тай привитався:

– А дзигари маєш, Яцю?

– А закурить собі.

Оба сусіди любувалися димом мощного тютюну.

– І що мені з хлопцем робити? – почав Яць.

– А що, – відповів Семен, – не такий, як люде.

– Дам його в школу, – твердо рішив Яць, – най учиться. Най собі очі отворить. Піде в світ. Старший буде господарювати, Онуфрій візьме моє ковальство, а той най іде в школу.

– Ба, таки так, – потвердив Семен, – тай не знати, кого яка доля чекає. Чи не схоче він коли ще і нас на ту свою науку наvertати. Добраніч...

– Добраніч.

4

Буря

Нарано прокинувся Івась та й полами протер заспані оченята. Нема чого сьогодні поспішати – неділя, тай не знати, як там надворі. Вчера розказували байки, мама оповідали, як то було за панщини, бо коли они ще були малою дитиною, то тямилі панщизняні часи. Старі люде по селу мали ще добре в тямці панські жарти. А потім отой непотріб пастушище зачав оповідати про вовкулаків, як то він правдивого вовкулаку стрінув:

– Пасу я вже худобу під лісом, аж дивлюся, йде якийсь чоловік. Під вечір було, але ще видно добре. Ніби наш, ніби трохи з міщанська убраний. «А хліба не маєш?» – питає мене. «Та де там, стрику, ще в полудне з'їв». А він зуби вишкірив і заскреготав», – Івасеві ще й тепер мороз пішов по шкірі, хоча під шапку від оборога підбирався вже ясний день. – А той чоловік до мене...»

– Ну, а ти що? – запитав його Івась.

– А я хвалився: я вовкулаків не боюся, у мене є таке слово, я перехрестився три рази та як не крикну – «утю-аа», в нього аж очі заіскрилися і зеленим світлом засвітили. Та як до ліса кинеться! І я бачив, як вже в перших корчах у вовка перекинувся. А я худобу до хати тай втік, а худоба цілу ніч неспокійно в стайні стояла.

А хоч тато закидували, що хлоп хвалиться і дурниці плете, а мама пригорнула до себе тай впевнювала, що вовкулаків нема, але Івась з великим страхом йшов до свого оборога, і то з одного боку йшов брат Онуфрій, а з другого Захарій провадили за руки, бо сам був би не відважився. А цілу ніч снилися йому страхи. Здавалося йому, що біжить лісом і доганяє його страшний вовкулака. З очей сипляться іскри, висолопив язик – Івась біжить, чертка летить, землі ногами дотикає. Івась не втече, вовк не догонить. Іще тепер відчуває, як тяжко впрів уночі – може, і кричав через сон і аж тепер пригадує собі, як Захарій штуркнув його і сказав злісно: «А не будеш спати, оmano». Івась прокинувся, покліпав оченятами, але що чорна ніч, заснув наново. І знов приснився йому вовкулака. А тим разом Івась їхав на ньому, ще й ногами підганяв, як офіцер коня, і тепер вовкулака мусів йому служити. І чув в собі таку силу, що, здавалося, міг би гори перевертати, ліси з корінням повимикувати, ба,

громами міг би кидати. Коли пробудився назорі, усе ще почував у собі рештки тої несамовитої сили. Він лежав якусь хвилю горілиць, з-під шапки оборога рожевіла зоря, але вершок тонує у п'їтми – та Івась і без того знав, як виглядає нутро оборога. Прості, на палець грубі палички бігли догори і збігалися в чубі. Поперек перевеслом поперев'язувані тоненькі ліщинові прутки. Коли їх привезено з ліса, Івась дуже любив ними цвяхкати і не втерпів, щоби собі одного не сховати. Він засунув його глибоко в сіно і скоро забув про нього, але тепер пригадав і постановив, що, як тільки злізе, вийме свій прутик і піде з ним до ліса. І пригадав собі, як татуньо робили той оборіг. Івась стояв збоку і дивився, як тато викопали чотири не надто глибокі ями, розложили огонь та присмалювали по черзі кінці міцних, гладко отесаних оборожен і по черзі укладали їх обсмаленими кінцями в землю. Івась дуже боявся, щоби така гарна оборожина не згоріла зовсім і запитав з острахом:

– А нащо кладете в огонь кінець оборожнини, так ладно обробили, а тепер палите?

– Ні, сину, не палю, а обсмалюю лишень трохи зверху у землі – не буде гнити.

– А хіба як припалиться, то щось pomoже?

– Так, синку, до вугля гнилизна не чіпляється.

Ось оборожини обома кінцями вставлені в викопані ямки, і Івась своїми ноженятами помагає

втовкати землю. Він тримається обома руками за палець, бігає довкола нього і тупцює щосили.

– А ось аж тепер буде мощно, – гукає тато і помагає синові довбнею. Але що то за поміч. Головну роботу зробив таки Івась. Тепер прийшли чотири поперечні, грубі, як рука жердки, міцно прив'язані до оборожини шнуряними петлями. Тепер до тих поперечок поприв'язували тато прості, міцні палички внизу і зв'язав їх міцно в чубі, а поперек до них пішли тяжкі півперечки з ліскового пруття, але тих вже тато не прив'язували шнурком, тільки тоненькими перевеслами з соломи. Ще тато не докінчили перев'язувати півперечок, як уже сусід Кіндій почав пошивати шапку оборога тоненькими сніпками. Він так зручно це робив, що за кілька годин шапка була готова. Чуб накрили міцно солом'яною пішвою.

– Ну тепер, напевно, не затече, – сказав Івась і хотів залізи під шапку. Але хоч який був маленький і тоненький, це йому не вдалося.

Шапка стояла міцно при землі. Івась довго приглядався новому оборотові зі всіх боків, біда, що він ще порожній і в ньому сіна нема.

– То штука таке зробити? Чи як я буду великий, то також таке потрафлю? – запитав тата.

– Та певно, тільки вчися, синку, то потрафиш і отакий оборіг зробити, ще й не такий, синку. От підеш до школи і будеш вчитися богато – Бог

зна чого, я й думкою не збагну, то навчишся ще й більшої штуки.

Малий Івась зажмури́в оченята і марить про ті невідомі дива, які обіцяли йому татуньо і що то він буде робити, коли покінчить школу. Івась цілий той день марив про свою майбутню силу. Він так міцно про це думав, що аж головка йому розігрілася і личко запашіло. Вже добре з опівдня вернув до хати, але був такий втомлений, що не захотів обідати, виліз скоренько на повний уже оборіг, зручним рухом обсунувся довкола оборожини, як пискор, всунувся до середини і майже потонув у свіжій, пахучій сіні. «Вчора привезли з лісу, – подумав Івась, – і я буду мати силу» – замкнув очі і марив далі, але якийсь дивний голос звернув на себе його увагу. Звичайні голоси, які долітали до нього – це гавкання Леска коло хати, цекотання сороки на грушці – хоч торкали його слуху, та до уваги не доходили. Але це був якийсь незвичайний голос. Він чув його вперше. І посунувся на сіні на південний край оборога, та визирнув крізь щілину між сіном і стріхою надвір. Перед ним дерева саду смішно збігали вниз горбика. За садком – кладка, Івась бачив з неї тільки поруччя, але знав добре, що коли в річці води мало, мусів би порядно скочити, і тоді став би по кістки в воді, але коли впадуть дощі, то біжить, як несамовита, і не одну вже дитину має вона на совісти, що скотилася

в її жовті води. Але той голос не виходив звідси. Навіть верби по обох боках річки нахилили в річку свої задумані голови і навіть не рухали гильками. Значить, вітру не було. Очі Івася скоренько перескочили кілька зарічних городів капусти, коноплі, знов коноплі і ще раз капуста, а потім свіжо скошена лука. «Ого, – подумав Івась – рано косили, в полудне перевернули і вже копиці поскладані. Але звідти не долітав жаден голос, бо при копицях нікого не було. А даліше – ясно-зелена отава, вона здалека виглядала така свіжа та м'якенька, як пух.

А далі, з оборога видається це зовсім близенько, густою, темною стіною стоїть ліс Радичів. Івась добре знає оту високу і білу березу, попри яку біжить стежка у ліс. Вона виросла струнко та міцно на вершку насипу, попід який ішов підлісний рів. Івась дуже любив хапати за долішні гильки берези. Розбігтися 2–3 кроки понад рів і вернути назад була його улюблена розривка. А той могутній дуб напроти берези! Ні, і звідти не чути голосу. Гріє до сонця свої молоді конарі. Ті густі вільхи – всі они нічого не варта, не виросте під ними ні оден правдивий гриб – всі маримухи. Зір Івася з погордою перейшовся по вільхах. Бо під ними усе мокро і грузко. Хиба вивірки бігають, а деколи перелетить туди сойка. Звідти ті дивні голося ані трошки не лунають, бо сьогодні неділя. Івась аж усміхнувся: «Таж це Радичів кричить!»! Могутній

ліс відзивався глибоким голосом. Рани, рани – але чого ліс кричить? Таж цілу ту прекрасну околицю заливає блеск проміннів липневого сонця. Івась витріщив оченята, напружив слух – ні, нема нікого і нічого, щоби могло видавати той дивний голос. А гомін просто йде від Радичева, – він котиться по березах, відбивають його граби, могутніє на дубах і філею біжить на село. Рани, рани, рани... А може, це тільки відгомін зі села? Може, з села йде відгомін і відбився потім від ліса? Але ні, Івась не раз стояв перед стіною і вигукував різні слова, і відгомін їх повторював. Ні, це сам Радичів кричить отак серед полудневої своєї тиші. Нема ніякого сумніву, Радичів спить і через сон стогне « Рани, рани ». А може, то Радичеві приснилося – якраз під одним дубом поклали огонь і забули той огонь в лісі. Та кілька тоді дубів згоріло, або тої весни, кілька беріз надвертіли, щоби напитися їх солодкого соку. А може, то голос всіх серн, цапів і диких кабанів, яких у ньому вистріляно за всі ті зими. Враз із заходу з-над Діла заgrimіло. Івась підвівся з сіна, поліз по стіні до західного краю оборога і обома руками прогріб собі прогалинку, щоби могли вигідно дивитися. І тут побачив Івась сади, городи, повигинані на всі боки, вузькі береги річки, за річкою сіножать, а далеко-далеко за рікою великий Діл. Івасеві здавалося, що на тлі жовто-зелених, сірих, бурих та блакитних

шматків матерії знімається височезна темно-синя стіна, одностайна, недоступна, висока, аж під саме небо, що перегородила впоперек половину обрїю. Горішні відправки Дїлу ярко вирізувалися на пречистїй небесній блакитї, густою, темноватою, здоровенною стїною. Але над найвизшою окраїною Дїла, над полониною Хребти Горою там Івася пройняв нечуваний жах, там на довгїй товстїй шїї стояла велетенська голова, що бачилося не то з звірячим задоволенням, глипала очами на села, долини, ліси внизу. Івасевї здавалося, що той велетень моргнув на нього, немов на старого знайомого, і вони оба усміхнулися. Йому не було вже страшно ані крихти. Ще більше Івась почав сміятися з нього, з його довжелезного носа, з розтріпаних патлів.

– Ану, нанашку, – мовив сам до себе Івась, – вилїзай із-за гори, ти, напевно, один з тих велетнів, що як оден став під Дїлом, то другому до Радичева сокиру подав. – Голова ворухнулася, очі розїхалися на боки, губи розкрилися, висолопив довгий язик, що немовби збирався злизати весь лїс із Хребти Гори. Івась реготався:

– Сховай своє язичище, сховай, ха-ха.

Велетень немов засоромився. Черв язика незамїтно зник, зате почали несподівано скоро рости величезні вуха. Вистріли вперед гору як дві оборожини, а тоді пішли вшир, і патла розвіялися на всі

боки, і почали розвіватися, як от сіно з копиці під час великого вітру. Івась сміявся сердечно:

– Го-го, чого став, вилітай, покажися! А може, боїшся мене? – І раптом Івась пригадав собі, що нема чого боятися, адже він має в собі нечувану силу. Чей же велетень впирав у нього свої величезні очі, а тепер з-над Діла почулося грізне гуркотіння. – А ти чого сердишся, вилітай, стався мені перед очі.

Голова незграбно і дуже комічно похитнулася то на один, то на другий бік, шия видовжилася, показалися величезні плечі, що заняли чверть усього Діла. Івась із такого дивогляду засміявся ще дужче:

– Гов, гов, танцювати берешся, а може, ти п'яний? Знаєш, а ти потанцюй так, як той п'яний ріпник, що чалапкав болотом і ревів щосили танечну пісню:

Заграй мені тадрітом
Тай ще раз тадрітом.
Заграй мені круцю верцю
Тай ще раз тадрітом.

«Гур-р-р»... – загуділо з-над Діла, і пішов той гуркіт лісами, перекидали його до дерева, а вкінці родичівський дуб перекинув його до дерев, мов опуку до Івася під оборіг. Івась перестав сміятися. Голова стояла над самим лісом, як величезний синій бовдур, а білі рівні пасма покривали вже пів неба і якраз добігали до сонця. А очі тепер палилися пур-

пуровою загравою, наче від якогось внутрішнього вогню. Івасеві здавалося, що вони з якоюсь дивною змовою дивляться на нього.

– Не сердься, вуйку, я ж не образив тебе і не сказав ніякого прикрого слова, а як не хочеш танцювати, то я тебе не силую. Може, заграєш, га?

Сильно грім загудів із вершка Діла. Радичівські, Панчужна та інші ліси заричали. Відгуки пішли по всіх ярах. Як лютий звір зі схованки, вихопився буйний вітер, зашумів, засвистів, покотився берегами річки по сіножатях, а на гостинці підняв сірі плаhti пороху. Погасло сонце, погасли враз і пурпурові очі велетня, та щез і сам велетень, а все небо поволоклося важкою хмарою. З-понад Діла почали гнати величезні сірі коні на схід – швидко-швидко. Цілі табуни коней перебігли все небо за кілька хвилин і мчали один, другий, третій. Їх копита стугоніли по небесному помості, а з-під коней тринькали великі каплі води. Вітер почав шарпати сіно довкола оборога Івася і дмухнув холодною струєю за розхристану пазуху.

Зникла полонина Хребти Гори і Діла, але звідти чути було ненастанний гуркіт, якби хто пересипав товчене каміння. Це велетень пересував через Діл своє величезне черево, наповнене знищенням і руїною, щоби висипати їх на ниви і збіжжя благодатного Підгір'я. Над Ділом незнані руки перекидували роз-

печені штаби заліза, які Івась бачив в кузні свого батька. Небо засунулося густими хмарами, наче б мати заслонила вікна хати густими ліжниками. Надворі потемніло, а над оборогом засіла майже щільна пітьма, і раптом, неначе сердита рука, роздерла заслону від одного краю неба до другого і залила землю сліпучим світлом. І рівно ж ревнули немов тисячі гарматних вистрілів, аж земля затряслася. Івасеві здавалося, що оборіг із сіном і оборотиною з жаху перескочив, хоч зараз сів на своє місце, готов з жаху завалитися на бік.

Радичів і Паньчужна мов онімїли, і не озвалися привичною луною. Їх, мабуть, заглушили далекі Дїли Попелївський та Бориславський, що клекотїли далеким гуркотом. Удар котився за ударом, збирався швидко зі всіх сторїн неба, саме до того місця, під яким стояв оборіг. Збіжжя низько-низько прилягало на землю, наче перед вищою силою. Величезні гилки дерев ломалися, наче тоненькі прутики. Івасеві здавалося, що вихор оперся дужими плечима о сіно та оборотину, щоби перевернути оборіг, або бодай зірвати з нього наголовач. Пішов нечуваний заколот, рев, шум і скрип. Івась не чув і не бачив нічого, хоч витріщував оченята зі всіх сил, силкувався щось пригадати собі. Його не лякало те, що він сам, бо він любив самоту. Нераз сам ночував під дощем та під громами, але тепер його немов щось млоїло

внутрі, щось важке налягало на душу, мов здавлювані сльози. Жах чим раз сильніший хватав його за груди, волосся їжилосся, холодний піт виступав на чоло. «Що то я мав...» – шепотіли несвідомо уста, долоні щосили затулювали вуха, щоби їх не оглушив шалений рик громів і рев бурі. Раптом велетенський зигзаг блискавки розпорів черево пільми і скочив в Радичів. І раптом Івась зрозумів, що знає той щирий гуркіт у хмарах, і той тоненький бренькіт, немов золоті мушки, що сіпаються в павутинні. Ще дзвони дзвонили на тривогу на прогнання граду. А спіле жито, колосиста пшениця, трави, що покривають сіножати – все те прилягає до землі, ломиться, благає: «Пощади нас, пощади нас». А велетень там угорі кривиться злобно і реве своїм страшним голосом: «Га, га, ось я вас зараз...» Ні, голос дзвонів не спинить велетня. Івась чує, що хвилина, і застогне земля, все живе повалиться додолу. Вся краса і радощі спадуть в болото, градова злива ось-ось рине на землю. Серце в Івася зупиняється, в голові шумить, в очах бігають огненні іскри і він в припадку нечуваного напруження, божевілля, простягає руки поза стіжок оборога і кричить:

– Не смій, тут тобі не місце! – І замість реву градової зливи чути лише гуркотіння велетня. – Я тобі кажу, не смій, – грозить малий Івась руками догори, – не смій, не пушу тут розсипатися, не пушу, – кричить

малий Івась, мов божевільний. Велетень гнеться та стогне під вагою нагромадженого граду. – Вертай назад на Діли, на дебри, – кричить Івась.

Страшний клекіт почувся майже над головою Івася, блискавки раз враз крають хмару, що грубшає, нависає, робиться тяжкою. Страшний тягар здався давити там згори, а щось з нечуваним зусиллям підійме його знизу і ось пустить, і тягар упаде на землю і розтратить все живе на порох. А в хмарі пищало, скиглило та ревіло.

– Не пушу, не пушу, – кричить Івась, – мусиш слухати мене: на гори, на доли.

Очі Івася горіли, в висках стукала кров, як молотами, неначе борючись з ким невидимим і з крайнім напруженням усіх своїх сил. Зойк у хмарі зробився дужчий, ось-ось вона трісне. Погасли блискавки, вітер втих, була хвилина страшного тривожного напруження у всій природі. Дзвони голосили жалібно, наче по помершій. Івась і тепер не подався, хоч чув, його сили слабнуть, що руки і ноги вже похололи як лід, а груди щось здавило, мов кліщами. Він ще раз крикнув на весь голос:

– На Радичів і Панчужну, а тут не смій, чуєш?

І немов піднято заперу. Гурки, громи, мигали блискавки і рівночасно вдарили в середину градові хмари. Хмара розділилася надвоє та страшений вихор почав її гнати над Радичів і Панчужну – два

ліси, що з півночі і полудня обмежували села. Над обома лісами стояли сірі, густі, щільні стовпи – це валилися градові тучі. Із лісу почали стогнати, тріскати дерева, а вітер поніс куряву листя, пообиваного з дерев. Сили Івася були вичерпані, він повалився на сіно, а з грудей видобувався сміх: « Ха-ха-ха », – і знесилений, хлопець упав у глибокий сон. Під вечір небо вже зовсім прочистилося, бурлива річка котила повні береги темножовтої води. Від лісу віяло холодним подувом. Там насипало граду майже в коліна. Багато дерев поперевертало з корінням.

5

В лісі

Ще сонце не сходило, як вранішній холод збудив Івася. Хоч він і спав коло свого старшого брата Онуфра, але вночі якось випорпався з сіна і над раном почав мерзнути. Ще було сутінно, але окрай ліса вже рожевився і малий Івась подумав з пересердя: «Ого, чи вже не запізно – там десь народу!» – поправив штанці з грубого полотна, напوماцки знайшов капелюх, що лежав приготований ще звечера і розважав, чи будити Онуфра. Уже простягав руку, щоби його потермосити, але мигнула гадка: «Ах ні, він спросоння запитає «га-а?» і всіх побудить. А заки ті сплюхи пробурхаються, я буду вже давно в лісі». І Івась зручно висунувся з-під оборога, переліз по-під дашок та по однім стовпі скоренько опустився вниз, не дивлячись, переступав своїми малими ноженятами, зграбно перебирав руками і вже був на землі. Холодна роса на буйній отаві, що росла коло

оборога, аж наче вpekла його босі розігріті ноги. Але хлопчина подумав: «Ану буду так борзо перебирати ногами, щоби роса не вспіла їх змочити». Івась, як зайчик, котився на вогкій стежці, і скоро станув над берегом малого потічка. Скоресенько зачерпнув води та хлюпнув кілька разів на ніс, очі, шию, груди.

– Врр! – скрикнув, – Ану, біжим! – і стежкою помчав до Радичева. Вчора був дощик, то сьогодні грибів, грибів буде. І хоч ноги пекли від студеної роси, Івась лівою рукою пригортав велику кромку разового хліба, яку тримав за пазухою і чимдуж поспішав до недалекого ліса. Ще лиш ота капуста, а потім жито – і вже буде ліс. Але раптом із капусти показалися великі вуха, а потім зайчик як не тупне ногами – і пустився бігти до ліса.

– Але налякав ти мене! Чекай, чекай, покажу я тобі! – і кинув грудкою землі. Але де там трафиш того куцохвостого, бодай здурів був. – Я тобі покажу. Навчуся сильця з дроту ставити, побачиш, як людську капусту їсти. І як то може бути: не оре, не сіє, податків не платить і так як пан граф на коні їде. Але ще тим часом пасися, під осінь ти будеш товстіший. – Івась, що вже прийшов до себе від першого перестраха, але все ще цукотів зубами з холоду, побіг. Далеко в житі роздалося тихенько: «Піть-пілть, – ага, перепилиця вже на сонце чекає. Чекай, заки загірєшся, пий росу, заки мокра. Ади як жито похилилося».

Хлопчина перебігав поміж високим житом, що стрясало на нього свої холодні капельки плачу. Нивка скінчилася, і Івась опинився на проліску ліса, але не вспів зупинитися, велетенська птиця прожогом кинулася в ліс. «Агі, а то що таке? – Івасеві впав капелюх, і він вже хотів вертати додому, бо де хто видів, щоби тільки страхів відразу на нього впало. – Та мені ще тільки привиділося, що то яструб або орел, а то звичайна куропатка. – О, о, перший гриб! Диви, диви, який гарний! Ого, ходи сюди. – Івась зняв капелюх і чесно поклонився великому грибові, що виростав коло кущів. – Але гриб, звідки ти такий взявся? То найбільший гриб, якого я до цього часу бачив, – і змірив його шапку. – А диви, сама шапка має дві пяди. І де ти такий виріс, що доси його ніхто не побачив? За одну ніч хіба такий виросте? Ба, отже, і пан слимак до нього присікався. Йди собі дальше заробітку шукати. – Витягнув з кишені куцика, що висів на довгім шнурочку, і почав чистити гриба. – І що з ним зробити? З собою брати – багато місця забере. Треба його тут оставити. – Івась заніс гриба в гущаву і присипав листям. – Лежи тут, зараз по тебе прийдемо», – потішив старого.

Ліс загомонів піснею. Ранішній вітрець покотився гомоном по гильках. «Шу, шу...» – зашепотіло листя. Пронизливо, наче свист, пролетів крик сови. «І тобі їсти захотілося, нічний розбійнику? А хто тобі таку

велику силу дав, щоби ти малу птицю жерла, а трави не хотіла пасти?». Івась ішов від корча до корча, вибігав на полянки, де вже сонце блистіло всіми кольорами райдуги, вистругав собі прутик, розсував ним траву і підкосив гилячку. До кожного гриба мав добре слово: «Ану, ходи, біленький, сюди, тут буде тобі добре. Видиш, компанія зібралася. – І тримав лівою рукою капелюх, а правою відчищував з корінчика. – А тут лисички, ого! І стара лисиця, і лис який великий і жовтий, а лисенят, а лисенят – дуже смачні! Як їх зварити, то вони твердіші від інших, але смачні до бараболі, а ще з молоком. А, козарику, добридень! Яка в тебе гарна червона шапочка, ану давай її сюди. Сироїжка, а бабка – хоч ти бабкою називаєшся. А ти ще молоденька – за одну ніч виросла. А нащо тут тільки моримухів набралось? Маримухи називаються, а диви кілька тут мух літає. Кілька їх треба взяти. Намочу в молоці, поставлю на вікні і багато мух здохне». Прочі маримухи Івась позбирав і пішов далше. Велитенський ліс, що тягнувся на цілу милю, був йому відомий, як власна кишеня, в якій, крім ножики, не було нічого. Івась, що зі старшим братом і товаришем пастушком обійшов цілий ліс і знав тут кожне дубовище і грабовисько, знав, що голубінку можна брати тільки голубу, а червона остра на смак, трійко. Усі ці гриби, як червоні голубінки і інші, називав скрипухами, або псюками. Вже коли

мав п'ять років, відрізняв правдиві гриби від скрипунів. Івась ніколи не приносив додому отруйного гриба, но збирав тільки собі добре відомі. Птиця у лісі розспівалася і Івась не зчувся, як обійшов ліс. Потім збіг ярком до невеличкої кернички і лопухом напився холодної води. Його штанці і сорочка вже висохли, а личко пашіло, сів і оглядав свою здобич. Капелюх був повний грибів. Зїв хліб, попив водою, почислив, кілька має грибів і пішов напросто до хати. По дорозі розмовляв сам зі собою:

– Ну, ми поснідали, води напилися, грибів на-збирали є з чим в хаті показатися, тай ще цього великого капелюшника захопимо по дорозі. О, ще цей – а йому не компанія з нами. – І витягав то голубінку, то козарика, щоби зробити місце для капелюшника. Скрепів, або цьохкав прутиком, або стручував ногою.

Здалека роздався дзенькіт молота. Івась насто-рожив вуха.

– Ого, то, – каже, – в кузні працюють. От там вже десь людей понаходило, треба бігти. Пробіг кілька кроків і знов почав іти, ні, гриби порозсипаються. З одного боку манило його, щоб послухати розмов в кузні, а з другого шкода було грибів. Коби то так можна лівою ногою бігти, а правою поволи йти – і скоро дома був би, і грибів не розгубив. А чому ці гриби так скоро ростуть? Вчора не було, а нині

повно. Це, певно, теплий дощик гонить їх. Не даром старі люди кажуть: «Росте, як гриб по дощі». А що би було, якби грибами поле засіяти? Але вони ростуть з коріння, насіння в них немає. Запитаю в тата – чи гриби мають насіння?

Івась знайшов великого гриба, струсив з нього слимаків і пішов далше. Коли був там, де лякала його куропатва, почав іти на пальцях, неначе думаючи, що застане її на тому самому місці, але куропатви там не було, а над лісом скиглив яструб: «Ага, певно, з'їв тебе, щоб ти мене напудила, але яструба застрілив злісний Сидір, не даром ти в него вчора таку ладну курку потяг». Удари молота в кузні роздавалися щораз голосніше, так як військовий вербель. Івась не втерпів і через садок бігом пробіг до хати. Там чекала мама з гарячим молоком і свіжим хлібом. Усі в хаті випитували, де назбирав грибів, чому сам ходив, чи видів мавки, а чи не злапав злісний. Івась не мав часу відповідати на ці смішні питання, йому смішно було йти в кузню запитати тата, чи гриби мають насіння. Прихапом випив гаряче молоко, попарив трохи губи, поцілував маму в руку, приголубився, мама пригорнула його до себе:

– Йди, йди, ти, мій робітнику, – і легенько пхнула його в напрямку до кузні.

6

В КУЗНІ

Хоч як Іван набігався по лісі та находився, але довго у хаті всидіти таки не міг. У кузні весело задзвеніли молоти і він, з картоплею у руці, а трьома ще горячими за пазухою, не витерпів, щоби не побігти до кузні. Він так напруго перескочив поріг, що аж упав на батька та вибив йому з руки залізну лопатку, на якій ніс вугілля до кузні.

– Ти, ти, ти, хлопче, ти куди біжиш? Не видиш, що я вугляр несучу? – тато нахиляється, збирає розжарене вугля, яке роздуває вітер і кричить своїм гробовим голосом: – Ану, Андрусю, ану, бігай сюди, – і вже з кузні вибігає може, 16-літній, хлопець-термінатор, біжить до Івана, пригинається, і Іван пологом сідає йому на каркоши. Андрій удає коня та, весело підгицкуючи, біжить до кузні.

За ним іде коваль, якому з лопатки вітер роздуває іскри. Коваль обережно насипає вугляр на череп,

по чім докладає чорного з дощаної скринки, і своїм поквапним способом говорить:

– Ану, Андрусю, думай, але поволі – поволі, поки розгориться.

Андрій уже посадив Івана на вугляній скрині, близько вогнища. Хапає за жердку від міха і починає дути. «Фу, фу, фу», – коротко димає міх, він ще не набрав повітря, не уложився до праці. Вугля розлітається з печі і не хоче жевріти. Коваль сердиться:

– Помалу, Андрусю! Ти, хло, помалу!

– Бо то дика баба фукає, – борониться Андрусь, і він високо підносить жердку, щоби міх набрав якнайбільше повітря і поволі її опускає.

Тепер вже міх дихає правильно, глибоким, поважним басом: «Фу, фу, фу». На згадку про дику бабу Іван починає дрожати.

– Де то та дика баба? – питає боязко.

Андрій сміється:

– В лісі – хиба не чуєш, як фукає.

Іван прислухається:

– Ба дійсно фукає.

– Чекай, як я її добре надую, – каже Андрусь, – то вона буде стогнати.

– Я не хочу, не дуси! – кричить Іван, – бо я буду плакати.

Йому дійсно збирається на плач. Ще недавно, а вчора вечером обі Остини мала і при куделі опо-

відала Івасеві казку про дику бабу, що сидить у Ділу і курить відтам димами. Хоч якою несамовитою істотою була оця баба – але як Андрусь заповів, що буде її дусити, Івасеві зробилося її жаль.

– Но, но, но ти хло, не говори дитині дурниць. Не слухай, Івасю, не слухай, у лісі нема ніякої дикої баби.

– А щож то там сопе? – питає Івась.

– То вітер, синку. Як жердку підняти догори, міх набирає повітря, як потягнути вниз і міх здусити, то він дує.

– Ади, і я так дую, – і батько показує Івасеві як міх працює. Огонь показує тепер полومانі язики, що вихоплюються тепер із купки чорного вугля. Догори скачуть прекрасні червоні іскри.

Нічого так Івась не любить, як отого вогню і тих іскор. Він годинами дивиться на ті золоті іскри та прислухувався до гамору веселих молотів і до розмов селян, що у всяких справах приходять до коваля. Маленькі, наперед сині язички міцніють і стають червоні, вони вже не боязко підносяться над купкою вугілля і вискакують прожогом, продираючися міцно через велику купу. Чорне вугля і собі набирає червоної краски. Полум'я сичить і простується, воно виглядає тепер, немов в'язка блискучих ножів або стріл. Тай дика баба надула вже своє животище майже до самої стелі.

Андрій тепер мусить тягнути обома руками, налягати грудьми і животом, щоби здусити жердку вниз. Огненні ножі внизу робляться білими. Вугля набирає червоно-жовтого відтінку, воно стає наче прозорчате, і Івасеві здається, що воно вже топиться. Він не може відірвати очей від того маленького вогнища, що хоч не дуже багато має світла і розганяє сутінок невеличкої дерев'яної кузні, але тепер прекрасні золоті іскри сипляться далеко-далеко – під стріхи, вимазані глиною та закіпчені саджею.

Коваль взяв у руки свій невеличкий спрятаний молоток і ударив кільканадцять разів по ковалі, швидко, немов по барабані. Івась виразно чув, як той молот говорить: «Гей, люде, ану ходіть, ану біжіть до коваля, ми робимо, ми робимо», і у руках коваля кипить робота. Він вже витягнув із-під міха різні скринки з усякими залізяками – там повизублювані сокири, які треба наставити – одна з них таки зовсім розбита, її прийдеться цілком пересипати, як каже коваль. Коло дверей блискуче чересло. Його треба наладити. Під кузнею, у невеличкому піддашку, побіч точила – пара взових коліс, там же лежать і нові залізні рафи на обручі.

Хоч це було літо, але роботи в кузні було багато, бо на Ділу йшов вируб лісу і народ спішив лагодити сокири, вози, а декуди вже лагодили плуги до осінньої оранки. Ось пара лисих шкап'ят притягнула

воза до підвіконня. Він ще від порога винймає веселу пляшку горілки з-за пазухи.

– Огов, ти, – кричить коваль, – а тебе якраз у пору наднесло, а ти відки знав, що ми ще нині не пили?

Андрусь, не чекаючи приказу, духом побіг у хату та приніс чималу порційку.

– Ану, рафа, в огонь! Здорово надувається дика баба, гониться обід на ковалі, а кінці зішвайсовують, знітовують. Про ціну не довго і договорювалися. – Що людям, то і мені, – відповів коваль.

– Ба, коли у мене готових нема?

– То я подожду.

За той час рафа розігрілася вже уся, бо коваль потроха присував її найдушій жар.

– Ану, до рафи! – І четверо селян хапають здорові дручки залізними гаками. Два інші і коваль довгими кліщами несуть розпечений обруч, кладуть його на обода, а ті з друками хапають за рафу, опирають кінець дручка об обід і починають тягнути вниз кінець дручка. Великий молот коваля то тут, то там побиває рафу, щоби рівно заходила. З'являються і скоро никнуть маленькі язички вогню, що вихоплюються за дотиком розпаленого заліза.

– Ану, ти, ти, ти, – квапить коваль, і густі удари кількох молотів набавляють обруч на обід.

– Ва, – з признанням говорить старий господар, коли вже обруч станув на своєму місці. Молодий

воза до підвіконня. Він ще від порога винимає веселу пляшку горілки з-за пазухи.

– Огов, ти, – кричить коваль, – а тебе якраз у пору наднесло, а ти відки знав, що ми ще нині не пили?

Андрусь, не чекаючи приказу, духом побіг у хату та приніс чималу порційку.

– Ану, рафа, в огонь! Здорово надувається дика баба, гониться обід на ковалі, а кінці зішвайсовують, знітовують. Про ціну не довго і договорювалися. – Що людям, то і мені, – відповів коваль.

– Ба, коли у мене готових нема?

– То я подожду.

За той час рафа розігрілася вже уся, бо коваль потроха присував її найдушій жар.

– Ану, до рафи! – І четверо селян хапають здорові дручки залізними гаками. Два інші і коваль довгими кліщами несуть розпечений обруч, кладуть його на обода, а ті з друками хапають за рафу, опирають кінець дручка об обід і починають тягнути вниз кінець дручка. Великий молот коваля то тут, то там побиває рафу, щоби рівно заходила. З'являються і скоро никнуть маленькі язички вогню, що вихоплюються за дотиком розпаленого заліза.

– Ану, ти, ти, ти, – квапить коваль, і густі удари кількох молотів набавляють обруч на обід.

– Ва, – з признанням говорить старий господар, коли вже обруч станув на своєму місці. Молодий

Дум'як підносить здоровецькою рукою колесо угору і пускає легко на землю та прислухується до його стуку.

– Колесо – як дзвін, – густим басом говорить Дум'як.

Івась дивиться на тата. В очах коваля задоволення і гордість. Оце колесо і за двадцять років не розсиплеться. А у кузні дика баба стогне, стогне. Вогонь у паленищу вже білий, з нього вискакують прекрасно розгалужені іскри, так звані зиндри. Коваль ревірує розбиту сокиру. Стару сокиру і жменю міцних ковальських бохталів переложив вугіллям, двоє люда мусить димати. У кузні така вже установка – хто прийде на кінці, мусить почекаати на свою чергу, поговорити, почастувати тай знає, що його не минуть, але коли треба допомогти, коваль без церемонії звертався до кого будь:

– Ти, ти, хло, – казав до парубків, – куме, куме, ану за молот, ану до міха. Але коли на ковало йшло велике, сильно розпалене залізо, з якого прогалини вилітали та синьо-зелені іскри, або біло-зеленкуваті зиндри – коваль ніколи не забував про свого сина:

– Заступіть но там дитину.

Івась дуже боявся тих іскор, щоби якраз не впали до ока, але страх, як любив дивитися на один могутий рій огнистих джмелів, що вилітали з-під молотів на всі боки. Особливо багато іскор летіло при пере-

суванню, або вироблюванню нової сокири. Івась зі свого високого місця добре бачив, як коваль вийняв розпечене добілого залізо з горна, обробляв його молотом так довго, аж злилося у одну плоскату штабу, довгу на півтора п'яді і широку на три пальці. Один кінець загнув на круглій розі ковадла, а кінці кінці складав на купи.

За той час залізо вже підстигло і пішло знов у жар. Дика баба розгріла його знов до білого, а коваль укладав у неформену діру – залізний прилад обушницю, на якому виконував отвір у обрусі сокири. Знов кільканадцять ударів молота – і знов сокира пішла в огонь, але тетерка уже обліплена рідко розведеною глиною. Це причинялося до того, що кінці штаби легше зварювалися. Двоє чоловік роздувало вогонь, і коваль скроплював жар ріденькою глиною на те, щоби залізо у вогні не згоріло. Дика баба стогнала що сили, а з вогнища починали вириватися коралево-білі зиндри, але ковалеві того було мало.

Почекав – за кілька хвилин з вогнища вирвалися вже цілі рої прегарних ярко-білих зиндр. Вони палахкотіли та знову згаряли на повітрі із легким шипінням. Коваль брав звільна кліщами розпалене залізо, обгребав його молотом із вугілля і розтопленої глини, клав на ковало і з-під його малого молотка за кожним ударом розскакували на цілу кузню сотні,

тисячі блискучих іскор. Залізо на ковалі прибирало чимраз виразнішу форму і коваль весело гукав:

– Ану там, за молоти живо, живо.

До такту ударяли удари трьох молотів. Малий, коваля, – тоненько, а два другі грубо, вперто – немов сердито. Коваль кував, то приковував кожну часть.

7

Івасъ пише

До Ясениці Сільної було недалеко. Поїхати дорогою як до Ділу, минути церкву та школу, яка стояла вже там так довго, що старі люде вже її тямили, а потім, не доїжджаючи до Ділу, скрутити наліво попри Діл. Праворуч бовваніла висока гора, а далі – ліс Парнівка, куди Івась нераз заходив, відтак саме село Ясениця Сільна. Називалося то село так тому, бо лежало над потоком соленим, а до того потоку з-під гори вливалось кілька маленьких жерелець, з яких люди варили сіль. Їхали просто на церкву, а потому скрутили направо тай заїхали на обійстя Павла Кульчицького.

– Не забудь вуйка і вуйну поцілувати в руку, – тихо сказав тато до малого Івася. Але Івась був би не забув і без того, бо дуже любив вуйну, тиху і скромну жінку, все запрацьовану, що все таки знаходила для хлопця і усміх, і дрібні пестоші.

Вуйко, хоч на вид суворий, був дуже добрий. Яць і Павло, як тільки привіталися, почали говорити про свої господарські справи, а при тій нагоді Яць у Павла залював велику сокиру і почав шукати бритвалів, які на ту ціль мав вже віддавна припасені. Від сусідів прийшло кілька хлопців, і Івась почувався, як у себе дома. Хлопці говорили про школу, про того професора Андрусевича і лютого п'яницю Ричка. Особливо перед тим останнім остерігали хлопці Івася, бо, як казали, він більше тримається різки, як крейди. Івась хоч і не боявся бійки, все таки волів її виминати.

Хлопці взялися рисувати по шибях всякі цифри. Івасеві оден, два, а особливо зеро ішло дуже добре. Сусідні хлопці пішли з Івасем гуляти, поки вуйна і тітка приготовляли обід, бо ніяк перед обідом не хотіли Яця відпустити. Яць ніби удавав, що дуже квапно йому до кузні, бо роботи гук, а рук мало і він при тому весело розсміявся, але коли на столі появилася фляшка горівки, не міг опертися спокусі, або другими словами не міг відмовити таким сердечним людям і лишився. Яць з гори велів оповідати всякі веселі придибашки, що і не почули, як на подвір'ю пекельно загецали гуси та затрепотіли крилами. То хлопці спіймали стару гуску і скубали з неї пір'я для Івася на пера. Степан Леськів витягнув звідкись кусник надломаної бритви і показав, як

треба темперувати пера. Він відрізав перо гарненько наскіс при самому кінці. Тоді саму середину дзьобика розщепив легенько на двоє. В хаті найшли фляшку атраменту, мало що уживаного, бо Павло був не грамотний, і показували Івасеві, як писати пером на папері. По обіді Яць поїхав, а Івась так був зайнятий своєю роботою, що забув поплакати.

Ціла осінь зійшла Івасеві на пильній роботі у школі. Івась умів вже добре читати і писати, а навіть трохи рахунків. Від Миколи Задорожнього, що вислужив у війську, а тепер сватався до тітки, навчився кілька німецьких слів, знав говорити «рихтиг», «вальс», «рехте», «лінке», «кертайх», та всякі інші військові команди. Івась ні разу не ходив до Нагуєвич і він з невимовною радістю дивився на перші платки снігу, які приніс зимовий Микола. «Най но тільки дорога примерзне, тай перебіжу до Нагуєвич», – думав Івась, а за той час водив пальцем по шибці, виписуючи всякі несамовиті цифри. Особливо зле ішло йому з трійкою. Івась мучився, якби ту прокляту трійку написати, щоби була така кругленька з гарним зубчиком на долині. Вуйко й вуйна були неписьменні, а до сусідів не хотів бігати. Починав писати від зубчика на долині – тягнув наперед горішний, а потім долішній каблучок. Списав вже цілу шибку, а трійка все ще не хтіла заокруглюватися. Не ліпше було і з п'яткою. Надворі по-

темніло, Івась зітхнув важко і в тій хвилі роздався голос дуже доброї тітки:

– Ану, непотреба, ходи вечеряти, вже десь добре зголоднів за тими своїми цифрами – нуждо ти якась, – і тітка ніжно поцілувала його в чоло.

– Ну, ну, – затицькував її вуйко, – ти вже знов свій язик розпустила.

– Ба, нехай дурно хліба не їсть, – відгризнула-ся, – бо то я вже така, що мені ніколи слова не хибує.

– От через то тобі чоловіка хибне, – погрозив добродушно вуйко, і всі кинулися на картоплю в мундирах і горяче молоко. Вуйна кожному відкроїла малий шматок хліба, яким задобрювали картоплю, хоч до переднівку було ще далеко. Ледве скінчили вечеряти, як скрипнули снішні двері і ввійшов сусід Лесько. Сусіди посідали та почали оповідати про всякі свої справи. Івась сидів за столом біля каганця, та все ще писав свої кривульки. Лесько то говорив, то дивився, як Івась пише, а вкінці сказав:

– Ну, мій Степанко то таки ліпше знає.

Івась густо почервонівся, тай не знав, що відповісти, але виручила його тітка:

– Говоріть своє, та ваш Стефанко на два роки старший, та вже третій рік у школу ходить, але не бійтеся, наш Івась ще його догонить, коби лиш здоров був, той драб якийсь. – І вона покрутила легко Івася за вухо, розковзала волосся і потім принесла

гребінь і почала його гладко зачісувати. Коли вже волосся лежало рівно і гладко, розкуйовдала знов, штовхнула знов у плечі і сказала:

– Ану, іди спати.

Івась, ще засипляючи, чув, як Лесько бідкався на свою долю. Він торік погорів, почав ставитися наново. Мусів продати кілька моргів ґрунту, щоби купити матеріалу, але до зими поставив ледве стайню, а на хату ще не спромігся. Стояв голий зруб, навіть не мащений. Тяжко приходилося Леськови, колись заможньому господареві, жити в чужій хаті на комірному. Івась чув, як Лесько тяжко зітхав.

– А ще загризлися на смерть з тим п'яницею професором, але побожуся, на чім світ стоїть, що я ще йому доїду кінця. Таж дивіться – взяв мені пів морга найліпшого города, і ще нічого до нині не заплатив. Що я йому наговорився, най зверне город або хай заплатить. Івась пригадав собі, що про цю сварку Степанового батька з професором вже давно говорило в школі, і заснув, а коли знов пробудився, був уже ранок, тета стягла його з ліжка та кликала снідати.

– Ану, опуда, махай у школу, бо спізнишся.

Дзвінок вже давно був. Івась скоренько випив чимале горнятко молока, закусив картоплею, узяв маленький шматок хліба у торбу і жвавенько побіг у школу.

Був погідний, чудовий ранок. Під ногами скрипіло, у повітрі літали легесенькі платочки снігу, зовсім прозорчасті, видні тільки в облеску, коли у них заломився соняшний промінь. Івась проминув вже кілька хат і наближався до школи, але по дорозі не зустрів нікого, видно, що вже було таки добре пізно, коли ніхто з хлопців не ішов до школи. І враз на подвір'ю ясеницької школи, коло стежки, котру протоптали зрана школярі, щось заблищало, неначе жовтий віск. «Віск, тут узимі»? – подумав Івась і підійшов bliще. Ні, це був правдивий олівець, шестигранний і політурований нажовто. Івась схилився по нього, а що не мав ніде на одежині кишені, вложив його до своєї шкіряної шкільної торби.

«От кажуть: «Хто пізно приходить, сам собі шкодить», – а я нині, мабуть, останній, а знайшов такий прекрасний олівець, та ще й до того з написом «Міттель», вибитим сріблом». Івась аж підскочив з радості, так втішився своєю знахідкою. Він був бідний сільський хлопець і ніколи ще на своєму віці не мав олівця, а писання проклятушим гусячим пером, яке все капало і порскало, надоїло йому основно, а тепер Івась найшов олівець, та й ще який гарний. Правда, Івась ще не встиг до нього добре придивитися, бачив лише його, як лежав на снігу зі своїм довгим, загостреним носом, та й наче просив своїм срібним поглядом, щоби вийняти його з тої

хоч гарної, але дуже холодної постелі і занести до школи, відки вже широко по селу розлягався гармидер хлопців, що ожидали пана професора.

«Ба, – думав собі Івась, – може, не оден навіть не подивився би на такий куций олівець – довгий на півчварта цяля, але хто би то міг його згубити? – Івася так і кортіло витягнути його з-під книжок у торбі, щоби ще раз йому придивитися, але подивився на сонце і подумав: «Ануж викраде мені з руки? Чей же не школяр, де, де, де, котрий тут у нас губить олівець... То, певно, якийсь незнайомий пан, що приїздив тут до професора. Ні, то, певно, цей гендляр, якому професор продав корову і він тут лежить ще з тамтого року і ніхто його не найшов. А може, він навмисне упав з неба для мене? Бабуся оповідали, що не раз жаби падають з неба, то чому ж би і олівець не міг упасти?» І коли Івась підходив до школи, тримав увесь час руку в торбі і обертав олівець гранками сюди і туди, стараючись відновити перед своїми очима його стать. Велику прикрість справляла йому думка, що то мігби згубити його школяр і цей олівець прийдеться віддати.

В класі було гамірно. Частина школярів сиділа у лавках і бубнила завдану лекцію, поглядаючи бо-язко на двері, чи не іде професор... Сміліші забіяки ходили по класі, билися, тручалися між лавками. Хлопці з мистецькими здібностями мазали різні

дива по таблиці і стирали скоро мокрою шматою, що служила замість губки. На Івася ніхто не звертав уваги, і він скоренько шуснув у другу лавку та сів на своїм звичайнім місці. Слідуюча година мала бути польське і Івась вийняв польський календар та почав швиденько читати. Час до часу рухав під лавкою торбою, щоби переконатися, чи олівець ще там. Легесенько калатав олівець о шкіру торби, що не то радувало, не то дратувало Івася. Але година минула як звичайно, професор вийшов і гомін у класі почався по-давньому. Про олівець ніхто навіть не згадував. Івась сидів, розглядався довкола над краденим добром і боявся, що ось-ось надійде хто і зажадає знайденого олівця. Але ніхто не жадав. Школярі ходили собі по-давньому, сварилися і товклися по-давньому. Перший підійшов до Івася Леськів Степан, найстарший його знайомий. Він подивився Івасеві через зшитик і сказав:

– Ов, ти, видно, нині рахунків не вмієш та будеш у шкіру брати. Ще як мені скаже професор бити, ну, то майся гаразд, небоже.

– Ну, ну, не дуже ти журися моїми рахунками, – відповів Івась, – або я вчора не писав на вікнах, від 1–100. Уважай, щоби ти сам не дістав у шкіру.

Івась звичайно відповідав жартом ласкавіше, і сам здивувався, чому то нині слова вийшли таким злісним голосом. Івась почув, що, не знати чому,

чомусь сильно почервонів. Ще більше роззлостило його це, що Степан стояв перед ним і, не кажучи ні слова, відійшов, видимо засмучений. Ба, і кого би не засмутило таке гостре слово. Адже вони оба любилися. Івась задумливий, лагідний, тихий, услужний. Таж Степан сказав жартівливо і Івась не мав чого гніватися. Степан був на два роки старший і уже скінчив перший клас, тай значно ліпше знав і польське, і рахунки від Івася. Так як Івась невеличкий і русявий. Але ж ні, Івась здавав собі ясно справу з цього, що він не гнівався на Степана, його тільки заболіло у грудях від цього жалісного погляду. Івась неначе би стидався, хоч сам не знав і забув про олівець, але коли знов поворушив торбою і почув брязкіт олівця, знов почав думати про олівець, а про Степана забув зовсім. Так минула і друга година. Найстрашнійша була і остання година рахунків. Ця висока і страшна наука відбувалася таким способом, що оден з хлопів писав диктовані йому професором цифри на таблиці кредою, а всі другі писали це саме у зшитках. По класі роздавалися тривожні питання і відповіді. У Івася заворушився якийсь неспокій і він рішив не виймати олівця, а писати пером, хоч як воно йому обридло.

Професор відсапнув хвилину, потім встав при столі, почав перероджуватися по класі, стверджуючи, чи всі школярі мають зошити.

– Ану, Франків Івась... – гукнув голосно.

Івась затремтів заляканий, бо взагалі писання приходило йому дуже важко і букви та цифри виходили з-під його руки криві, гачкуваті, розлізлі так, що подобали скорше на старий пліт, в яким кожний кіл стремить у інший бік сам по собі, а півперечні хворостини стремлять також куди котрому де подобається, не могучи стрінутись з колами. Але не було ради, Івась зі страху взяв у ліву руку крейду, а в праву шмату до стирання.

– «35»... – крикнув професор і озирнувся на Івася. – Ах, ти, дурню вісімнадцятий, а ти як крейду держиш?

Івась спостеріг свою помилку з трудом. З трудом примістив знаряд премудрости в обох руках, як вмів, витягнув праву руку вгору і, стаючи на пальцях, почав писати. Щей вчора трійка йому не вдавалася, сьогодні то ще гірше. Руки тремтіли і чертки виходили нерівні, покарлючені. Були такі худі та тоненькі, що ледви їх було видно. З тяжкою бідою він намалював трійку.

– А що, вже? – закричав професор і обернувся до Івася.

– Ще,... ще... ні – ледве простогнав Івась, обливаючись холодним потом і почав писати «5», очевидно, з долини.

– Що? Що? – скрикнув професор. – А ти як пишеш? Га?

Івась мовчав. Дрожача рука простягнулася догори і «5» подобало скорше на давнє «Г», як на кругло-череве, гребенясте п'ять.

– Ах ти, порося! – заревів професор, – та ти не знаєш, як пишеться «5»? – І, не ждучи відповіді на це питання, вхопив одною рукою зі столика лінію, а другою Івасеву руку – і голосний ляскіт залунав по клясі. Долоня залялася кров'ю і стала немов грубша, а під шкірою якби мурашки забігали. Івась, твердий на біль, не заплакав, тільки скривився. – Диви, як пишеться п'ять, тумане вісімнадцятий... – І професор з розмахом написав на таблиці величезну п'ятку, а відтак на лиці Івася.

– Пиши далі... «48», – професор був вдоволений з чвірки і пішов знов між лавки. – Чому не пишете? – крикнув грізно до хлопців, що напів з усміхом напів грізно дивилися на те, що діялося. Усі вони похилили голови додолу, неначе колоски жита, що нагнулися від вітру. – Старосто! Ти як написав? – запитав професор одного. Знов голосний ляскіт. – А ти, свату, чому не пишеш? – почув Івась голос професора.

– Я, прошу пана професора... – почув Івась голос крізь сльози Степана Леського, – я десь олівець загубив.

Івасеві не знати чого випала крейда з руки. Він чомусь був переконаний, що той олівець у його торбї ніяким чином не був Степанів, а все таки рука так

затремтіла, що крейда, немов слиж, висунулася з його руки. Ціле щастя, що завдана цифра була написана, а то вже тепер ніяк не міг би написати.

– Загубив? – скрикнув професор. Почекай, навчу тебе!...

Обличчя професора налилося кров'ю, ніс посинів, а очі засвітилися. Хлопці бачили, що професор трохи п'яний і без бійки не обійдеться.

– Марш на середину! – крикнув на Степана. Бідний хлопець рушався не швидко. Професор ухопив його за довге біляве волосся і виволік на середину.

– Тут стій! А ти, – звернувся до Івася, – написав усе?

– Написав.

– Сідай! А ти іди до таблиці.

Івась дещо успокоївся, все він сидів на безпечному місці, а Степан прецінь писав добре, але все таки якась тривога стискала його за серце, чуючи, яким гнівним голосом закричав професор, як лютився, що Степан писав добре, бо почував, що втім буде частина його вини, коли Степанові станеться щось злого, і він знов почав тремтіти, як трепетів листок. А Степан писав тай писав, записав цілу таблицю і на ніч професор не міг його зловити. Це ще більше розлютило професора.

– Досить! – гукнув він, – а тепер лягай!

– А за що, пане професоре?

– Що? За що? Ти ще питаєш? Зараз лягай!

Івася стягнуло за горло, коли бідний Степан стояв коло таблиці і мняв шмату у руках.

– Та за що мене пан професор хочуть бити? – питав ще раз Степан. Але професор схопив Степана за волосся, перевернув на крісло і почав щосили увихати його різгою. Крик Степана, бачилось, дуще дразнив оп'янілого професора.

– Щоб ти знав на другий раз, як олівці губити!

Щохвилі проривався Івась, щоби сказати, що то він знайшов олівець, що то він винен, але страх перед різгою придавив його до місця, спутав язик, стиснув горло, мов залізними кліщами. Крик Степана, наче ніж, вбивався у груди Івася. Він виразно чув гострий біль від різги, чув його на цілім тілі і так гостро, що всі мускули мимоволі корчилися і тремтіли, а у горлі щось захлипало голосно. В тривозі, що найшла на цілий клас, не зважаючи на гробову тишу, ніхто не почув Івасевого хлипання. Кождий новий крик болю і розпуки з грудей Степана стискав, наче залізною рукою, всі тридцять дитячих сердець і всі сиділи, неначе задубілі, немов каміння. Жахлива хвиля на довший час оголомила їх, мов удар каменем у тім'я. Надовго записалася вона кривавими знаками у тямці кожного. Буде таких хвиль більше у їх бідолашному житті і Івася, і багато з них вийшло би зі школи такими самими нещасливими, забутими фізично

і духовно, яких нерви від маленьку страшні, огидні, а голову задурила безглузда професорська дисципліна. Професор випустив Степана, а той покотився без духу на підлогу. Професор сів на крісло, з котрого скотився Степан. У цілому класі було тихо, сумно, мертво, тільки бідний Степан хлипав судорожно.

– Не встанеш? – кризь зуби засичав професор, копаючи його в бік ногою. Степан ледве-ледве піднявся. – Марш на місце... А знай, як другий раз олівець губити...

Професор трохи протверезився і побачив, що зробив зле, бо задиратися з Леськом не добре. Він схопився і почав бігати по класі, важко сапаючи...

– А драби, розбійники! – А по добрій хвилі закричав:

– Додому!

Але тривога і невпевненість приголомшила всіх школярів і відобрали їм чуття. Рушилися, як професор крикнув ще раз два рази голосніше:

– Додому!

Всі йшли звільна, без звичайного шуму і товкитні. При тім боязко позирали на професора, що стояв при столику. Коли Степан коло дверей уже поглянув на професора, цей погрозив йому кулаком. Івась ішов майже на самому кінці, а на Стефана не поглянув би в цій хвилі за жодні гроші! Він увесь час мучився гадкою, що, може олівець, який він знайшов і через

нього Степан терпів, це його. Однак Івась не міг здобути на те, щоб вийняти олівець зі своєї торби і дати його Степанові. Він був прибитий страхом, жалем і стидом, що йому було неможливо це зробити. Не то що він захотів його заховати для себе, де там, він тепер як камінь ваготів у його торбі і здалека пік руку. Івась не міг навіть на нього поглянути.

На подвір'ю хлопці обступили Степана і допитували, що то був за олівець і де він його міг загубити.

– Або я знаю, де я загубив! Ой, ой! – заплакав бідний хлопець.

– Та не плач, дурний, конче пожалуйся татуневі.

– Ага, не плач, – відповів сумно Степан. – За олівець 6 грейцарів татуньо заплатив у місті і казали до мене: «Як загубиш, то скіра не твоя, чуєш?» Ой! Ой!

Кожне слово колело Івася, мов будак. Швидко побіг додому блідий, задиханий.

– О, ти вже, певно, бився десь з хлопчиськами! – крикнула тітка, яка побачила його, що такий прийшов задиханий. – Ти, драбе якийсь, непотрібе, нездаро!

Івась знав, що тітка любить подрочитися і не пропустила ніякої нагоди, щоби не наговорити сім гріхів гречаної вовни. Але тепер не говорив нічого, повісив торбу на кульці і сів до стола. По обіді весь час сидів над книжкою, але вчитися не міг зовсім. Хоч сто разів прочитував ці самі слова, не тямив, що читає, ані про що воно йде. Гадки про Степана,

про лютого Леська і про п'яницю професора раз у раз снувалися йому на думку, гризли і турбували, мов гадки про давні проступки. Хвилі снулися так помаленьки, як давніше години. Він все боявся поглянути на торбу з олівцем, мовби це була не торба, а гадина.

Хоч як перемучився Івась до вечора, але у ніч намучився ще гірше. Йому снилися такі страшні сни, як ніколи досі. Він утікав, ховався і не міг втікати. За ним бігали і літали ящірки з гострою мордою і з великим написом «Міттель» на хребті. Він втікав через корчі і кололи його терня з жовтою, блискучою корою і шестигранними кільцями, затемперованими на кінці. Рано встав, як збитий або зварений у поливанці, а тітка вдоватку насварила, що усю ніч метався і не дав їй спати. Івась лагодився вже іти до школи, коли прийшов вуйко. Скинув з рук грубі, шкіряні рукавиці та почав оповідати про різні сільські новини.

– За що то вчора професор збив так Леськового Степана? – запитав нараз Івася, а Івася якби хто окропом обілляв...

– Та... та... та... – каже, – що десь за... за...

Але тітку, що ніколи за словом не йшла до кишені, таке говоріння обурило.

– Що, ти говорити не вмієш, чи що? – Тай уже хотіла розторкотітися, як терлиця, але вуйна її спинила.

– Ну що там такого сталося зі Степаном? – запитала лагідно і спокійно.

– Та так вам вчора професор збив його за якийсь олівець, що ледве живий прийшов до дому...

– Який то олівець?

– Аво, купив йому в понеділок отець олівець, а він його вчора згубив. Професор п'яний та ну ж хлопця бити, ніби він тому винен. Старий Леськів сказився, вхопив дитину за волосся та під ноги. Стара в плач та в крик, хлопець омлів, ледве водою відляли.

Ще вуйко не скінчив, коли Івась розплакався уголос і перервав йому бесіду.

– А що тобі? – запитав вуйко здивовано.

– Чи ти вдурів, хлопче, чи що? – крикнула тітка.

– Я... я... я... – хлипав хлопець, але не міг говорити.

– Ну що? Говори!.. – промовила лагідно вуйна.

– Я знайшов Степанів олівець.

– Знайшов? Де? Коли?

– Учора перед школою, на снігу, – виговорив уже смілійше Івась.

– Ну і чому ж ти не віддав Степанові?

– Я не знав, що то його, а він не допитувався.

– А по школі?

– Я боявся.

– Боявся? Та якого дідька лабатого? – не витерпіла тітка.

Але Івась не відповів нічого.

– Ну і де ж цей олівець?

– Та у торбі.

Вуйко вийняв із торби нещасний олівець, а Івась не смів на нього поглянути.

– Ну дивіться, люде добрі, за таку дурницю, так хлопця збили, пощезали би одні з другими.

Вуйко вийшов з олівцем, а тітка випхала Івася до школи. Сльози текли Івасеві по лиці, хоч на душі стало далеко легше.

Цілі два тижні не приходив Степан до школи. Ба, але не приходив і професор. Вуйко догадувався, що мусів його старий Леськів добре обловити. Майже кожної ночі снилися Івасеві страшні сні і серед цих снів бачив усе тихе лице Степана, синє від побоїв, зболіле і марне, а особливо тяжким докором гляділи на Івася сині, бездушні очі Степана.

Аж по двох тижнях зайшов Степан до них і в першу хвилину Івась аж затремтів, почувши його голос, бо в душі немов віджили усі муки, увесь неспокій перебутих днів. Але тільки на хвилю. Івась аж здивувався, що Степан здоровий, веселий і подавньому заговорює добродушно, немов між ними нічого не бувало. Про олівець між ними не було згадки. Степан, мабуть, і не довідався, що це Івась знайшов цей нещасливий олівець.

8

В ДРОГОВИЧІ

Прекрасне літо, повне дерев та розкішного запаху ялового і березового лісу, голосів сойки, кані, яструба, іволги, красного і чорного дятла, шелесту маленької річки, тіни велетенських лопухів, солодких грушок та терпких яблук – добігало до кінця.

З грушками та яблуками Івась та його брати вміли собі радити. Вони збирали недостиглі ще грушки, тверді, мов камінчики, тай запихали їх у сіно, у місця, тільки собі відомі. За 5–6 днів уже можна було помацати рукою, чи м'єкі. Кілька днів вистарчало звичайно на те, щоби тверді грушки перемшилися у прекрасні гнилючки. Яблук не можна було в той спосіб робити здатними до їди, але на них був зовсім інший спосіб. Тверде яблуко треба було потовччи бучком раз по раз і воно робилося м'єгоньке, гей віск. Та ще сусід Микитич, коли бачив, як Івась скося заглядає до його саду і не має відваги попросити сам

дулі, що була дійсно солодка, гей мід, кликав його та позваляв збирати. Ба, ці дулі були славні на ціле село, але рідко коли вони достигали. І хоч як пильнував їх Микитич і його люта собака Мурко – надто вони були приманливі для сільських хлопців.

За кожним разом, коли Івась будився, не отирав очей, тільки вдавав, що пильно спить, бо хотів послухати, що батьки будуть говорити. Коваль у ту пору, звичайно не ранішну, приходив до хати, щоби поснідати. Борщу з картоплею та хлібом, або великий горщик пареного молока, котре дуже любив. Тоді між ним та його жінкою падали хвилюючі малого хлопця слова:

– Ну, як, Мариню, даємо хлопця до школи?

– Ба, чому ж би ні, – відповідала мама, – але то буде коштувати.

– Та грейцар є, – перечив Яць, – то будем його дитині жалувати. Малий він і слабий, за коваля не буде. Коби Онуфрій підхопився, дамо його до терміну, а Івась нехай буде у школі.

– А Захарій? – питала мама.

Івась це добре бачив напівзамкненим оком, як сльоза збігала по її лиці.

– Захар буде господар, – відповідав ствердно коваль.

– Та най би було, але де ми у місті примістимо хлопця, аби там над ним ніхто не збиткувався?

– Не журися, Мариню, дамо його на станцію до цьоці Кошицької.

Ці всі відомости збирав Івась не відразу, а впродовж 2 чи 3 тижнів. Тато не любив, щоби хтось слухав його планів, заки ще вони настільки уложаться, щоби можна було про них одверто говорити. Але коли вже зведено все жито, намочено коноплі, струшено всі яблока і з'їдено грушки, Івась помітив з радощами і з тривогою, що в хаті роблять остаточні приготування, щоби його відвезти до школи. Найбільшою турботою були чоботята. Хоч шевцеві вже і заплатили, а може, акурат і для того, як нарікала мама – той ані руш не міг викінчити чоботят. І як босій дитині до школи ходити? Івась бачив, що і татови було прикро везти босоногого хлопця, і вирішив справу сам:

– Аво, на дворі так тепло, що ще довго можна босо бігати, а через пару днів швець чоботи викінчить, а тоді мені привезете, або передасте ним.

На тому і стануло. То була Івасева перша більша дорога. Ба, то ще і до міста, що то Ясениця. Перебіг через Радичів – і вже, а тут треба було їхати повітовою дорогою, хоч і міцно вибоїстою – потім до Лішні, там дороги розходилися. Одна рівно побігла наліво, а друга направо. Івась ані руш не міг догадатися, куди поїдуть. Щоби мати певність, почав числити полудрабки. Коли впаде на паристий – то

поїдуть наліво, а як непаристий – то направо. Але, хоч упало на паристий, тато повернули коні направо. Івась вирішив, що більше не буде вірити у ніяку ворожбу, хоч би там не знати що – поприсяг собі у дусі. Переїхали через місток, що задуднів весело під копитами коней і під колесами воза, а потім під гору. Під гору – і бач, відкрився перед ними вид на Дрогобич.

Була це торгова днина. Була глота. Ми заїхали попри перші гарненькі домики. Як Івась аж потому навчився помічати – обталапані болотом, з немитими вікнами – але тепер, в порівнянні з нужденними сільськими хатинами, видавалися вони нечуваними палатами. А ринок – великий дрогобицький ринок з маленьким ратушем посередині. Івась довгі роки пригадував собі, що коли переїздили попри той ратуш, тато обернувся до нього і сказав: «Видиш, сину, то ратуш, а за тими заґратованими вікнами сидять злодії. Поступай так, щоби тобі не треба було ніколи там сидіти». А коли побачив на обличчі Івася немов хмару, додав весело: «Ну, ну, ти не забивай собі голови тими дурницями. Той цілий ратуш, то його щовечера на колісцях до тої шопи завозять, щоби його хто не вкрав. Ха, ха, ха», – і тато весело зареготався. Хмарка клопотання зникла з Івасевого личка, і його очі, сині та веселі, вдивлялися в товпу.

Цілий дрогобицький ринок повний був народу. Глота була страшна. Тиснулися міщане, селяне, крамарі, кричали на різні лади, сварилися, запивали могорич. Менші грали на дримбах та на сопілках. А над тим всім висилася безконечна хмара пороху, мов густа, сіра пелена. Сонце пекло з гори і Івась був рад, коли скрутили у бічну вулицю, на бориславський тракт. Не довго їхали. Як фіра спинилася, тато зліз з воза та отворив напів повалені ворітця. Фіра в'їхала у подвір'є. Переїхали попри величезний, але дуже негарний єврейський дім і величезну халабуду, звідки розносився безупинний гармидер та бренькіт скла. Тато показав батогом та сказав тільки одне слово: «Шинк». Івась з деяким острахом подивився на місце, про яке чув, що там п'ють, б'ють і провалюють голови – але пощо те все роблять, не міг збагнути. Чи не ліпше би сидіти серед лісу і слухати співу пташат, чим пити якусь горілку і пиво, а потім сидіти у криміналі. Івась знав, що пиво гірке, бо на одному весіллі у Ясениці дали йому попробувати. Під домом стояли купи тертиць та верещали гурми єврейських дітей. Від вулиці доходив шинковий галас, немов дзвін, дзвенів рій шершнів, і Івась почав пчихати.

– Го, го, – засміявся тато, – ще не до одного, сину, привикнеш. То гарбарня. Нема поганішого духу, як звідтам. Але коли вітер буде від міста, то не буде чути сопуху.

Мама вчила Івася, що властительку станції треба називати цьоцею, бо вона їх якась далека кревна.

– А як вона називається? – несподівано навіть для себе самого запитав Івась.

– Кошицька.

«Отак як кіш – Кошицька», – подумав собі Івась.

Франки увійшли до низької та напівтемної столлярні. Там працювало кілька челядників, а на против вийшов молодий ще (як Івась думав), також не ліпший челядник від інших – але то був сам пан майстер.

– Добрий день, пане Гучинський, – привитався Яць.

– А, старі гості, пане Яцю, – привитався столярський майстер. – Го, го, го, – засміявся коваль, – зійшовся гебель з молотом, а де ж ваша жена?

– А десь при господарстві, а може, пішла до города.

І всі четверо перейшли через велику робітню та через замкнені двері вийшли на маленький город, засаджений капустою, бураками, картоплею та цибулею. В одному місці красувалися 5 штук величезних, почорнілих уже соняшників. Цьоця збирала фасолю та складала її до фартушка. Вона підійшла жвавим кроком і привіталася з гістьми. Слова дуже легко виходили з уст і, як Івась мав нагоду переконатися пізніше, вона була дуже балакуча.

Засипала пришельців сотнею питань – і як іде робота у кузні, як випали жнива, кілька кіп з морга, кілька тримають гусей, курей, качок – а попри те вилітали і всякі відомости про себе і про своє майстерство. Кілько виробили шаф, скринь, ліжок, нарікала на тяжкі часи і на те, що в'язанка цибулі коштує шустку, а корець картоплі аж 50 грейцарів. Її чоловік, як Івась помітив, значно від неї молодший, тільки десь-не-десь здужав вставити якесь слово, щоби перервати балакучій жінці, але кожна така перерва мусіла коштувати цьоці дуже багато, бо коли промовчала кілька моментів, знова розливалася бистрою річкою. Вкінці бідному майстрові було цього досить. Махнув рукою і буркнув:

– Таже проси у хату, а мені вибачте, робота чекає.

Майстрова аж тепер схаменулася, трохи завстидалася і повела гостей у невеликі кімнати, які через сіни лучилися зі столярнею. Цьоця принесла гарбати, а тато з фіри – хліб, масло, сир і при веселім почастунку, від якого не відмовився і майстер, Івась лишився на станції у цьоці. Тато мав платити по три ринські сріблом, а решту – провіянтами. Цьоця запевнила, що буде малим Івасем опікуватися, як рідна мама. Батько полагодив ще деякі орудки у місті тай поїхав, а Івась лишився сам. Перед від'їздом батько поступив ще та сказав, щоби вписав Івася до школи, але завтра ще науки нема і почнеться десь за два–три

дні, але щоби хлопець до школи навідувався, познайомився з товаришами та не був такий несмілий. Тато обіцяв приїздити щотижня у понеділок, коли на Дрогобицькім ринку були ярмарки.

Івась по від'їзді тата довго тримав рогульок у руці, а сльози капали по личку. Хоч це була його вже друга розлука, то переживав її куди вище, як коли йшов до школи до Ясениці. Адже то було село, таке саме, як і Нагуєвичі. Там були такі самі зелені пастівники, по яких весело скакали та паслися телятка і голосно ричали корови. Івась пригадав собі, як немов тільки вчора мав пригоду з тим громадським бугаєм, що конче хотів взяти його на роги. Івась тікав і тікав, аж його холодний піт обляв та ледве забіг за вербу, і в той спосіб спасся перед грізною звірюкою. На саму згадку про ту погоню він ще тепер задихався. Обарінок був свіжий і дуже смачний.

Івась постановив оглянути докладно своє нове житло. Скромні два покоїки, де жили майстри, не звернули його особливої уваги. Городець був зовсім маленький і поза тим, що Івась бачив першого разу, нічого в нім не знайшов, хіба те, що на самому кінці протікала малесенька і понад всякий вираз вонюча річка. Туди, мабуть, сходила з гарбарні уся нечисть. Чим ближше до потічка, тим ґрунт ставав грузкіший і на ньому росли великі лопухи та всякий інший хабаз.

Не було мови, щоби було можна отут так по-лежати, як над любою річкою в Нагуєвичах. Де, де, де, але у столярні був жвавий рух. Пан майстер Гучинський саме договорювався з якимись селянами про гарну, велику скриню на віно. Певно, для тої молодої дівчини, що була з ними. Очі дівчини весело сміялися, коли Івась переходив попри неї, вона неначе мимохіть погладила його по головці.

– Ато файний хлопчик – певно, ваш?

Івась помітив, що пан майстер неначе змінився. Якась хмарка перейшла по його обличчі і він подав ціну за посажну скриню. Батьки не дуже і торгувалися і скоро прийшло до згоди. Старший господар дуже просив, щоби скриня випала якнайкраще, а Гучинський, якого питання, чи Івась його син, мабуть, трошечки зачіпило, відповів досить бундючно:

– Що ви собі думаете, таже я бував і в Італії, і у Відні, то знаюся на палітурі.

Івась зуважив, що при тім один з челядників, які працювали у робітні, щоби не розсміятися, пчихнув собі у долоню. Це розсердило Гучинського ще більше, і тільки завдяки цьоці Кошицькій селяни вийшли без обіди. Цьоця вміла заговорити і так захвалити свій товар, що ті скромні скрині, колиски і трумни, які бачив Івась у столярні, видавалися селянам вершком мистецтва.

А що до тої політури, то, як тільки панове майстри пішли кудись на хвильку до міста, пан Станислав, найстарший челядник Гучинського, добродушний, веселий і все задоволений парубчак, повів Івася до кімнати майстра, зняв велику раму, у якій пишався незугарний портрет першого мужа Гучинської – столяра Кошицького і весело регочучися, сказав:

– Аво, дивися Івасю, що то за політура. Хотів раз пан майстер зробити політуровані рамки до образу, тай таки не удав.

– Ба, але чому не удав? – запитав цікаво і Івась, що позбувся своєї неспітості у відношенні до веселого парубка.

– Аво, диви, видиш ту пляму?

– Виджу.

– То пан майстер так завзявся на політуру і так натирав, що перепалив політуру, і на рамі лишилася темна матова пляма. Тепер Івась дійсно запримітив оту пляму. Але, на жаль, це не була одинока пляма у житті молодого Гучинського. Найбільшою плямою було те, що він запивався щонеділі.

До неділі життя Івася було одним безперервним зворушенням. Нова школа, нові товариші, книжки, зошити, олівці, ручка, перо – це все забиало йому всі гадки. А ще до того столярня. Івась увесь час ходив босий, бо з дому чобіток як не посилали, так не посилали. Але це його не дуже турбувало. Ова,

або то інші босі не ходять. І таки так, до народної школи ходило, окрім нього, ще з 10 інших товаришів, так поміж ними Івась і не дуже відбивався. І прочі селянські діти, що ходили до школи, були так само одягнені: коротенькі штаненята, лейбик та солом'яний капелюх, або смужкова шапка зимою, підперезані ремінцем, навіть кишені не всі мали, а про хусточку до носа, то і не говорити. До школи було недалеко, і коли впав дощ і було болото, Івась ні трохи цього не перелякався і так побіг додому, як у звичайну погоду. Він привик, що на селі від рана до вечера говорили люде тільки про погоду. Чи жнива, чи косовиця, чи сіяти, чи орати – все селянин дивився на погоду, бо від того залежала вся його праця. Особливо, при кінці літа, коли збиралися страшні хмари – міліони селянських очей дивилося на них з острахом і переляком, чи не випаде з них погубний град, що знищить усю їх цілорічну працю. Івась дуже здивувався, коли одного ранку вийшов на двір і побачив, що збираються густі хмари, скоренько побіг до пана майстра і сповістив, що буде дощ. Майстер зовсім байдуже прийняв таку важну вістку, що для селянина мала першорядне значення, і сказав:

– Нічого не шкодить.

А цьоця, що завсіди любила ту саму просту гадку висловити іншими словами, пояснила Івасеві, що у місті погода не має такого значення, як на селі.

– У нас, – закінчила цьоця свій довгий виклад, – одна жура і одна турбота – робота, робота і робота, і наша робота від погоди не залежить зовсім.

Івась найбільше заприязнився з малим термінатором Яськом та молодим челядником Станиславом. Найблищої неділі він не пішов додому, тільки усі три вибралися походити по передмістях Дрогобича. Оба товариші були дрогобицькими міщанами і знали ціле місто, як свою кишеню. Тут Івась уперше познакомився з гарними гостинцями. Один з них біг до Трускавця та Борислава, про які то міста оба товариші говорили з деяким набоженством. По боках того гарного гостинця мешкала убога промислова людність: водонеси, шматярі, садівники, шевці та перекупки. Запустилися навіть до солоного ставка та соляної жупи, і пан Станіслав пояснив Івасеві, як з води виварюють сіль у великій фабриці. Івась розказав, що у них вдома, а особливо у Ясениці Сільній, виварюють сіль із солянок у бляшаних бретванках. Околиця жуп не дуже подобалася Івасеві. Не було тут ані садів, ані городів – зате передмістя Лішнянське, Задвірне та Зварицьке були покриті просторими садами, городами, засадженими цибулею, капустою, картоплею і огірками. По городах і садах проходилися хазяйки і господарі – напівміщане, напіврільники, і Ясько ніяк не міг стриматися, щоби не гукнути через паркан:

– Цоловіце, може, продасте цебульоцки?

Кожний такий чемний запит визивав цілий град слів із уст говірливих перекупок, що так, якби тільки ждали нагоду, щоби розсипатися. Івась дуже здивувався, що одна, напоказ дуже сердита хазяйка, на такий привіт не то що не обурилася, але зовсім чемно запросила:

– Ходіть, хлопці, до хати, акурат зварилися свіжі фляки.

– То моя цьоця, – сказав весело Яцько і всі три проголоднілі по великім проході, переступили поріг пані Якубової. Та пані Якубова, бідна зарібниця, продавала щопонеділка горячі фляки на ринку на Підсіню. Фляки мусіли варитися дуже довго і цьоця Якубова наставляла їх уже в п'ятницю або суботу. Вони варилися цілу неділю, а на понеділок були готові. Фляки смакували хлопцям дуже добре, та Ясько і пан Станіслав сипали дотепами, як з рукава.

– Деж ваш чоловік, цьоцю? – запитав Ясько.

Але Якубова нерадо махнула рукою і пробурмотіла щось невиразно у відповідь:

– Та десь пішов шукати за роботою, – відповіла вкінці.

Видно було, що про того чоловіка говорить дуже нерадо. Ясько пояснив потім товаришам, як вийшли з хати, що так у їх варстаті, як і тут, майстром є Якубова, а там цьоця. Обі цьоці, хоч малі та непо-

казні, у хаті все мали верх. Про їх обох чоловіків рідко коли згадують. Або чоловік Кошицької. Івась за свій побут в Дрогобичі не раз переконався, що у більшості ремісників та міщан верховодили їх язикаті, або як вони самі казали, пискаті жінки. Оця духова перевага жінок над мужами виходила із цього, що мужі-ремісники спеціалізувалися на одній, механічній роботі, а корпаючи над нею день у день, тиждень за тижнем і рік за роком – тратили еластичність духової енергії і оборотність. Для них ці прикмети були непотрібні. Натомість жінки, що двигали на своїх плечах і господарку, і піклування про дітей та часті переговори з людьми, що приходили замовляти роботу, або й самі носили готовий товар на торговицю, примусово набирали тих прикмет, що робили їх верховодцями в хаті.

Хлопці вийшли від гостинної цьоці та забрали її 14-літнього сина зі собою. Подалися трускавецьким трактом до Гірки. Там був лісок, у якому Ясько вирізав довшу, не надто тонку паличку і дві зовсім короткі, та всі чотири заходилися грати у кічку. Івась навчився у Ясениці грати в свинку, але кічки ще не бачив. Ясько викопав поздовжну ямку не надто глибоку, вибираючи місце так, щоби отой коротший патичок, званий кічкою, виставав одним кінцем з ямки. Він станув збоку, присів у колінах і довшою палестрою ударив у вистаючий кінчик.

Кічка весело підскочила догори, на якого пів метра високо. Ясько замахнувся, та з усього розмаху хибив т. зн. Палестрою, не поцілив у кічку. Зате Івась, що стояв за ним і цікаво приглядався тій роботі, мало що не дістав по голові.

– Не стій так близько, бо уб'ю. І за другим разом дійсно гарненько підбив кічку, що полетіла на кільканадцять кроків. Проба була зроблена. Кічка летіла гарно. Тепер поділилися: Івась мав грати з паном Станиславом, а Ясько зі Стефком. Від ямки перечислили кроки і що 10 кроків ставили камінчик. Одна партія пішла у поле, а друга лишалася на меті. Івась пізнав скоро, що ціла штука тої гри полягає у тому, щоби бити якнайдалше і бити так, щоби противники не спіймали кічки з повітря, тоді партії мінялися.

– Лови, лови! – кричав п. Станіслав до Івася, – бо ще тамті штубаки готові виграти.

Але не виграли. Бо хоч Івась ані разу не підбив кічки, зате п. Станислав два рази спіймав кічку з повітря, а сам бив на 30–50 кроків далеко так, що його кічки ніхто не мав права спіймати. Та все таки Івась пописався тим, що коли раз Стефко вдарив на два кроки, йому вдалося поцілити кічкою палестру, положену поперек ямки. Це означало, що Стефко був скутий і в тій грі не мав права вже бити. Пан Станислав і Івась дійшли скоро до сто і виграли

партію. Зате мали право з'їсти всі сливки, які дала їм на дорогу цьоця Якубова – але мимо того поділилися сливками по товариськи. Уже смеркало, коли вернули до хати. Івась спав міцним, здоровим сном перший раз по приїзді до Дрогобича. Був вдоволений, що гарно провів день та позискав веселих товаришів до забави.

В школі Івась був зовсім незамінним. З розкуйовданим, ясним волоссям та синіми очима. Якщо була погода надворі, ходив босоніж, щоби зашпарувати чобіт, котрі йому мама на другий тиждень привезла. Ані Гучинський, ані цьоця Кошицька не звертали уваги на те, як і чи взагалі Івась вмивається. Сама процедура вмивання була в нього дуже проста. Івась брав малесенький шматок мила, рушник та води і виходив надвір. Набирав води до рота та пускав на руки, обмиваючи нею лице. Зачісував волосся пальцями, обтирався рушником та йшов снідати. З'їдав прихапцем шматок хліба – вдома чорного, разового у місті питльованого, запивав молоком, рідше кавою, та йшов до школи. Звичайно був добре приготовлений. До бійки, яку так часто заводили хлопці, ніколи не мав охоти. Отож ішов йому день за днем спокійно, без всяких зворушень. Цьоця спочатку питала його, як там у школі, але потім привикла до монотонних відповідей та сама навідувалася до школи, де їй відповідали, що все добре – тому

і пізніше перестала його допитуватися. А коли приїздили батьки, вона не могла стриматися, щоби не похвалитися своєю стацією: як то добре дитині у неї живеться і які він, очевидно, це її заслуга – робить гарні поступки у науці. Івась дуже тішився приїздом своїх батьків, бо тоді тато, мама все щось доброго йому привозили. Дуже любив мід з власної пасіки, яблука, сливки чи повидло. Усе решта: мука, крупи, хліб – йшли під опіку цьоці. Зате у столярні життя Івася йшло весело. В робітні було три верстати. Крім самого майстра, працювало ще двох челядників і оден термінатор. Івась заприятелював з термінаторами, і вони довгий час були його нерозлучними товаришами. До їх приходів на Гірку, чи в околиці Дрогобича, часто прилучався ще пан Станислав, що скінчив 4 народні класи у Василіян, там само, де ходив тепер Івась і знав добре усіх професорів та любив оповідати про них різні річи.

– Скажи, Івасю, – говорив пан Станислав, який майже не знав, коли не числити маломіщан, а околиці Дрогобича та до околичних сіл – куди він забігав тільки прихапцем, – у вас на селі мусить бути дуже смачно, або як той циган казав: «Ори мало і дж».

– Ба, ні! – боронив села Івась, у нас весело і роботи у нас дуже багато. От і тепер: не встиг позвозити з поля збіжжа, потім молотити, потім віяти і на жорнах молоти, або у млин везти. А кашу треба

у ступі опихати, бити олій з льняного насіння, а у тата завсіди повно роботи у кузні.

– Ба, я знаю, – сказав пан Степан, – говорила цьоця Кошицька, що тато добрий майстер.

– Ви вже давно тут працюєте? – відважився Івась спитати п. Станислава.

– Довгенько. Я вже тут термінував 5 років і звільнився, а тепер вже працюю далі два роки і робота мені добре йде. Коби так мав трохи грошей, вже би міг свій верстат заложити, але де ще мені до того, ще треба буде з 10 літ працювати, або отак оженитися, як пан майстер з якоюсь богатою вдовою. Знаєш, пан Гучинський значно молодший від своєї жінки і був тут челядником у її покійного мужа і кажуть, що ще тоді в ній кохався. Потім служив у війську і в 59-ому році – чи то може бути 60-ому – отут на стіні записано, бо рік пізніше вернув з Італії, діставши листа від Кошицької, що вона повдовіла.

– О, диви! – І всі троє пішли під одну стіну та слухали далі оповідання п. Станислава. – Як було весілля нашого майстра – нібито з тою вдовою, то вони отутки сиділи і я тут був і пива напився. Добре було тоді пиво – не то, що нині. Яким забув склянку з пивом вечером отут на шафі, то ще на другий день піна на нім стояла. Над головами молодих, я сам приліпив дві воскові свічечки однакової довгости і грубости, та як був пошлюбний обід, то ті свічеч-

ки горіли. Одна, отаво тутка з правого боку, мала значити його долю, а друга її. О, видите, хлопці, оті дві чорні смужки, випалені тими свічечками на дерев'яній стіні?

– А їх вершки від себе відхиляються, – сказав Івась.

– Ба так, – потвердив пан Станіслав. – Як нині пригадую собі, як полум'я обох свічок раз у раз відверталося одно від одного у противних напрямках, а нарешті – чи то протяг був, чи то вже така його судьба – його свічка згасла, догорівши тільки до половини. А були тоді на весіллю і старі люде та казали, що то недобрий знак. Казали, що пошлюбна ворожба мусить сповнитися, бо таки так. Вже від того першого дня свічки їх життя почали горіти кожна у інший бік.

Не дібралися наші майстри. Вже таки при вечері посварилися – може, трохи і по-п'яному. Звідкись вона взяла, що він на її столярську робітню напосівся і на той город коло хати.

– Або я ліпшого не видів? – боронився майстер. – Волів бим був у воску лишитися, або у Італії, як сюди вертати.

І слова п. Станіслава були правдиві. Гучинський майже кожної неділі впивався до нестями, а часто-густо оті п'ятики кінчалися бійкою. Івась не раз зі сну зривався, коли цьоця тонким, пискливим голосом

кричала на свого мужа, що він п'яний і що про неї і зломаного шеляга не стоїть.

– Диви, яка розумна, – кричав Гучинський, і Івась чув, як удари сипалися на невеличку жінку, що вміла тільки кричати, а значно гірше боронитися. Коли чоловік перемагав у грубій бійці, то цілий день верховодила вона і у варстаті, і у хаті, та Гучинський, хоч і два рази сильніший, мусів слухати її, що перемагала його своєю інтелігенцією. Кілько разів він хотів поставити на своїм, то все переконався, що вийшло зле, не послухавши своєї жінки.

– Знаєш, Івасю, перед тим був у вашій школі ректор, великий скупендряга. Ціле життя складав гроші.

– Ну і хто по нім дістав їх? – запитав Івась.

– Ба, слухайте, хлопці. Отой ректор, зашивав свої гроші, які перемінював в банку на банкноти, у ковчиг своїх переношених реверенд. Але ректор любив троха випити, та й одного рана знайшли його мертвого. Казали, що шляк його трафив, бо навіть тестаменту при нім не було. Та й по смерті у його шафі найшли кільканадцять таких реверенд, та й не мали що з ними робити. Фамілії в нього не було жодної, щоби за його душу пацір змовили. Але нащо жебракові реверенди? Та й вони попродали їх онучкареви по пару грейцарів. Але оден жебрак хотів зробити собі камізьелку. Було так холодно, як тепер. А що знався трохи на кравецтві, розпоров

реверенду і знайшов гроші. Але був мудрий. Нікому про те не сказав ані слова і почав розпитувати других жебраків, де вони поділи свої реверенди. Ба, він оден з другим кажуть, що продав онучкареви. То вже трудніша справа. Коли би був просто запитав онучкаря, або хотів реверенди відкупити, то той би перенюхав письмо носом і сам гроші вибрав. Але він мав одного свояка, що був поліціантом таки у Дрогобичі і звирився йому. Жебрак перебрався за василіянина і разом з поліціантом пішли вечером до галабуди того онучкаря, в якій він возив свої онучі. Збудили його.

– Ану, вставай! Ревізія! То ти покрав реверенди?

Той настрашився. Загрозили йому криміналом і ще там чимсь і віддав всі свої лахмани, ще і рад був, що позбувся біди. А ті оба гунцвоти випороли всі гроші і забралися бог зна куди так, що і слід простиг за ними.

– Ба, а звідки люди про те все довідалися?

– Чекай, Івасю, то ще не кінець історії. Отой онучкар здибав колись одного з тих жебраків тай накинувся на него: «А, ти, злодію, ти будеш крадені реверенди продавати? Чекай, я тебе до суду подам, через тебе у мене ревізію робили». Жебрак образився, взяв онучкаря за виворот тай потягнув до монастиря. Там йому сказали, що таки реверенди не були крадені, не було що з ними робити тай

роздали жебракам. Настояли на бідного онучкаря, а той признався, що у него була ревізія, що приходив поліціант з шаблею і якийсь монах у реверенді. Почали розпитувати хто, що, куди. Закликав Ігумен братчиків, чи ходив хто на ревізію з поліціантом. Бани! Ніхто не признається. Казали пізнати онучкареві – не пізнав нікого. Сам ігумен зацікавлений тою таємничою справою, бо ходило о реверенди отця ректора – пішов з онучкарем на поліцію, щоби пізнати того поліціанта, що робив ревізію. Але онучкар пізнати не міг. Було темно, а по друге, дуже тоді забоявся. На тім справа була би закінчилася, але десь за рік, чи два після того, один з братчиків знайшов у молитвослові, що належав до того скупара, ректора, картку паперу, звинену у трубку і застромлену поза обкладинку, де покійний списував усі суми, які набирав, а які по черзі зашив у кожду реверенду. Го, го! Як тоді зробився рух!

– Кілько того було? – запитав із зацікавленням Лесько.

– А було того більше, як 20 тисяч римських.

– Ба, та за ті гроші село би можна купити, – сказав Івась.

– Сила-силенна грошей, – погодився п. Станислав. – Отой старий онучкар, як про те дізнався, які то він гроші мав у своїх руках і як по дурному їх стратив – взяв тай повісився. Поліція зробила рух

за тим поліціантом, що то робив ревізію, але хто то міг до него дібратися? Не знайшли нікого. Аж по кількох літах, жебраки, що ходили на всякі відпусти, знайшли того жебрака, тай гостили в него. Та то вже був не жебрак, а таки багатий господар. Мав жінку, діти. Гостив їх у себе кілька днів тай обдарував на дорогу. Щось там його компани догадувалися, а коли притиснули його до стіни і запитали, що то сталося, що він так забагатів, то той відповів коротко: «Так мені Бог дав». А коли почали його дальше випитувати, то той додав: «Можу присягнути, що я нікого не убив, не ограбив, не скривдив. Таке моє щастя було». Скривдив, не скривдив, то була його річ, але жебраки мусіли повірити, що мав чоловік щастя у життю. І навіть не хотіли говорити, де він, той жебрак – не зрадили свого товариша, а зрештою – що могли йому закинути?

Ясько хотів показати, що і він дещо знає.

– Ану, чи напишеш таке речення, щоби можна його читати і взад і вперед однаково?

Але як Івась не мучився, такої мудрості не знав. А то було: «Кобыла та маły bok»¹.

– А знаєш, Івасю, як тут прийшли німці, то як вони перевели назви наших міст? Перемишль – Nachdenken, Дрогобич – Zweitepeitsche, Самбір – Selb-

¹ Кобыла має малий бік (польськ.). – Ред.

stwald, – і подав кілька тяжких речень, які Івась мав вимовити одним духом. Івась мучився, заки потрафив вимовити: «Fritz frisst frische Fische, frische Fische frisst Fritz»². Але малий Івась і тут не стояв позаду значно старших товаришів, бо навчився говорити ті речення без похибки, а його старші товариші не могли вимовити одним духом 12 разів фразу, не помилившись: «Цебер, цебер, полуцебер – попере-полуцебрився».

Другий, старший челядник Чемеринський, не молодий вже чоловік, у противенстві до двох, був дуже маломовний. Може, витерпів не одну біду, як згадував про нього майстер, але не оповідав нікому про свої пригоди. Під маскою строгости скривалося у нього добре серце, про що Івась мав нагоду переконатися. Івась дуже любив майструвати і все щось стругав і склеював. Стукоту при тім робив більше, як ціла робота була варта – як говорив Станислав. Раз змайстрував тарахкавку і наробив такого гармидеру, що навіть незвичайно спокійний Чемеринський не витримав, обернув на нього свої темні очі з темно-чорними бровами і сказав: «Нагулють, тихо будь». Невідоме значіння того слова так подіلالо на Івася, що він дійсно перестав тарахкотіти. Коли Івась, по скінченню першого курсу, вернув зі школи

² Фріц їсть свіжу рибу, свіжу рибу їсть Фріц (нім). – Ред.

і з гордощами показував книжку, де була написана перша премія, Чемеринський довго її оглядав і відтак погладив першого преміанта по голові і якимсь радісно-зворушливим голосом сказав: «Нагулюють, здоров будь».

Почалися затяжні осінні слоти, ходити було нікуди, тож у майстерні по фایрамті було багато розмов і пісень. Одинокий, що не строїв сам жартів, хоч і любив сам послухати, то був Чемеринський. Зате завсіди поважний чолов'яга любив розказувати давні, цікаві історії, але о то треба було просити. Просили його тоді, коли вже і п. Станислав і Ясько вичерпали свій дотеп, та трохи притомилися. Чемеринський спокійним, монотонним голосом оповідав свої історії:

– Був у одному місті у Німеччині такий майстер, годинникар, що вже 40 літ майстрував різні годинники. Тай от задумав шей для свого міста змайструвати таке одно чудо. Працював над ним кілька років, аж вкінці зробив такий годинник, що за кождим ударом години виходила інша група ляльок і грала інші мелодії. Але хтось із радних підшепнув на раді магістрату, що треба би якось місто забезпечити перед конкуренцією того самого майстра, бо ану ж він захоче такий самий, або ще ліпший годинник змайструвати? Рада у раду, рішили осліпити майстра і годувати його до смерти ласкавим хлібом.

Але, коли вже йому вибрали очі, то він сказав, що його годинник має ще один секрет, якого він досі ще нікому не виявив, і коли би йому дозволили, то він пустить у рух цю найкращу штуку. Магістрат згодився. Майстра завели до годинника, отворили двері до механізації. Він вложив туди два пальці, пошпортав щось і механізм станув. Що вже потім намучилися різні годинникарі над тим механізмом – ніхто не міг ані віднайти, що там було зіпсоване, ані пустити його в рух.

Чемеринський рідко коли мішався у розмову других. Але одного разу п. майстер люто посварився з майстровою, Кошицька кричала, що воліла би лишитися вдовою, як вийти за такого дурня замож. Зате Гучинський клявся, що то вона його піддурила, що ходила до ворожки та дала йому якогось зілля. Розсерджена Кошицька побігла до своєї комоди і з куточка витягнула коробочку, вибивану мушлями, підняла її високо догори і закричала щосили:

– Видиш, пізнаєш?!

Гучинський відповів:

– Ба, таж я її з Венеції привіз.

– А знаєш, що там є? – не втихала Кошицька. Відірвала віко і видобула з неї листи, писані малограмотним, вояцьким почерком. – На, – сказала до Івася, – читай!

І він, силябізуючи, прочитав помалу:

– Jeżeli cię nie kocham, abym sobie trzy razy nogę złamał¹.

Тяжкі сльози покотилися по обличчю цьоці, вона обтерла їх брудною рукою та кричала дальше:

– Ти гадаєш, що пан біг забув, як ти клявся? О ні! Зламаєш ще ти собі ногу на гладкій дорозі, я тобі це мовлю.

Гучинський з резигнацією підняв руки догори і сказав:

– Волів бим був собі три рази в однім місци ногу ломити, ніж себе зі старою бабою в'язати.

Заплакана Кошицька разом зі скрипкою побігла до кухні, а за нею пішов і Гучинський. На кілька хвилин був спокій, але потім сварка загоріла наново. Щохвилі було чути:

– Ти дурний!

– Ти ще дурніша!

Вкінці Чемеринському було того забагато, порухав вусами і сказав:

– Дурнями живемо, дурнями помremo – в тім лише діло, щоби наше дуренство іншим під ніс не смерділо.

Але, на жаль, у ту пору, коли він говорив такі скромні слова, у кухні було зовсім тихо та майстер і майстрова мусіли їх добре чути. Хоч і не сказали

¹ Коли тебе не люблю, то хай три рази собі ногу зламаю (польськ). – Ред.

йому тепер нічого, але за кілька тижнів Чемеринський перейшов до іншого майстра.

З нагоди свят, коли ще Івась не був поїхав до Нагуєвич, прийшов п'яний Гучинський тай лайка з жінкою почалася наново. Що вже там було – Івась не затамив, тільки раптом з кухні вибігла Кошицька з величезним друшляком на голові. Це Гучинський, у розпалі бою, з усього розмаху, насадив їй той друшляк на голову. Цьоця виглядала, як середньовічний лицар у шоломі, наложеному на голову, разом з начільником. Але у такій прикрасі кричати було невідгідно, і голос Кошицької виходив придушений так, що могло здаватися, що вона його дійсно дуситься. П'яний Гучинський вибіг кудись, і на його поміч надії не було. П. Станіслав отямився перший та хотів зняти невідгідну посуду з голови майстрової, але показалося, що хоч насадити легко, але зняти було тяжко, бо друшляк сидів дуже тісно. Ясько і Івась похапали обценги та мусили розхилити долішні краї друшляка, і добре таки намучилися, заки зняли його з голови цьоці.

Цю битву цьоця таки відлежала. Аж на третій день Кошицька знову встала, щоби малювати скрині. Зі злостію ляпала пестрі краски на дошках та раз-пораз виспівувала польську колядку, в якій згадувалося ім'я Войтіха, бо так називався майстер Гучинський. «Bieg Wojtek bez portek po śniegu, po grudzie: śmieją

się cieiżą się, cha, cha cha, ludzie!»¹. Івась, що помагав розтирати краски, з-під ока дивився на майстра і бачив, як той за кожним таким співом ще міцнійше натискав гибель і червонів, як буряк.

Одної гарної, осінньої неділі всі хлопці пішли ловити воробців. Івась знав, що воробці можна ловити на сільця, зроблені з волосіння, видертого з кінського хвоста. Волосіння скручувалося удвоє, через очко пересувалося другий кінець і прив'язувало його до кілка, вбитого у землю. Тепер Ясько показав Івасеві, як можна ловити воробці самотріском. Укладалося рівночасно 2 цеголки і закривалося деревляним вічком. Треба було спіймати горобчика, беріжок вічка підношено і підкладано короткий патичок так, щоби підтримував вічко, а другим кінцем опирався о беріжок цеголки. Другий патичок підкладено під перший так, що сягав у середину отої комірки. На той патичок настромлювало кусник хліба, і хлопці відходили в бік, чекаючи, що то буде. Воробці дуже скоро прибігали до буди і весело заглядали до середини, але якщо один з них тільки сів, то вже його мала вага тіла вистарчала, щоби зловитися до скринки. Тоді Ясько рукою залазив до комірочки та рукою видобував нещасного бранця.

¹ Біг Войтек без штанів по снігу, по грудках: сміються, тішаться: ха, ха, ха, ха, люди! (польськ.). – Ред.

По перших приморозках назбирали хлопці на полях терену, який у столярні пекли на кухонній блясі, і їли. Був терпкий, але їсти було можна. Одного гарного дня, як тільки пообідали, майстер сказав до хлопців:

– Ану, може, підете по камінь, бо мій запас уже скінчився.

Тай справді, останній шматок м'якенького пісковики, яким Гучинський вигладжував свої дошки замість пумикса, розсипався під його сердитою рукою, і нічим було гладити дощок. Івась дуже радо згодився допомогти Яськови, і оба побігли чимдуж над річку. При помочи залізної штабки скоро наломали кілька гарненьких камінців, але коли Івась хотів вертати додому, Ясько сказав:

– Ану, ходім ще троха до ліса! Нині такий гарний день!

До ліса було недалеко, а Івась нагадував собі Радичів та високий Діл і не міг стриматися від спокуси. Гей, гей, гей! Що за розкішні ліси ота Панчужна і Радичів! Не те, що та Дрогобицька гірка. Що то за лісок, що можна його за годину перебігти вздовж і поперек.

– Диви, губа! – сказав раптом Ясько, то, певно, підпенька. Але Івась стримав його.

– Ні, то шалений гриб, ану покушай, який він гіркий.

І дійсно, Ясько з обридженням виплюнув. Не довго шукали, як знайшли велетенські корчі підпеньок. Потім Ясько скинув полотняну блюзу, пов'язали роги докупи і назбирали повний оберемок підпеньок. В столярні була велика радість, бо на вечеру були смачні гриби з картоплею. Всі почали від того часу з пошаною дивитися на Івася, що від батька навчився розрізняти різні роди грибів, добрих і шалених.

Одного гарного дня сказав майстер:

– Ану, хлопці! Як ви так любите ходити по полях і лугах, то назбирайте мені отакого насіння для канарка і щиглів.

У Гучинського було кілька кліток з канарками і щиглами, бо майстер дуже любувався у співові тих пташок. Івась відживав на таких прогуляках, його бліді звичайно щоки покривалися рум'янцем, щоби через тиждень знова його стратити у гнилих стінах столярні, що весь час підпливала водою, особливо у літну пору. Найстарший мешканець тої столярні, як ото цьоця Кошицька, весь час хорувала на ревматизм. Івась навіть знав кілька років, бо у розмові з чоловіком хвалився:

– Я вже тут 20 років веду справу, що ти маєш мені до говоріння.

Дійсно, за той час вже можна було дістати порядного ревматизму. Тоді ще таких ліків на ревматизм не було і цьоця лічила його домашнім способом.

Посилала хлопців до ліса з мішком, щоби збирали великі муравлі, які варила, а ту воду прикладала до болючого місця.

Коли десь по двох тижнях Яць з гори привіз картоплю, то і Кошицька нагадалася, що час би їй викопати свою. Це була велика радість для Івася, коли він помагав в городі копати картоплю, вирубувати капусту та трясти сливки. Вечером всі взялися до шаткування капусти. Шаткувала найбільше цьоця, але все таки треба було відкраювати качани, а ці качани дуже смачні. Івась і Ясько мали що ласувати. Ціла та робота була тим приємніша, що Ясько оповідав безліч різних дотепів і усі густо сміялися. Навіть тато Яська, як його називали старий Романський, чоловік письменний, а навіть дещо освічений. Його любили і шанували за його розум і досвідчення. Але за кілька днів пізніше постигло старого Романського велике нещастя. Він хоч мав свою хату і город, але ходив на заробок до рафінерії нафти та земного воску, яку якраз недавно викінчили на бориславському тракті, над рікою. Але при випробовуванні нового, парового котла, котел розірвало, а старого Романовського міцно попарило у руки і ноги. Івась цілий побілів, коли Ясько одного ранку прибіг заплаканий із тою новиною.

А що на другий день була неділя, пішли оба до шпиталю відвідати старого Романського. З яким

острахом ішов Івась туди – і важко, важко було йому на серці, коли дивився на недавно цвітуче ще здоровлям обличчя тої людини. Лікарі робили якраз перев'язку тих ран і Івась пізнав, що то таке оті «Brandwunden».

На стільчику, побіч ліжка, лежала якась книжка, і Івась не витерпів, щоби на неї не подивитися. Це був великий молитвослов. Старий Романський мимо болю тримався твердо, але на його пожовклім обличчі малювався якийсь безмежний смуток.

Відносини у столярні міцно попсувалися. Коли не стало старого Романовського, що вносив якийсь теплий оптимізм, майстер почав ще більше пити і раз, окрім жінки, побив навіть Яська. Але Ясько, хоч який терпеливий та добрий хлопець, не міг того стерпіти. Зачав докоряти майстрови, що вже четвертий рік даром робить, а той не хоче його визволити. Розлючений майстер не остав у довгу, ще голосніше кричав, що такого драба, як він, не визволить, навіть за 10 років – най здохне термінатором. На то Ясько сказав, що як так, то не потребує такого майстра і без нього дасть собі раду у світі. За два дні Яська вже не було у столярні. Він зник, і хоч як за ним нашукалися – ніяк не могли найти.

За кілька днів прийшов лист до старої Романської, і то заадресований зі Львова. Мама з листом прибігла, як стій, до столярні, і майстер читав його

на голос. Ясько писав, що дуже перепрошує родичів, але вже у столярні у Дрогобичі витримати не міг. Тут майстер скривився, бо Ясько висловився про нього не надто добре. Назавав його старим п'яком.

– То я старий? – обурився Гучинський, – а що трохи вип'ю, то то нікому не шкодить, п'ю за свої гроші, а не за чужі. (Вставка¹).

Цілий тиждень йшла робота в столярні під стукіт молотків, свист геблів і пумиксів, що вигладжували дошки. Майстер і челядники готовили матеріял для цьоці Кошицької. Позбивані скрині треба було ще малювати. Тільки скрині з гарними, пестрими малюнками мали збут. Це ж були одинокі світські малюнки, на селі цьоця давала тут упуст своїй буйній фантазії. Простий шаблон вона завсіди вміла прикрашувати своїми додатками і любила часто мішати фарби. Листочки фантастичних руж розмальовувала у чотири колісцятка. Внутрішні колісцятка зеленим, синім, білим, а прочі дуже яскравими красками. Ружі обходилися без листя. Дорожчі скрині діставали ще по рогах по одній ружі і там були листочки у трьох колісцятках.

Для вигоди, ставила цьоця скрині на лавці, щоби було вигідніше малювати. Івась дуже любив приглядатися, як цьоця малює, помагав розтирати фарби,

¹ Так у першоджерелі. Який саме текст мав бути вставленим – невідомо. – *Ред.*

а вкінці сам брався до малювання. Коли цьоця замальовувала передню стіну скрині, Івась малював бічні. Цьоця ходила довкола, любувалася своїми ружами, добавляла обвідки, переробляла лінії, доки цілість не була така криклива, як можна собі уявити. Малюючи страшні ружі, любила цьоця співати різні кантики:

– Ах, пекольні врата отворяться широко, а ви, грішні, прокляті, ідіть у пропасть глибоко.

Найбільше радували Івася місця, покриті більшими хляпами будь-якої чистої краски – особливо червоного кенуваря та синьої краски. Білої не любив, жовтої ненавидів, але коли сказав про це Яськови, той запровадив його до каменя, на якому розтиралися фарби, насипав трохи синьої і трохи жовтої та розтер, Івась не хотів вірити своїм очам – фарба була зелена! Найтяжче було розтерти блайвайс та охру і Ясько часто просив Івася помагати. Оба хлопці у чотори руки так довго водили по плиті, доки під гладким каменем чути було хоч одно зернятко не розтовченої фарби, а тоді Ясько доливав потрохи води з каруком, або значно рідше покосту – бо тільки дорожчі річи – скрині, шафи та ліжка малювалися на зелено. Зелені ліжка мали свою традицію, і Ясько залюбки співав пісню в честь зеленого ліжка. (вірш ст. 138¹).

¹ Так у першоджерелі. Який вірш мав бути наведений – невідомо. – Ред.

Взагалі у столярні співали всі, не співав тільки майстер Гучинський. На третій рік побуту у столярні Івась малював такі ружі, що сама цьоця бралася за голову, а челядники, оглядаючи молятурні Івася, аж лягали зі сміху. Але скрині з малюнками Івася загально подобалися, і їх купували дуже радо. Особливо під осінь попит на скрині був такий великий, що ціла столярня була ними завалена. В таких разях Івасеви стелили у скрині, на ту скриню клали ще одну, потім третю і так під саму стелю. Ранком, коли він прокидався, мусів стукати у скриню.

Одної осені, коли у місті була пошесть, замовляли дуже багато домовин. І от, домовину положили на тапчан, де спав Івась. Положили його у домовину і він преспокійно переспав так цілу ніч. Але рано, коли приїхала мама з Нагуєвич – застала столярню завалену домовинами, а Івася треба було добувати з долішної. О, тоді дісталосся цьоці. Наслухалася кількох топких слів.

– Та я дуже перепрошаю, – говорила цьоця, – я навіть нічого не знаю, то певно Ясько постелив йому на жарт у домовині.

І все скропилося на Яськові, якого вже давно не було у столярні, а вакації переводив удома, або ходив з товаришами по дооколичних селах.

На третьому році побуту у Гучинських вони почали будувати свій власний деревляний дім. Івась

цілими годинами сидів та придивлявся, як працюють
теслі, як мурують мулярі, як закладають фундамен-
ти. Будова почалася з того, що майстри затягнули
позичку у столярському цеху. Позичка була дуже
велика – 120 ринських, але ті гроші дістали самими
мідяками і треба було нести їх у мішку. Міх при-
в'язали до міцної палиці, палицю завдали собі на
плечі та так придвигали отой мішок грошей.

Очевидно, що такої okazji цех не міг минути
даром, був великий трактамент, який потревав до
пізної ночі, і, звичайно, п'яний майстер почав поучу-
вати жінку. Наперед словно, а потім дійшло до рук.
Цьоця ту розмову знов перележала у ліжку, а коли
опісля встала до мальованя скринь, то нераз у пісні
вмішала гірке слово своєму чоловікові.

8.02.1940 р.

9

В ДРУГОМУ КЛАСІ

Івась учився добре. Проте це був зовсім непо-
мітний хлопець. Маленький, часто з нечесаною
чуприною – він нічим не звертав на себе уваги. Його
товариші шуткували, бавилися, кричали, а він сидів
тихо та читав якусь книжку, або щось собі водив
олівцем по папері. Велика школа отців Василіян
гуділа роєм, коли була павза, і втихувалася, неначе
мак посіяв по дзвінку. Коли деякі предмети мали свої
приємности, то для хлопців другого класу – красне
писання, або т. зв. каліграфія, була дійсно страшним
предметом. Тай не так сама по собі. Хоч малі дитячі
ручки не вміли виводити гарних, семитричних зна-
ків, а тим самим всякі карлючки, не подібні одна до
одної. Не так сам предмет страшив малу дитвору, як
радше особа вчителя. Всіх предметів вчили монахи,
як їх називали отці, але що ні жаден з них не мав
охоти вчити каліграфії – може і не мав відповідних

його обходило. Був понеділок і сьогодні, як звичайно, приїздили батьки, та він думав собі, як то гарно буде, як по скінченому році поїде на вакації, на село, буде бігати по пастівниках, ловити ковблики. Перед його очима зникли на момент василіанські мури і він бачив ліс, гору Діл, бачив гриби та полохливі серни. Враз сусід штовхнув його легенько в бік та запитав тихо:

– Ба, а ти чому не приготував собі скриптури до писання?

Івась прокинувся з золотого сну і не зчувся, коли з веселих лісів опинився на лавці у своєму класі.

– Ба, – запитав він, – скриптуру і приладдя до писання? – і показав Івасеви, як класти скриптуру, каламар і перо – після припису п. проф. Валька. На коридорі залунали нервові кроки вчителя красного писання.

– Іде вже, іде вже, – понісся шепіт по класі, немовби це наближався якийсь грізний цар. Двері відчинилися, і ввійшов сам Валько. Івась побачив людину середнього росту, з коротко стриženим волоссям, рудою борідкою і рудими – гішпанськи підстриженими вусами. Нічого ніби страшного, але обличчя у нього було широке, міцно розвинені щелепи, а великі вуха повідгиналися на боки, і це давало йому виду впертості, а навіть деякої звірячості. Невеличкі жаб'ячі очка блимали злобно і неприязно. На привіт кинув грізне: «Ано», яким

привик витати у стайні коней. Від того одного ви-
гуку голови 35 школярів низько похилилися над
зшитками із синіми та червоними чертками так,
як хилиться лан жита, коли переїдеться по ньому
порив буряного вітру. У руках школярів тремтіли
пера. Один тільки Івась спокійно дивився на Валька.
Бистрі економські очі скоро помітили це незвичайне
явище і Валько визвірився до нього:

– А ти що? – і просто пішов до нього. Івась із
переляку похилився так, як усі його товариші, і Валь-
ко перейшов мимо, взяв у руки крейду, міцно роз-
махнувся і почав писати на таблиці. Наперед малі
і великі букви без ніякого значіння. Потім написав
кілька коротких речень: «Чоловік має дві руки, земля
мати наша». На тому вся його мудрість вичерпалася.
Положив крейду, зирнув з приємністю на записану
таблицю, міцно стріпнув пальцями, щоби стрясти
з них крейдяний порошок, і крикнув грізно до класи:

– Писати!

Професор скінчився. Перед класою стояв економ.
Тростинка з легеньким сиком перетинала повітря,
він зійшов із підвищеного градусу та почав ходити
поміж лавками. Щохвилі озирався на школярів,
немов орел з гори слідкував за добычею. Ось він
станув над якимсь маленьким, слабеньким і дуже
заляканим школяриком. Івась бачив, як перо лед-
ве трималося у дрижачих пальчиках, і він щохвилі

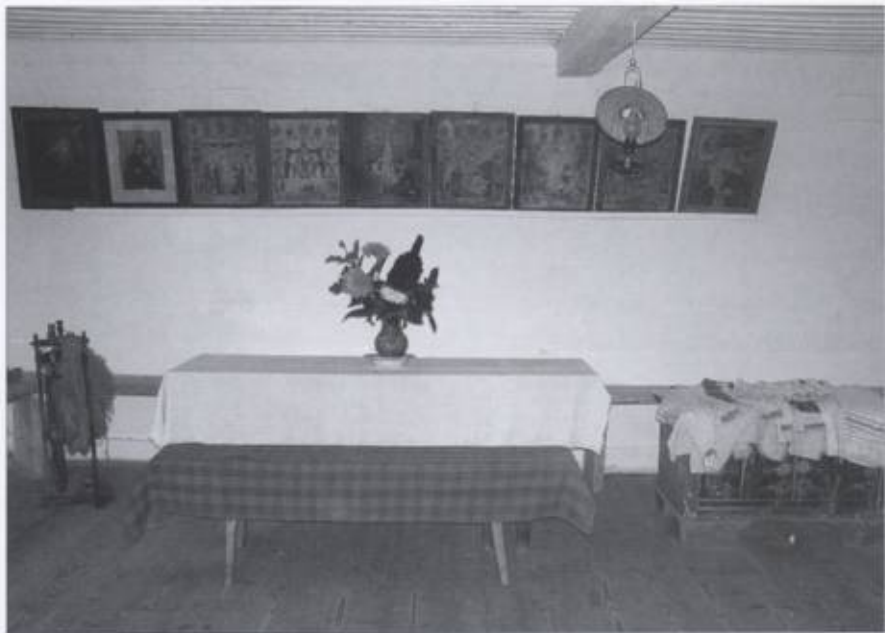
Іван Франко, 1870 р.

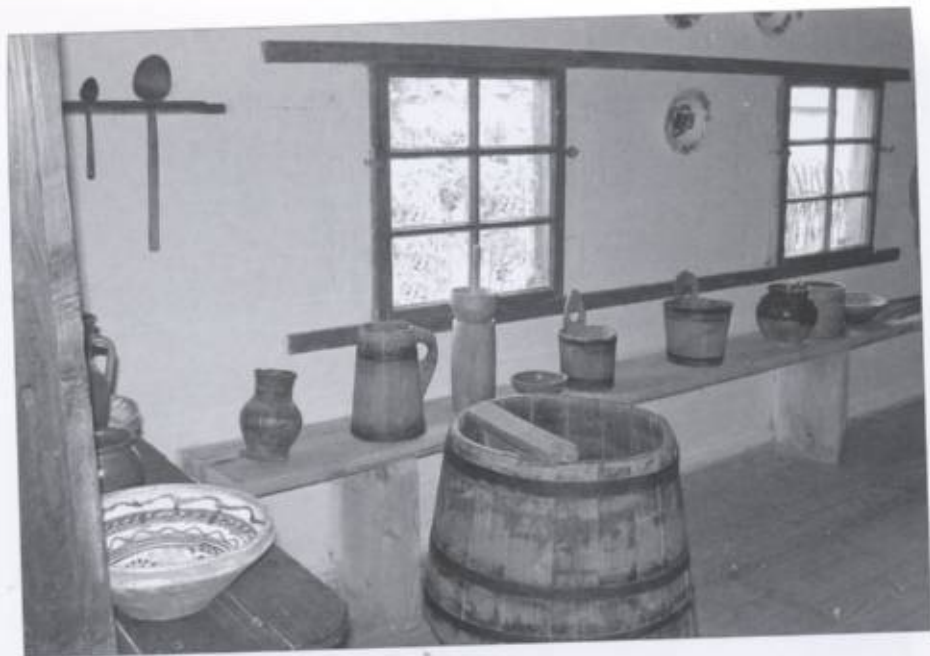
Нагуєвичі. Кімната в обійсті Франків

Нагуевичі. Мала кімната в хаті Франків

Нагуєвичі. Покуття у великій кімнаті хати Франків

Нагуєвичі. Господарське начиння в хаті Франків

Нагуєвичі. Пічка в малій кімнаті хати Франків

Нагуєвичі. Припічок в хаті Франків

Нагуєвичі. Шпихлір в обійсті Франків

Нагуєвичі. Криниця на подвір'ї обійстя Франків

Нагуєвичі. Приладдя в кузні Якова Франка

Нагуєвичі. Стодола і стайня на обійсті Франків

Нагуєвичі. Обійстя батьків Івана Франка

Нагуевичі. На цьому місці знаходилася церква,
яку побудував Яків Франко. Церква згоріла 2006 р.

М. Голинна. Церква св. Миколая в селі Нагуєвичі.
Туш, авторська техніка, 1998 р.

У цій церкві, яка згоріла 2006 року, хрестили
Івана Франка, для цієї церкви Яків Франко
подарував власноруч оправлене Євангеліє.
Євангеліє згоріло разом з церквою

Могила Якова Франка, батька Івана Франка

Могила Марії Франко, матері письменника

позирав на таблицю і на свій нещасний зшиток та старався виводити на папері такі самі кручки, гачки та ковбаси, які повиводила на таблиці вправна економська рука. Та куди там. Кручки, гачки та ковбаси виходили ломані, нерівні – непослушне перо щохвилі крутилося в пальцях, скрипіло і порскало. Видно, і воно було невдоволене, гнівалося чогось і бажало якнайскоріше з тих незугарних пальців видобути. Валько без слова стояв над хлопцем і приглядався його роботі. Бідний хлопець, неначе заляканий зайчик на вид яструба, втратив усяку владу над своєю рукою і непослушним пером.

– То ти так пишеш? – крізь зуби процідив Валько і тростинка зі свистом оперезала змією плечі бідного хлопця.

– Ой-ой-ой-ой! – заверещав він і зараз же затих, ще більше заляканий гадючим поглядом Валька. Івась пригадав собі, як перед його очима, он там на Нагуєвицькім полі, коли спокійно сидів під полукупком та числив зерна в колоску жита, раптом на сонного зайця, що лежав в борозді і не надіявся жодного лиха, раптом напав величезний яструб і вбив свої кігті у спину своєї жертви. Мороз перейшов поза плечима, бо зайчик тоді під кистями хижої птиці зойкнув, запищав так само, як тут бідний Славко під тростинкою економа. Так само німо дивилися очі зайця, як і того катованого хлопця.

– Ти не вмієш ліпше писати? – гримнув Валько.

– Вмію, вмію, – лепотів хлопець. Він був би сказав не знати що, щоби спастися від ганебної бійки.

– Ну, то уважай же, – кинув Валько так, як на своїй економії кинув кість голодній собаці. А яструб своїм бистрим зором шукав тепер другої жертви. В другому куті класу сидів малий єврейський хлопчик Йойна. Він увесь час писав з правої сторони до лівої, так, як пишуть євреї. І вже написане виглядало добре. Але нова надпочата стрічка вколола Валька в очи. Він, як стій, кинувся до хлопчика і гукнув:

– А ти як пишеш, Мойше? – так Валько називав усіх хлопців, євреїв бідняків, бо його лакейська душа тільки перед богачами відчувала велику пошану. Маленький Йойна скулився і на вид лютого ворога знітився, як слимак у своїй халабудці, коли його зняти з листа капусти та діткнути у його ніжні, довгі очи. Валько злобно реготався, оглядаючи писання хлопця.

– Пане професор, – жалібно сказав Йойна, але Валько не чекав, аж Йойна вийде з лавки, вхопив його за вухо і витягнув на середину. Переляканий малий хлопчик скулився, заслинився і тремтів так міцно, що Валько засміявся ще більше, а за ним засміявся голосно і цілий клас, хоч усякий і собі тремтів і кулився. Пригадав собі Івась слова бабусі, що добре тямилася панщину: «Так, сину, – казала

бабуся, шамкаючи беззубим ротом, – ви вже тепер, Богу дякувати, не знаєте, що то панщина, а тоді, коли над одною спиною знялася нагайка економа, то кулився не тільки той, що його били, а кулився цілий лан, бо кожному здавалося, що та далека нагайка мусить його досягнути. Та й досягала. Одному по тілі, а всім по душам вона біла. А коли пан засміявся, то ціле село сміялося, хоча всі знали, що вони з власної недолі сміються». Але не довго міг думати Івась над тими болючими споминами, бо вже шипів колючий голос Валька:

– Ану, до таблиці! Ану, пиши!

І Валько власною рукою вимазавав часть свого письма і втиснув хлопцеві крейду у руку. Під регіт усього класу Йойна почав писати по єврейському звичаю з правої сторони на ліву. В класі вибухнув ще більший регіт, який примусив навіть Валька усміхнутися, але якимсь не добрим усміхом. Але раптом лице економа скривилося немилосердно. Він обернувся до останньої лавки, де сиділи найбільші й найсильніші хлопці, і засичав крізь зуби:

– Ану, дайте-но йому!

Бідний Йойна затремтів цілим тілом і крізь сльози почав щось скоро говорити, але його ніхто не слухав. Два товариші-посіпаки кинулися на нього, як пси на нещасного зайчика, положили силоміць на градусі і почали лупити. Залунав болючий вереск. Таких

вересків понурі мури василіанського монастиря слухали мало не кожної днини.

– Досить із него! – пробурмотів Валько, і заплаканий хлопець пішов на своє місце.

Знов посипалися удари тростини то по плечах, то по руках бідних хлопців. Івась, хоч і привик до побоїв у сільській школі, на вид отого знущання дрожав, мов у лихоманці. Йому шуміло в ушах та двоїлося в очах, як тоді, коли пережив страшну бурю у лісі. І він, не знати за що і по що, чекав страшного удару від того ката-учителя. Чомусь здавалося, що не минути йому тої бурі, що нависла над цілим класом, відбирала свідомість, не давала свободної думки. Написані слова переплутувалися і виглядали ще поганіше, ніж були на правду. Нагло сіра поволока заслонила йому очі. Івась сам не знав того, що перестав писати.

– То ти так пишеш? Ти не знаєш, як держати перо у руці? – пінився зі злости Валько. Івась ухопив за перо, лапнув ним у чорнило і волік по папері, немов тура за роги. – Я тобі не показував вже десять разів, як держати перо?

Зачудовані очі Івася видивилися у розлючене обличчя Валька. Але замість відповіді економ стисненим кулаком ударив хлопця в обличчя. Івась, мов косою підтятий, звалився на лавку, а потім на підлогу. Кров залила його лице. Тихий зойк роздався зі всіх

усюдів. Хлопці відчували, що цей удар п'ястка упав на них всіх. Товариші-посіпаки підняли зімлілого Івася та посадили у лавку.

– Біжіть по воду! То що за хлопець?

– Івась, – відповів цензор, найстарший і найбільший силою у клясі.

– Що за оден? – питав дальше Валько.

– Син одного хлопа з Нагуєвич.

– Хлопський син? Тьфу! Якого біса там хлопам пхатися сюди? – проворкотів економ.

Він почав уже боятися свого вчинку, але хлопських синів можна бити, кілько хочеш, ніхто за ним не упімнеться. Богато його звірських, нелюдських поступків минуло безкарно, але у серці хлопського сина цей удар не пішов гладко. Це було то перше насіння обурення, погорди та ворожнечі проти усякого поневолення та тиранства, з яким Івась, коли виріс, так часто стрічався у своєму життю і проти якого мав ціле своє дальше життя так завзято боротися.

10

Веселий професор

Не довго попасав Валько в монастирі Василиян. Якось то чи через помилку, чи по п'яному вдарив сина багатого купця і цей вже постарався, щоби пана економа нагнали на сорок вітрів, і Івась стрічав його на ринку, обдертого і п'яного, бо він, мабуть, не міг найти жодної роботи, а може, не надавався до ніякої.

Другий рік василіанської школи кінчився для Івася зовсім добре. Він був преміантом, т. зн. мав перше місце і цілком заслужене.

У столярні, коли він приніс книжку, повстала з цього велика радість. Тут домагалися, щоби Івась то «обляв» і він вже зовсім поважно почав думати, яким би то робом принести йому коновку води і справити їм цю приємність, бо і спека була на дворі – але потому йому пояснили, що це не має бути вода, а горілка, котру треба випити. Але Івась був безрадний. Тільки коли по нього приїхали з дому,

він згадав татови про це «обливання», і Яць з гори дуже сміявся і почастивав всіх у столоярні добрим сніданком. Івась з татом пішли ще до школи по свідоцтво, і коли чекали на свою чергу, приступив до них катехит о. Красицький, котрого школярі дуже любили. Івась не міг нахвалитися його за доброту і лагідність, та як то він розуміє дітей та боронить їх перед отцем ректором за їх дрібні провини проти шкільної дисципліни.

– Го, го, Івасю, – сказав о Красицький, приязно пригортаючи малого хлопця, – на село їдемо? Під рідну стріху. А ліси там, ліси і річка є – знаю, знаю, бував не раз у Нагуєвичах, але ось що, – звернувся до Яця, – ваш Івась, ну і хлопці з третього класу будуть мати доброго господаря. Наш таки отець Василь Софрон Телесницький – веселий, золотий чоловік. Колись і я, знаєте, стрінувся з ним у товаристві, і тоді щось у нас був настрої не добрий, грозили, що монастирі порозв'язують, а він, подивіться, такий щирий, одвертий чоловік, так умів внести погоду і веселість, що ми зійшлися зажурені, а розійшлися веселі та погідні. Ми кажемо: «Монастир замкнуть», а він каже – «Ну що, тоді цілий світ буде одним монастиром». Малий, знаєте, непоказний на перший погляд, сказав би хто, що то вам, знаєте, веселий чоловік, він нас всіх впроваджує в добрий гумор навіть там, де, здавалось би, нема про що веселого

говорити. Одного боюся – сказав, похитуючи палицею до гуртка, що прийшов до канцелярії, – щоби хлопці не надуживали його доброти та не розвезлися, як циганські пуги.

– Ні, ні, ми цього не зробимо, – закричали весело хлопці та в цій щасливій надії розїхалися додому.

Ще ніколи, як цього року, не провів Івась так весело вакацій. Що вже находився по лісах та полях, куди ходив то з батьком, то зі злісним Сидором, який показував йому і гриби, і кущі, і дерева та дику птицю і звірів, що густо гніздилися у лісах. Одного дня, у гарну погоду, запустилися навіть на самий верх гори Діл та хребти гори, звідки було видно всі дооколичні села.

І не зчувся Івась, як проминули розкішні вакації, а його бліді звичайно щічки сталися румяні. Він помагав звозити снопи з поля, рубати ріще і – як казала мама, набрав трохи тіла, але все таки на ріст лишився малим, і коли після вакацій вернув на стару станцію і до старого шкільного класу, то все ще був одним із найменших у многочисельному класі.

Як звичайно, шкільний рік розпочався великим богослужінням, а відтак професори почали розміщувати хлопців у призначених для них кімнатах. Над кожними класними дверима була табличка, що то за клас. Найстаршого і найміцнішого з Івасевого класу іменували цензором. Це був нам усім вже відо-

мий Заяць. Він порозміщував товаришів по лавках і то відповідно до росту. Лишили одну лавку, котра стояла оподалік від всіх інших, коло залізної печі порожньою. Івась з деяким острахом дивився на цю лавку, у якій сидів минулого року. Це була осячча лавка, запроваджена ще єзуїтами. Так як премії і перша лавка мали служити заохотою, так осячча лавка мала відстрашувати учнів від злої поведінки і неуцтва. Покищо нікого ще у ній не було, але хлопці цим зовсім не журилися, у класі було шумно і усі віддихали ще вакаційним повітрям, говорили про всі приємності гарячого, розкішного літа, серед зеленої природи, а коли зійшла розмова на нового господаря класу, якого мають дістати, Івась не витримав, щоби не пописатися своїм знанням і повторив це, що чув перед вакаціями від самого о. Красицького. Через отворені вікна долітав веселий гамір торговиці, бо це був якраз торговий день. Маленькі хлопчики бігали та продавали свіжі стрики, які вироблялися у малій фабриці недалеко від Івасевої квартири. Безжалісно скрипіли бойківські, щиро деревляні, немазані вози, у яких не було ні одного залізного цвяшка.

– Знаєте, – говорив Івась, – наш новий господар класу то має бути золота людина.

Крізь отворене вікно долетів різкий квік поросятка, якого виняли з міха, щоби продати, під немилосердний ніж.

У коридорі залопотіли кроки запізнених учнів, що гнали тепер з цілої сили. Заяць – той, звичайно, поважний хлопчище, більше вже парубок, як учень, підняв руку догори та показав, щоби всі сідали на свої місця. Ще десь-не-де чути було веселі шепоти, немов свіжі подуви цього вітру, що осмалював дівочі личка на верхах гір та на бродях потоків. Десь стукнули двері, і у класі запанувала повна тиша. Навіть клекіт знадвору втишився. Це був дійсно святочний момент, коли Заяць сказав шепотом:

– Книжки під лавку, тихо! Ідуть вже!

В коридорі почулося рівномірне стукання кроків, що пологом наближалися до дверей третього класу. Двері остаточно відчинилися, і трошка боком просунув свою грубеньку постать ректор о. Барусевич. Його пухке, широке обличчя привітно усміхнулося, а його голова кивнула хлопцям «Добрий день». За ним легко пройшла худа, дошкувата постать з широким, наперед видовженим, немов конячим, обличчям. Івась зауважив, що волосся на ньому було чорне, наїжене, немов щітка. Чоло було низеньке, не ширше, як на два пальці, як по столярськи, подумав Івась. Зате рот був широкий, підборіддя вже щонайменше тиждень не голене, той волосся стирчало на ньому, немов стерня. Худа постать сховалася у чорну рясу, підперезану таким самим широким поясом. Ряса була немов не на нього шита. Широка тай те-

ліпалася на нім, як сірак на страхопуді. Ціла ця жива дошка робила жалісне враження ні то голодної, ні то хорої людини.

Отець ректор заговорив по польськи. Натякнув про поведінку та про те, що в школі треба працювати і закінчив:

– Ну, хлопці, маєте тут нового вчителя і господаря класу, – і показав рукою у напрямі на худу дошку, що стояла, похнюпившись. – Буде вас учити польської, руської, німецької мови, рахунків та співу. Слухайте його, будьте чемні та пильні, щоби не потребував мені на вас жалуватися. Я знаю, ви порядні і чемні хлопці – ну альзо – поправився отже і подав руку новому вчителеві та підвів його до градусуса кафедри.

Всі хлопці встали, о. ректор кивнув головою на прощання і вийшов з класу. Всі хлопці були переконані, що новий вчитель людина весела та першим чином скаже що-небудь веселого.

– Ну, – сказала висока постать, схована у мішко-вій рясі, і оце його перше слово, хоч сказане прикрим, горляним голосом було таке нікчемне, що усі в один голос зареготалися радісним, дитячим сміхом. Обличчя вчителя почервоніло, немов буряк. Він гостро подивився по класі і різко, немов бритвою, сказав:

– А ви чого смієтеся? – немов заморожена, затихла хлоп'яча веселість. – Хиба я вам дозволив

сміятися? Хто вам дозволив сміятися? – допитувався, позираючи гостро по класі. Ніхто з дітей не думав, що новий учитель буде уважати сміх якимсь злочином. Але аскетичне обличчя о. Телесницького і не думало усміхатися. Це, видно, був злочин. – Пам'ятайте! Я тут господар класу, і на моїх годинах лише тоді будете сміятися, як я вам скажу, і тоді плакати, як я вам скажу. – Хтось з учнів, що не хотів повірити в невеселу вдачу нового вчителя, усміхався даліше. – Гальт, ти там як називаєшся? Накинувся на нього о. Телесницький.

– Михайло Гурман! – сказав хлопець відважно.

– Ти чого смієшся?

– Я не сміюся.

– Як ні? Аво, я бачу.

– Я нехотячи.

– Як нехотячи? Ану, сідай, і на другий раз пильнуй своє нехотячи, бо я заставлю тебе на другий раз і заплакати.

Новий господар почав ходити по класу, оглядатися, запитав цього та другого, як називається, затвердив Заяця цензором, а вкінці сказав:

– Ну, тепер перейдемо до книжок, насамперед німецьке.

Хлопці один по одному читали по кілька рядків. Перших кілька хлопців читало добре, але як один прочитав «дер Гезель», акцентуючи на польський

спосіб на другий склад від кінця, розлючений професор закричав:

– Гальт, як ти там прочитав? Ага, «дер Гезель», – кричав він, – а може, там є «дер Гезель?»

Хлопець почервонів:

– Ні, нема, є «дер Гезель».

– Нема? А може там є і «дер Гезель», я не знаю, читай далше.

Але хлопці чим далше, читали гірше, кожному похибку учитель підхоплював, перекручував на десять різних способів, так що кожному з учнів здавалося, що робить не одну, а десять похибок, попадає у таку гущу непорозуміння, з якої нема виходу. Хлопці путалися, бентежили, а вчитель кричав, підносив голос і кпив, кпив без тями. Усі відчували, що якби хто не йшов, оця злюща людина підставить йому ногу, що він мусить упасти, а коли навіть буде їхати возом, то вставить кіл під колесо, щоби віз перевернувся, або колесо зломалося. Хлопці зразу ж помітили, що вчитель тішиться тільки тоді, коли хтось зробить похибку, а ніколи не похвалить, коли хто добре скаже. У цій хворій людині сиділа завидюща, не менш хвора душа. Славний професор-гуморист з дня на день робився більше понурий, а його обличчя прямо пожовкло. Він часто, коли був сердитий, закусував свої тонкі, безкровні губи та оглядався довкруги своїм бездушним поглядом, немов шукаючи кого,

на кім міг би зігнати свою злість. Хлопці замітили скоро, що новий професор куди більше вміє кричати та злоститися, а зате менше знає граматики та арифметики навіть як вони самі.

Один із товаришів Івася, німець, переложив на польське «w lecie panuje wielkie gorąco»,¹ але коли прийшло «In der Hitze spazieren ist schädlich»² – «w goręcsem; w goręcsm?»

– Як, як? – допитувався професор. – Га, що гогусе w goręcności? – пробурмотів зовсім збентежений хлопець.

– Га-га-га, – реготався отець Телесницький. – Як ти відміняєш? Ану відміняй за порядком. Gorąco, goręcsmu, goręca.

– Як, як? – зареготався Телесницький.

Телесницький любив відповідними дотепними питаннями направляти на властиву добру відповідь. Щоби улегчити відміну гогаса, піддавав:

– А може, як відміняється тато, а може, як мама, – а коли хлопець заперечив, піддав, – а може, як осел?

Хлопець почав плакати, тоді дотепний професор рішив, що гогаса відміняється так само як зімпо, отже 7 відмінок від зімпо буде w зімnie, сказав хлопець. – А від гогасо? Коли хлопець ніяк не міг попасти на властиву дорогу, бо сказав w goręcsmе тоді

¹ Влітку панує велика спека (польськ.). – Ред.

² Влітку панує велика спека (нім.). – Ред.

добротливий професор так міцно покрутив його за вухо, що хлопець крикнув несамовито.

– W gorącie, тумане, w gorącie, запам'ятай собі це! – піднесеним голосом говорив професор. Але Івась на таку граматику збунтувався. Якийсь глухий, чи добрий демон велів йому підняти руку.

– А ти чого хочеш?

– Прошу отця професора, gorąco не відмінюється.

– Як то не відмінюється? – здивувався професор.

– Gorąca прислівник, а прислівники не відмінюються, – рецитовав граматику Івась.

– Як? А zimno³? – допитувався професор.

– Бо zimno є і іменник, і прислівник.

– А як ти перекладеш die Hitze?

– Ura!⁴ – відповів впертий Івась.

О. Телесницький почав до безтями реготатися, бігав по класу, підскакував, вимахував руками і кричав:

– Ura!, ти будеш від нині називатися у мене ура!, – повторяв кілька разів це слово, якимось, мабуть, не розумів, – а щоби я не забув, то сядь собі ось тут, у цій лавці коло печі, – і попхав Івася, який певно більше знав від нього, до осячної лавки. У веселих підскоках побіг о. гуморист до таблиці, взяв крейду і нервовими чертами руки написав збоку на лавці

³ Холодно (пальськ). – Ред.

⁴ Спека (пальськ). – Ред.

великими буквами «Ура!»). Діти в класі ніяк не могли додуматися, що це таке? Чи це новий, дотепний жарт професора, чи кара, а коли кара, так за віщо? Не розумів цього і Івась, а найменше розумів сам педагог.

Але це був тільки початок педагогічної діяльності веселого професора. У його руках появилася тростинка, яку десь носив, мабуть, у халяві. Тепер він почав нею весело, з посвистом розмахувати, та пригноблений, перестрашений Телесницький змінився. У його руках помітили хлопці живість, еластичність, навіть голос став більш пронизливий. Особливо під час одного диктанту проявився зовсім новий талан педагога. Якимось зайшов він за плечі одного хлопця, заглянув у розкритий зшиток, і не кажучи ні слова, з цілої сили хльоснув по похилених плечах хлопця. Як опарений, кинувся хлопець та закричав несамовито, може, не так з болю, як зі страху. На несамовитий крик хлопця веселий професор відповів веселим запитом:

– А ти як написав *vergeben*¹?

І дійсно, хлопець замість букви «v» написав «f».

– V, v, – кричав Телесницький і лупив, лупив, лупив до безтями.

– Та я вже знаю, – кричав хлопець розпучливо.

¹ Віддавати (нім). – Ред.

– Ба, тепер знаєш? А це назавтра, на післязавтра і нині, і присно, і во віки віков амінь, – закінчив по церковному о. професор і періщив даліше, втішаючися плачем хлопця.

Нещасний хлопець сховався вкінці під лавку.

– Зараз вилізь!

– Не вилізу, бо о. професор мене заб'ють.

– Не бійся, не буду бити.

Але як тільки він виліз, почав лупити хлопця по голові.

– А це за то, що ховався – маєш 3 гудзи на чолі, і не смієш їх змити, щоби я ще завтра їх видів.

Серед нестямних зойків учнів і реготу професора, перша тростинка не видержала навіть трьох днів, але за нею прийшли нові, грубші та міцніші. Веселий професор бігав по класу серед писків, криків та зойків, затирав з радості руки та приговорював. Особливо бавили його прізвища учнів, чи радше жертв:

– Козачинський, ти походиш від козаків, терпи, козаче, отаманом будеш.

Але битий Козачинський пищав тоненьким голосом, очевидно, Телесницький не міг здержатися, щоби не пожартувати:

– Ти, мабуть, не від козаків походиш, а від кози, козю ме, козю бе!

А за хвилю вже лупив Мороза:

— Мороз, Боже йому помнож. А ти як множиш, га? А einmaleins, а einmaleins zwei¹. Я вас буду вчити табличку множення, я вам покажу! — І чим більше було в класі заплаканих облич, тим більше втішалося серце педагога. — Прийдіте, мучениці, — приговорював, немов присоблюючи болючі рани своїх жертв. — Прийдіте, еліка праведна, еліка прелюбезна. Перший Мороз хотів би добре з'їсти, та не може, другий Корпак — чує, що у нього щось не так. Третій Скриптух — чує, що задок запах. Четвертий Матковський — і у цього фелер таковський.

По кількох тижнях діти зі страху потуманіли зовсім. Викликувані до таблиці, миттю забували вивчене. Ці, що ще с'як-так могли вчитися, не робили цього, бо все одно за найменшу похибку діставали буки. Щоби хоч на день, два, увільнитися від жахливої змори, не ходили до школи, воліючи діставати буки за неоправдані години, а зате просидіти кілька годин на свободі, над річкою чи у ліску за містом.

Хлопці вчилися зле. Увесь свобідний час проводили на бійках. Билися не тільки у класі, але на вулиці та дома. Це був протест їх дитячих душ за несвітські знущання веселого професора. Батьки бідних хлопців спочатку жалувалися, а відтак почали відбирати своїх дітей зі школи. Івась, як дуже багато

¹ Один помножити на один, один помножити на два (нім). — Ред.

інших хлопців, дуже важко переживав оті жахливі хвилі нестерпного знущання. Щоби хоч в уяві пімститися за удари, брав прут та сік ними бур'яни, бадилля, квіти – все, що тільки попало йому у руки. У вандальськім засліпленні сік не тільки бур'яни, будяки, кропиву та лопухи, але буряки, помідори і ін. городовину.

Зникли безслідно спокійні ночі Івася. Він зривався зі сну, плакав, просився та кричав на весь голос. Цьоця не раз будила його та допитувалася, що йому такого. Івась, чи не самотній, вчився добре так, що веселий професор не мав за що його карати, а в додатку сидів тихесенько в своїй осячій лавці, схований за печею, де не заглядало люте око професора.

У багатьох учнів вражіння цього жахливого року лишилося незатерте, болюче, і не одному скривило душу і лишилося прикрим спомином на ціле життя.

11

Волянський

Людина інколи розпивається. Звичайно, не з добра. Деякий час вистарчає одна, чи дві чарки на тиждень. Відтак для заспокоєння спраги треба і більше, заки жертва налогу не вимагатиме величезних кількостей отруйного напитуку. Так було і з Телесницьким. З початку задовольнявся малими порціями буків, а даліше перейшов до масових екзакуцій, у яких клалося на градус 10–12 учнів, а даліше прийшла історія з Волянським.

У ослячій лавці, разом з Івасем, сидів спокійний та тихий хлопчик, якого голова будила загальний подив. Із роду, віку ніхто не бачив такої голови, вона була видовжена та з боків сплющена. До шкільної науки отой Волянський не надавався, – принаймі до такої науки, яку давали о. Василіяни в Дрогобичі. Якимсь чудом заліз Волянський до третього класу, але, по правді, не умів ані читати, ані множити, ані

ділити. По добрій порції тростини, о. Волянський запхав його до осяччої лавки, стратив із зору та на якийсь час лишив у спокою. Коли веселий професор скінчив езекуцію на 10–12 учнях, попадав у добрий настрій, ходив по класу, а коли випадково побачив Волянського, запитував його, а що ніколи не діставав задоволяючої відповіді, задовольовався своїми дотепами:

– Волянський – осел дарданський, і з нього науки, як з цапа вовни.

Волянський був посміховищем цілого класу, але Івась скоро пізнав, що таких товариських насмішок Волянський ніколи не брав поважно і ніколи на них не сердився. Івась якось забув чорнило дома, і хоч на павзі назвав Волянського ослом, та Волянський на годині нежидано підсунув йому своє чорнило. А була вже крайна пора, бо до їх лавки наближався жахливий василіянин. Зате на другий день Івась саме у пору відповів йому, так, що Волянський задоволив своєю відповіддю Телесницького.

Троха, потроха, і з таких маленьких товариських дрібниць, зложилися хороші приятельські відносини між двома хлопцями. Показалося, що у чому іншому Волянський зовсім не був таким туманом 18-м, за якого його всі мали. Івась знав, що батьки Волянського також селяни, як і його, а до того бідаки і дуже здивувався, коли побачив, що Волянський

свій не надто великий кусок хліба розділив надвое і подарував половину старому жебракові, що сидів під костелом.

У найближчу неділю пішли оба хлопці до ліса. Бігали по зелених лугах, купалися, слухали веселого співу пташок, збирали гриби та ягоди. Коли, потомлені, положилися на якійсь поляні, сказав якось жартом до Волянського, навіть не думаючи, як той на це відповідь:

– Ану, розкажи що.

Вже від перших його слів Івась заслухався, немов у чарівну музику. Волянський не гикався, як у школі, не надумувався, а мелодійними, добірними словами оповідав ті казки, яких наслухався зимою у селі. З невимовною насолодою слухав Івась цих оповідань, бо з казок переходив хлопець на щоденні події зі своєї родинної хати і, дивна річ, цей хлопець, якому не ставало пам'яті, щоби повторити найзвичайнішу відміну, цілими годинами міг розказувати все нове та нове, не повертаючись до старої теми. Івасеві так подобалися оповідання того хлопця, що він став його найліпшим товаришем. Заходив до нього на квартиру, помагав учитися, вироблював задачі, яких Волянський майже не розумів, а тільки переписував дослівно, зате навчитися дечого напам'ять він ніяк не міг. Він сумно махав головою та казав:

– Ні, не береться це моєї голови.

По скінченні обов'язкової праці йшли оба хлопці до саду, городу, а як був холод, засідали де-небудь у темному куточку, і Волянський розказував. Його оповідання плили, неначе тиха, підгірська річка, що лагідно туркоче, ніде не спиняється, не творить ані тихих плес, ані шумних водопадів – але зате і ніколи не вертається назад. Чар оповідання Волянського лежав у його голосі. Івась не раз пробував записувати дома це, що почув від товариша, але ніяк не міг віддати всієї принади оповідання, і знеохочений своїми пробами, кидав їх звичайно у вогонь.

Волянський дивувався, що він вже так довго не попадає під тростину веселого професора. У дечому допоміг йому Івась, але це не могло тривати довго, бо хитрий педагог почав викликувати до градусу і при першій хибній відповіді Волянського професор так висміяв та заголював хлопця, що він, бідний, не знав зовсім, що відповідати. Жертва була готова. Лагідним, батьківським тоном почав о. Телесницький докоряти Волянському:

– Ба, а ти таки нічого у нас не учишся, – торгав його за вухо і скакав довкола нього, як чорт довкола грішної душі. – Я вже тебе не раз упоминав, остерігав, а ти ні, та й ні. Ану, цензор і помічники, розтягніть його.

Дужі хлопці кинулися до Волянського. Він ані не просився, ані не плакав, тільки безтямними очима

дивився на о. Телесницького, що впровадило учителя у ще кращий настрій.

– Почекайте, його тато бідний, тратитися на штанята. – Хлопець побілів при тих словах і кинувся до ніг о. Телесницького:

– Прошу отця професора, я вже буду вчитися. Не буду ні спати, ні їсти, тільки вчитися, прошу дарувати мені ще цей останній раз.

О. Телесницький попадав чимраз у кращий настрій:

– Роздягайте його, всипмо йому на голо! – і з радості аж заплескав у долоні. – Ти занадто засидівся. Треба тобі всипати так, щоби хоч пару день не міг сісти.

У крайній малий Волянський вирвався із рук обох цензорів, а тільки третій здужав повалити його на градус. Волянський фицкав ногами, а коли о. Телесницький приступив до нього з грубим буком і нахилився ближче, нехотячи попав чоботом у зуби. Професор відскочив. Із розтятої губи потекла кров.

– Ой! – скрикнув педагог, але не тратив доброго гумору, говорив дальше:

– Е, сину, так у нас не йде, цього ми не можемо дарувати.

Цим разом Волянського перемогли, скинули штанята та положили на градусі, о. Телесницький грубою палицею з усієї сили періщив Волянського.

Цей кричав нечуваним голосом. О. Телесницький перестав на хвильку, щоби зажартувати:

– А, ну хоч раз ми почули від тебе людський голос. Зовсім так, як у пісні співається: «Добил так пієнкнуго голосу баранего, аж сїен стари Юзеф пше-страшил од нієго».

Вільхова палиця була забризкана кров'ю, а відтак і на білих стінах класу появилися кроваві плями. Зімлілого хлопця одягнули. Коли його відлили водою, він не міг встояти і хилився додолу, як зломана верба.

Педагог шуткував даліше:

– Не маєш вже сили стояти? А мав силу вибити мені зуби? Го, хлопче, бачиш, як у нас виглядає? – і кривавою палицею показав на криваві плями на стіні, – знаєш, як це називається? Кутю з маком на святій вечір кидають на стіну і приговорюють: «Сійся, родися жито, пшениця, всяка пашниця. Із такого сім'я у нас виросте пильність, покїрність, пошанування старших і всяка інша пашниця».

Як Волянський не міг сидіти, веселий професор і сам сміявся і казав сміятися цілому класові.

– Га, га, га, хлопці, смійтеся, смійтеся, я вам не казав, що ви повинні тоді сміятися і тоді плакати, як я вам скажу. Добре, хлопці, хвалю вас за це.

Коли доведений до відчаю клас реготався враз із катом, Івась заливався гіркими сльозами. Він, немов би сам був винен цьому катуванню, і щоби

не кричати або добровільно не положитися під удари, Івась потайки обливав сльозами холодну руку Волянського. А веселий професор бігав з буком по класу і шукав нової жертви.

Івась відвів Волянського на його станцію, а його господиня, бідна міщанка, аж ухопилася руками за голову, побачивши скатовану дитину. Вона відривала скривавлені штанці та ридала, як по смерті своєї власної дитини. Грозила, що піде зі скаргою до суду, але цього, мабуть, не зробила.

Під вечір Волянський дістав сильної гарячки, а за тиждень помер. Ціла школа ховала його з парадом. Усі йшли парами на похорон, усім було весело, бо цей день був вільний від науки.

На Телесницького не було ради. Ані скарги батьків до о. ректора, ані суд не зробили йому нічого. Самі учні до ректора о. Барусевича не мали жадного доступу, а до того Телесницький зумів поставити справу так, що хлопці ліниві, свавільні, не працюють і без бука з ними нічого зробити не можна. Так що не тільки о. Телесницький не дістав ніякої догани, а навпаки, ще Барусевич кілька разів приходив до класу, посидів кілька хвилин, побачив, що хлопці нічого не вміють, зле відповідають, відходив свято переконаний у правильності поступування о. Телесницького. У цей спосіб веселий професор мав вільну руку робити, що душа забажає. Але все таки між

педагогами найшовся один, що хотів упімнутися за дітьми. Це був катехит о. Красицький. Але від початку року він був важко захворів і з'явився до класу десь аж по Різдві. Щоби зробити хлопцям несподіванку, ввійшов до класу потихо. Прожогом відчинив двері і зареготався своїм добродушним, веселим сміхом:

– Ха, ха, ха, – але це не був той добродушний, веселий сміх, який так любили учні цього класу.

12

Пан Білінський

Третій клас мав ще одного захисника. Це була нещасна людина, сліпа на оба ока, колишній народний вчитель, що ревно та щиро працював на народній ниві своїх 40 років, а коли осліп, осів в Дрогобичі, купив собі невеличкий домок по Ткацькій вулиці над солоним ставом, та й тримав на станції не надто багатих учнів. Не надто багатих тому, що багаті воліли йти не на масові станції, а по одному або двох до домів професорів, або інших вищих реб у Дрогобичі. А у пана Білінського було по 10–15, а навіть і більше хлопців. Жінка і наймичка варили їм їсти, шили одержу і прали. Ба, у цілому місті викликали посміх хлопців зі станції п. Білінського тим, що носили дуже незугарно шиті, однакової форми шапки, звані гірканнями.

Але і сам Білінський, хоч сліпий – не дармував. Він узяв на себе роль корепетитора. Переробляв

лекції, питав, а навіть доглядав письменних вправ. У його пальцях виробився такий ніжний дотик, що він пізнавав записаний папір від чистого, хоч слів відчитати неміг. Читав лише писане олівцем і твердим, який робив на папері виразні жолобки. Мабуть, він більше удавав, чим читав, бо коли дивився у яку книжку, то притулював її до самого носа, а до таблиці приходив так близько, що, як хлопці казали, мусів наперед носом вимацати те, що потім прочитав. Коли йшов, або сидів, то раз у раз махав головою вправо і вліво так, якби читав якусь велику книжку, а по скінченні одного рядка живо біг знову до противного кінця.

Але хоч якою цікавою була поява Білінського для хлопців, то найбільш цікавим лишилося це, в який спосіб оо. Василіане надали йому надзвичайний на цю пору привілей день у день приходити до школи зі своїми вихованками, проводити їх по класу і самому сидіти у школі увесь час шкільної науки. Звичайно він сидів одну годину в одному, а другу – у другому класі. Сідав собі у останню лавку, прислухаючись пильно науці. Особливо цікавився відповідями своїх виховників, бо коли їх питали, робив свої завваги, нібито докоряючи хлопцям, а при тому старався зручно підсунути їм добру відповідь.

Іншими хлопцями Білінський не займався зовсім, але всі хлопці помимо цього його любили. На

павзах сидів собі тихо, не звертав уваги на те, що хлопці бігають, кричать, б'ються та знимають незвичайну куряву, якою йому приходилося дихати. Але і усім хлопцям не раз став у пригоді. Коли хтось не знав якогось родівника, або рахунка, біг просто до п. Білінського, а цей все дав йому добру відповідь. Був такий терпеливий і добродушний, що всі прощали йому його маленькі дивацтва. Передовсім був неймовірно скупий, а його вбоге, міщанське убрання було густо вкрите латками, звичайно різко іншого кольору, та і його пансіоністи не одягалися багато краще. Коли хотів кого покарати, удавав, що хоче його поцілувати, а при тому міцно колов своєю неголеною бородою.

Телесницький спочатку уважав його неначе своїм помічником. Коли мав якісь сумніви у наукових питаннях, звертався негайно до п. Білінського: «А ви як гадаєте?» П. Білінський поволи вставав зі свого місця, махав кілька разів головою вправо і вліво, заникувався і відповідав глухим голосом, або писав якийсь рахунок на таблиці.

П. Білінський і сам був вихований в школі на побоях, то і ніколи не протестував, коли вчителі били учнів. Навіть коли били одного з його вихованців, що, на його гадку, заслугував на це лінивством і котрого не міг сам покарати, давав вираз своєму вдоволенню і бурмотів глухо: «А так, так йому треба».

За одобрення його вчинків дуже зачав побиватися Телесницький, що почав уважати його своїм щирим приятелем. Аж раз Телесницький вибив кілька-надцять хлопців, і раптом серед загальної, мертвої тиші почулося з останньої лавки глухе хлипання. Всі поглянули туди. П. Білінський скулився та, при-туливши лице до лавки, плакав ревними сльезами. Навіть Телесницький здивувався:

– А там що таке? – крикнув, але ніхто не відповів, а хлипання розляглося даліше. Телесницький підійшов ближче до п. Білінського. – То ви? А вам що такого?

П. Білінський встав, а його голова хиталася.

– Ввиббачте, отгче ппрофесоре, алле так менне за ссерце...

– Го, го, го, – засміявся Телесницький.

– Що вас вхопило? – засміявся голосно Телесницький.

– Як? А вам ніколи не було жаль отих бідних дітей? А я ані одної ночі не можу заснути спокійно.

– А то чому?

– А через тих дітваків. – А видите, такі лямпарти...

– Ні, отче, – професор перервав п. Білінського, – не лямпарти. – Вдень вони вчаться, тихі, спокійні, але уночі кидаються. Знаєте, я вже 2 місяці не можу спати спокійно. – Лице Телесницького налилося кров'ю, а люті іскри засвітили в очах. Хлопці думали, що

кинеться на сільського вчителя, або принайменше сперіщить його палицею, яку тримав у руках. Але його веселий настрій взяв верх.

– Га, га, га, – зареготався. – Але ж бо ви і жартуєте. А знаєте, ви бачите букви у книжці як великі і зблизька. Так діра, якою виходиться з класу – велика, а як підійдете до дверей, то і рукою насмотрите. Забирайтеся з класу і не показуйтеся тут більше.

– Отче професор, – боронився Білінський, – я вже 10 літ тут сиджу і від нікого не чув такого слова, о. ректор мені дозволив.

– Поки я тут господар класу, не дозволяю вам тут сидати, не буду дивитися на вашу сліпоту і викину за двері.

Переляканий сліпий взяв свою шапку і, хитаючися на всі боки, вийшов із класу. Клас його більше не бачив.

З 80 учнів у класу скоро лишилося тільки половина. О. ректор, здавалося, ні не знав, ні не бачив нічого. Можливо, що він і пробував уговкати Телесницького, але не міг.

Обурення батьків битих дітей кілька разів виявлялося у місті. Старші учні розказували, що коли о. ректор з Телесницьким зайшли до цукорні, то присутні там багаті купці, не зважаючи на о. ректора, викинули о. професора за двері. А раз за нього потерпіла зовсім невинна людина. На задвірському

передмісті засілися на нього парубки, бо чули, що в суботу він має там приїхати на фільварок, який мали Василяне. Але, на нещастя, замість Телесницького поїхав якийсь інший братчик, а пізнім вечером принесли його до монастиря зімлілого і покривавленого, а на його плечах написала якась милосердна рука крейдою: «Вибач, брате, але дідько тебе знав, що ти не Телесницький».

Останні місяці перед канікулами науки майже не було. Телесницький бавився. Він вже не карав інакше, як наголо, а кожну кару смакував 5–10 і більше минут. Винаходив собі все нові і нові способи збиткування над нещасними учнями. Стане собі, було, над жертвою, що у цупких руках цензора лежить на градусі, і сильно свисне паличкою. Але не б'є. Хлопець, чуючи свист палички, закричить зі самого страху.

– Але ж гов, чого кричиш, сину? Ну скажи, бо-
лить тебе?

– Ні.

– Ну бачиш. А тепер? – І лютий удар падає на голе тіло. Нелюдський крик і сміх професора. – Ну, тепер що іншого. Тепер можеш кричати.

А потім любив поторгуватися:

– А чи ти не вмів нині лекції?

– Прошу отця професора, я вчився.

– Вчився? Не перечу, але не умієш. Ну скажи сам, дати тобі з 10? Ні. Добре, дам лише три, але маєш

приняти їх мовчки, без крику, так, як це тобі по совісті належиться, так, як Бог приказав. Ну, годишся?

Хлопець з великого страху кивнув мовчки головою. Його кладуть, а тоді Телесницький б'є з такою силою, що хлопець мусить кричати.

– Ти кричиш? А де наша угода? Ну, вибач, за це тобі порція подвоїться, я тому не винен.

Жахливий рік добіг до кінця. Телесницького перенесли, тільки, на жаль, не на Кульпарків. Тільки до Добромиля, де став монастирським провідником. Але проклята гадка про лютого ката довго, довго лишилася у споминах нещасних учнів, яким снівся, мабуть, ціле життя, та остався для них лютим звірем, а не педагогом, призначеним на велике діло любови, терпеливості і абнегації.

13

Внш класн

Малий Івась тільки з трудом уговкався після жахливого року. Вакації, хоч і провів їх як звичайно, на лоні природи, були для нього, особливо уночі, однією зморою. Мимо цього, що дуже втомлений, лягав на сіні в оборозі, майже кожної ночі снівся йому страшний василіянин то з кліщами, то зі страшними приладами для катування, і Івась будився, весь облитий потом, а інколи кричав несамовитими голосами.

Але натура взяла верх, його щічки покрилися рум'янцем і він знову почав любитися природою. Він та його ровесники старалися якнайбільше перебувати у лісі та на річці, а по вечері, по квасному молоці з картоплею, засипляв міцно.

Пройшло кілька років тихої, невсипущої праці. Тепер Дрогобич не видавався йому таким великим та сумним містом, як це було під час першого його

приїзду до школи. Навіть найбільший ярмарок не оголомшував його, він спокійно придивлявся людям та слухав їх вигуків. Перетискався через голоту та не робив собі нічого з усяких штовханців та кріпких слів. Вже і сам не одному умів відповісти то добродушним, то гострим словом. Івась перейшов до гімназії і у 2-му класі постигло його велике нещастя – помер йому батько.

Деякий час здавалося, що з Франкової науки не буде нічого. Після смерті батька господарка почала підупадати. Не стало найкращого робітника та одинокого живителя, що то плугом і молотом не тільки вмів заробити, але потрафив дотепними словами відтягнути людей від зневіри. Геть, геть знали Яця з гори та воліли надолужити милю і навіть більше, щоби не тільки наложити колесо, але і порадитися та послухати розумного слова. Ці прикмети Яця з гори були цим прекрасним капіталом, який вкладав Яць у своє господарство, та які з року в рік, всочуючись, неначе каплі теплого дощу у суху землю, допомогли буйним колоссям вирости у молодій душі Івася. Полум'я у кузні на віки мало лишитися у серці Івася та піти з ним у життєву дорогу.

Смерть батька була для Івася дуже великою втратою, але не зломилася його на душі. У Нагуєвичях

появився Гринь Гаврилик, який вже давно любився у матері Івася, але пішов до Борислава на заробіток тай там почав пити. Коли Мариня йому відмовила, це так вразило буйного парубка, що покинув горілку, а заробивши малі гроші, купив у Нагуєвичих невеличке господарство та почав на ньому розумно господарити.

Нитки симпатії та теплої приязні ніколи не зривалися між ним і Маринею, і тепер він станув їй у пригоді. Не було між ними багато слів про любов, бо у Марині було вже 4-ро дітей, але остала її тиха, спокійна, тепла вдача. Гаврилик зумів міцною рукою підтримати упадаючу господарку та й рішив даліше посилати Івася у школу. Онуфрій пішов до коваля Косака у Дрогобичі, а Захарій остав на господарці. Захарій не мав голови до науки. Він був завсіди надто спокійний, і крім господарства, нічим не цікавився. Зате Онуфер виробився на доброго коваля. І дивна річ, хоч Гаврилик був ощадний, та не скупив супроти найстаршого Івася. Коли Івась ставав перед вітчимом з несміло опущеними очима до землі, вітчим довго дивився на хлопчину, а потім теплою усмішкою приймалися його сірі, звичайно тверді очі. Він з провола підняв свою важко запрацьовану у бориславських ямах руку та положив її на ясній голівці хлопчика.

– Ну, Івасю, хочеш іти в школу? – звичайно дужий голос звучав м'яко, ба, навіть лагідно.

Осмілений Івась підняв очі на вітчима і сказав:

– Хочу, навіть дуже хочу.

– Добре, підеш у школу. Як довго будеш добре вчитися, поможу тобі, чим зможу.

Івась припечатав цю згоду поцілунком на твердій руці вітчима. Він додержав слова. Тих кілька років до 5-го класу був як не першим, то другим, або третім учеником. Івась бачив і добре розумів, якою твердою працею, не жаліючи поту та нестерпного труду, заробляє селянин на вбоге, не раз злиденне життя, і він рішив не жалувати труду і якнайменше брати у вітчима. Тепер до нього до Дрогобича приїздили вже не тато або мама, а сама мама, вітчим не приїздив майже ніколи. Та й не мав часу. Він у Бориславі, а потім у Дрогобичі, де працював на фабриці воску, поміж робітниками набрався чимало мудрості і своїм тверезим, роботящим, майже скупим життям з'єднав собі селян у Нагуєвичах і його вибрали вїтом.

Мама відвезла Івася до школи. Тим разом мешкав не у Кошицької, якої чоловік почав надто таки розпиватися та побивати свою нещасну жінку, а у боднара Корпака. Боднар був спокійний, маломовний і цілком не мішався до праці Івася. Боднарська робота зовсім не була така складна, як столярська. Івась дуже скоро опанував механізм стругання та вибивання клепок. Охота до фізичної праці не минула у нього ніколи, він любив завсіди щось майструвати,

особливо геблювати, і у геблі ще найрадше помагав
своєму хазяїнові, який навіть за зроблену роботу
потручував дещо зі стаційної плані. Впрочім, чим
дальше, тим менче Івась мав часу на фізичну роботу,
бо почав читати книжки. До цього часу Івась поза
шкільними книжками не знав ніяких. Газет було
дуже мало, у гімназії їх забороняли читати, а шкільна
бібліотека була над всякий вислів убога.

Першою книжкою, що розбудила незвичайну
цікавість молодого хлопчини та похнула його на
зовсім нову дорогу, був «Кобзар» Шевченка, якого
дав йому прочитати один з найбільш улюблених
професорів – ботанік і зоолог Іван Верхратський.
Це була незвичайна людина. Молодий, меткий та
непосидючий, він був з тих нечисленних професорів,
що дійсно любили свій предмет та були фанатика-
ми науки. Верхратський не тільки знав прекрасно
ботаніку та зоологію, але займався і етнографією
та мовними студіями. Писав праці про народні го-
вори, а з учнями і другими професорами, що мали
до цього замилювання, дуже часто уряджував роз-
кішні екскурсії. Ці екскурсії були неначе найбільшим
святом. Брали у них участь не тільки учні з одного
класу, але прилучувалися і другі класи, ті, які мали
зоологію, ботаніку та біологію, і у залежності від
цього, екскурсії називалися зоологічні, біологічні
або географічні. Само собою, що при географічних

звертається увага не тільки на річки, гостинці та гори, але і на зоологію, особливо на хрущі. За допомогою учнів, які приносили йому у коробках або вже на шпильках найрізномордніші ґатунки хрущів, гусениць та мотилів, зі всіх сторін підгір'я. В цей спосіб зібрав собі проф. Верхратський дуже велику збірку, яку пізніше продав за великі гроші музеям.

Івась приніс кілька закаменілих дерев, та своїми оповіданнями про Нагуєвицькі ліси Радичів та Панчужну так зацікавив Верхратського, що другу експедицію попровадив він до Нагуєвич. Що за радість була для Івася! Тут він почував себе наче господарем, який запросив гостей до своєї палати. Утомлена експедиція розсілася біля кернички, і Івась почав розказувати перекази, зв'язані з цим місцем:

— Одного року була незвичайна посуха. Сонце безупинно пражило вбогі поля та грозило випалити їх дощенту. Почала гинути худоба, ба, вже навіть і люде. І от пастухи відкрили у лісі мале джерельце та люде йшли там по воду, і хоч брали безупинно, все таки води не менчалось. Коли раз зібралися старші люде над цим джерелом, сказав наймолодший Яць з гори: «А що, панове громадо, якби ми так викопали глибшу криницю, то тоді і для нас і для нашої худоби була би вода». Дехто казав, що до села далеко воду носити, інші додали, що можна воду возити в бочках. На другий день взялися до роботи. Не

довго копали, як докопалися до великої камінної плити. Тоді Яць каже: «Принесіть молоти, я буду їх щораз острити, а ви будете довбати камінь». І щодня приносили селяне молоти, які Яць вигострював. Цілими днями роздавався дзенькіт молотів о тверду плиту, але твердий камінь ломився дуже поволі. По кільканадцятьох днях тяжкої праці розбили камінь, а тоді вода забила повним ключем. І вимурували на цьому місці криничку, яку назвали «Яриною» на пам'ятку, що закінчили її будувати ранньою весною.

Усі слухали цікавого оповідання Івася.

– Оця вода мала цілющу силу. Розказували, що, почувши про цілющу воду, якийсь багатий пан, що кільканадцять років хворів на очі, приїхав сюди і кілька разів на день промивав очі тою водою, та вже у короткому часі видужав.

Про такі цілющі джерела ходило багато переказів зі всіх усюдів, тож ніхто їм не дивувався. Забобонний нарід вірив у якусь святу воду. Івась аж доперва багато пізніше дізнався, що саме є цілющим у деяких джерелах. Мовчки слухав гурт цікавих оповідань Івася, коли раптом прибіг пастушок та й здалеку кивнув на Івася. Це був сусідський хлопчик, котрого Франко знав добре. Коли підійшов до нього, той сказав:

– Дивися, яка там гадюка лежить.

– Де, де? – зацікавився хлопець.

– Тихо будь, щоби її не сполошити.

Оба перейшли дещо на бік, де був зруб, і дійсно там, на пеньку, освічена палким промінням полудневого сонця, лежала величезна, чорна гадина. Кілька учнів ішло за ним, а що Івасеві ніяк не було показувати по собі страху, відважно підійшов до неї і вхопив за шию. Гадина пробудилася, а її погинясте тіло обкрутилося довкруги руки хлопця, що тримав її міцно. У цю хвилину надбіг Верхратський та закричав:

– Тримай, тримай міцно, а то смерть. – Він відчинив велику бляшану пушку, схопив щипцями голову гадини та всунув з руки Івася у коробку.

Наслухався Івась докорів професора, що ганьбив його за нерозум і неувагу, але у очах студентів він був довгий час героєм. Оця подія надовго лишилася у пам'яті селян, а з часом перемінилася у легенду.

Верхратський був на прогульці веселий і завсіди мав свій записник. Від нього Івась теж навчився записувати, і від цього часу записував приповідки, весільні пісні та похоронні обряди, казки та перекази. Досі він навіть не припускав, що може бути щось цікавого у якійсь приповідці, аж Верхратський отворив йому очі на те, скільки інтересного буває не раз у такій приповідці чи казці. Пояснив йому, що довгою ниткою казки тягнуться аж з Індії.

Це все захоплювало Івася, він другими очима почав дивитися на селян, в устах яких являються казки з Індії, Греції та інших частин світу. Оці звичайні

казочки про лиса, про медведя – вони вродилися під гарячим сонцем, серед морського клімату. Івась захоплювався фольклором кілька прогульок. Коли дійшли до Урича, де ще сьогодні заховалися руїни прекрасного замку і підземні льохи. У одному находилася глибока криниця, і камінь летів через кілька секунд, заки досяг води. У цій криниці видно було при тьмяному світлі, як мигали якісь тіни. Це літали малесенькі... [текст в автографі уривається. – Ред.]

14

МОЛОДЕЧІ ЛІТА

Іван учився незвичайно добре і важко навіть сказати, до якого предмету мав саме найбільше замилювання. Усюди давав собі раду. По німецьки навчився говорити так добре, що вже у п'ятому класі плавно писав та розмовляв цею мовою. Найрадіше пересиджував у гімназії, яка після відходу деяких злющих професорів щораз більше почала його приваблювати, а деякі кращі професори скоро довели до того, що Іванко почав всесторонньо розвиватися.

Ще і тепер манили його з непереможною силою ліси та прогульки в околиці Дрогобича чи дому, до Нагуєвич приваблювало його вже настільки, щоби всі свобідні думки спрямувати до природи, а особливо до рідного села.

Ще недавно Іванко міг, сидячи у своїй осячій лавці, цілими годинами пригадувати собі, як то він ловив ковблики, клиники чи підустави у своїм

родинним потічку. Тепер місце грибів, кущів малин, розлогих лісів Радичева та Панчужни зайняли, як здавалося Іванкови, куди важливіші речі. Не те, щоби він перестав любити рідне село та природу. О ні! Тільки Іван умів вже докладніше відмежувати спогади відпочинку та розкошування хоч би і у гадках від реальної, необхідної праці. Та й, може, воно ще так щасливо зложилося, що Дрогобич під цю пору являвся далеко все ще не той світлий центр нафтового басейну, яким зробився пізніше з роками, бо навіть до 7-го класу не було залізниці з Дрогобича до Стрия, так що Дрогобич був міцно відрізаний від усього світу, і Іван пішки не запускався далше, як кільканадцять кілометрів в свої рідні сторони.

Вулиці були звичайно не мощені, або мощені дуже погано, з вибоїнами. Восени та ранню весну повні болота, а у спеку заповнювалися густою пилюкою, що проникала крізь усі вікна та забивала віддих.

Учні нижчих класів, або як їх тоді називали – студенти, не мали рішучого якогось свого товариства, куди би могли піти у вільну хвилю. Зберуться, було, у неділю в церкві, та й радять, куди би піти, щоби не нудьгувати довгий, сонячний день. До ліса далеко, парку нема ніякого, почитати ніде, бібліотеки нема жадної, нема ніякого освітнього товариства, куди би можна було піти почитати газети, та й газет читати учням невільно. Там пишуть нечувану єресь, по-

літикою учням займатися не можна. Газети часто пишуть про вбивства, розводи та інші неморальні речі, як от недавно писали про торгівлю дівчатами – хиба це учням можна читати?

Вільне королівське місто, як себе гучно-бучно велів титулувати Дрогобич, був дійсно вільним від усякої привабливості. Бо не тільки тротуарів не було в місті, не було вуличного освітлення, у темні ночі люде ходили з ліхтарями. Тим, що ходили без ліхтарень, ніякого світла і так не треба було.

Одного полудня, коли зібрався гурток студентів під проводом Карла Бандрівського, якого із-за високого росту називали карликом, ішли на Задвірне співати, переходили попри один, таки у Дрогобичі, християнський регіт та п'яний спів.

– Ого, – крикнув Бачинський, – певно, вже наш Смок трубит!

Голосний регіт, що котився, неначе гуркіт грому по горах, спинив учнів перед дверима склепу. Кімнатка до снідань була повна, сиділи там самі професори. По середині надто великої кімнати, повної тютюнового диму, стояв середнього росту чолов'яга з величезним животом. Здавалося, що то просто з глибини його животища вилітає отой гучний пивний бас.

– Ого, – штовхнув Карлик Івася під бік, – диви, навіть Дронжек вже п'яний.

– Але що він так прилюдно не встидається, – сказав якийсь римо-католик, міцно згіршений. Червоне обличчя шановного католика показувало, що не за ковнір вилив не одну гальбу пива та не одну порційку міцної.

– Ого, і Турчинський тут, – прошепотів Іван.

– А чому би не мав бути? – питанням на питання відповів Бачинський.

Але довго перед дверми отої кімнати до снідання стояти не можна, бо професори, які би були не любили, щоби їх шкраби підглядали та критикували, та вони скоренько побігли далше.

Зараз таки, кілька кроків за ринком, починалося довжелезне, широко розложене передмістя, що нічим не різнилося від села. Хати були криті солом'ю, городці огорожені плотами, де всюди була посаджена цибуля, картопля, огірки та гарбузи. На високих тичках гойдалися довгі стрічки квасолі, а яблука просто на вулицю.

Не встиг гурток відійти кількадесят кроків, як почув за собою кроки. Коли хлопці оглянулися та хотіли втікати, вже було запізно, за ними йшло двох улюблених професорів, брати Турчинські, Юлій і Емерик.

– Буде біда, – побілів Бачинський, – таки нас побачили.

– Ніякої біди не буде, – сказав Іван, – вони не такі.

І не помилився.

– Агов, хлопці! – кричав здалека Юлій. – Почекайте.

Одні стали, як чиновники, а другі не почувалися до ніякої вини, бо чи то гріх заглянути через отворені двері? Брати привиталися та подали всім руку. Це були молоді ще суплянти, що нещодавно приїхали до Дрогобича. Але учні вже помітили, що їх не тягнуло до піяницької компанії, а попали вони серед неї мимохіть, очевидно, подразнені смоком.

– У ладну ми попали історію, – говорив Юліян. – Пан Осмульський конче хотів, мабуть, переконатися, чи ми зможемо випити тільки, що він.

– Але ми волимо перейтися з вами – ходім ось на Війтівську гору та поспіваємо.

– Прекрасно, – сказав Емерик, – при тій нагоді подивлюся на мохи, які там ростуть.

– Ми пану професорови поможемо, – сказав Іван і Карлик, оба замилені у ботаніці.

Видно було, що обом професорам було дуже неприємно, що їх найповажніші учні з 7-го класу стрінули у такій непочесній компанії, та вони хотіли затерти прикре враження. Оба показалися веселі, дотепні та оповідали про свою подорож горі Черемошем. Коли прийшли до ліска, ботаніки почали збирати всяке зілля, а Юліян почав читати по-польськи своє оповідання. Іван ще вперше був прилучився до

Емерика, але як почув, що співи устали, вернув та почав прислухуватися оповіданню Турчинського, що дуже його зацікавило. Коли Юліян скінчив читати своє оповідання, Іван підійшов трохи на бік, сів під якимсь деревом, вийняв з кишені книжку та почав читати. У тіни було приємно сидіти, і натомлені ноги домагалися спочинку.

– Ти що читаєш? – запитав Карлик.

– Шіллера, – відповів від нехотя Іван, що не любив, як йому перешкождали.

– Ага, – кинув Карлик і пішов далше. – От ми зараз тобі до Шіллера щось заспіваємо.

І дійсно, через гущавину ліса долинула до слуху Івася пісня: «Гей там за горою, там за кам'яною непоправні живе чоловік з женою».

Цю пісню почули вперше хлопці в Нагуєвичах і вона їм так подобалася, що співали її дуже часто. Потім пішла пісня про козака Байду та інші. Іван то слухав, то читав свого Шекспіра, а читав Макбета, та роздумував, чи не далось би дещо з української історії представити у такому самому дусі. Тільки, очевидно, без усяких духів, бо духів Іван не любив від замолоду.

Вже починало темніти, коли компанія рушила назад. Переходили знова попри Баєра, тай не могли зауважити, що кілька професорів вийшло і пленталося дорогою, п'яні до безтями. Двох із них йшло

серединою вулиці, трималися міцно за руки та заточували з одного боку на другий. Кожний рівчак був для них непереможною бар'єрою. Оба Турчинські також помітили це та старалися заговорити студентів. І дійсно, вдалося їм відвернути увагу у другий бік. Говорили про найбільшу прогульку до Урича. Юліян оповідав історії замку, який там колись стояв, а з якого остали лише руїни. Радив, що треба буде зібрати компанію і піти туди. Учні з ентузіазмом прийняли пропозицію професора, але коли переходили попри відчинені двері Баєра, не змогли стриматися, щоб у них не заглянути. Проф. Осмульський стояв і зовсім по нім не було видно, кільки він випив, у руці весело гойдав велику гальбу пива. Але з веселої компанії, яку хлопці бачили перше, остали тільки недобитки. Хлопці знали, що до кінця, т. зн. до рана, залишиться тільки один Смок, який дійсно прийшов на другий день до їх класу та викладав французьку мову так спокійно та розумно, що ніяке людське око не могло би пізнати, що він прийшов просто з шинку. «От не голова, а макітра», – з подивом говорили учні.

15

В горах

Вакації 1903 року вдалися дуже гарні. Коли в Коломиї на двірці ціла родина сіла з поїзду, то кожний двигав щось своє і окреме. Мусів навіть помагати пакер, аби знести два великі товмаки, в які була звинена білизна, коци і подушки. Франко ніс кілька книжок і папір до писання, дружина несла кошик з усякою їдою, найстарший син Андрій двигав валізку, середущий Тарас ніс два пакуночки, менший Петро фотографічний апарат, рюкзак, напханий всяким туристичним знаряддям та фльоберт, з якого стріляв досить добре. Мав надію, що в горах уполює медведя, або щонайменше – оленя. Наймолодша Гандзя несла у хусточці всякі шматки і одну велику ляльку, а в кошику крілика і черепаху. Усі мали повні руки, усі були веселі, що вже, нарешті, доїхали до славної Коломиї. Заїхали до лікаря Кобринського. З його синами – Влодком і Данком та рум'яною донечкою, вже

віддавна товаришували молоді Франчуки. Старший Влодко мав мистецький талант та любив рисувати, стріляти з лука, причому сам майстрував штуцерні куші, луки до натягання корбою і томагавки. Франки розташувалися дуже скоро, на превелику нерадість спокійного та розважного доктора та його гостинної дружини, веселої щебетливої донечки, гарної дівчини. Коли Франки, батько і мати, обговорювали з господарями деталі дальшої подорожі та намовляли до дороги в Буркут, діти побігли в садок, а потім на річку Прут, а опісля всі заїдали кулешу з молоком. Це вже було Покуття, багате на кукурудзу, а вбоге на пшеницю і жито. При обіді та при вечері говорили найбільше старші, Франчата радше мовчали, а господарські діти старалися забавляти гостей, як мога. Придумували все нові теми. Багато говорили про Криворівню, Писаний Камінь, Буркут, та Піп Іван і Говерлю. Малий Данко описував свій останній побут на Говерлі, коли то лютий вихор, змішаний зі снігом та дощем, порошіплював його пальто та перемочив до нитки.

– Вітер був такий сильний, – говорив Данко, – що виривав на Говерлі каміння та перекидував їх на сусідню гору Шпицю, воно лежить там ще й досі. Вівці котилися горою, як брудні снігові кулі. Пастуха, що котився за вівцями, мусіли зловити за ногу, бо був би скотився в безодню.

Франко прислухувався оповіданню молодого хлопця і тільки підсміхався.

– Так, усякі бувають вітри, – сказав дипломатично др. Кобринський, недовірливо подивившись на свого молодшого сина.

Щоби якнайкоротше задержуватися в Коломиї, Франки постановили для себе малих вчасно положити спати, бо треба було досвіта вставати. Рішили їхати поштою. У ці часи автобусів у Коломиї не було, їздив тільки поштовий візок і забирав пасажирів. Почта перевозилася в скрині з кованою бляхою. Її замикали на дві колодки, причому почтар не мав ключа з собою, ключі були в керівників поштових урядів. У дорозі, коло кожного більшого села, така почта задержувалася, почтар трубів у велику трубку, збігався народ, щоби подивитися на пошту, «холериків» на почті та начальника почти, що нечувано гордовито і службово підходив сам з ключами до скрині, візник злазив з сидження, скидав одну дергу і одного молодого Франчука, який теж любив поводити кіньми, або принайменше поганяти батогом. Пан директор з трудом обтирав колодки, торжественно підносив тяжке віко і велично вибирав пошту.

З височезного Буківця з загальмованими задніми колесами на оба ланцюги котилася фіра стрімко вниз. Всі йшли збоку, тільки візник їхав привично на

кізлі... хоч задні колеса не їхали, а совгалися по вибоїстій дорозі.

Фіра значно випередила Франків, хоч вони йшли і підбігали. Густі смерекові ліси підходили чимраз ближче, а з боку спереду тихо шепотів, а далі журчав, а потім міцно шумів невеличкий гірський потічок. Коли всі Франки знову повсідали на пошту та й доїхали до Ясенева Горішнього, сонце пражило чимраз слабше і хилилося до заходу. Франкова теж дуже відважна, одинока, не хотіла йти пішки, а зрештою, мусила тримати одного крілика і черепаху, щоби їм що по дорозі не сталося. Коли фіра зачинала дуже торкотіти, Франкова почала твердити, деколи під час такої їзди сказати: «На горі Арарат чорний ворон криче!» то обов'язково відкуситься язик. Дуже хотіла заложитися на це з візником, але візник і без «парі держати» повторив кілька разів то скомпльоване речення і то без ніякого нещастя. Тоді Франкова рішила, що гора не була така дуже висока, або що язик візника був занадто міцний.

Довгий поштовий будинок, гірський потік, прегарна стрімка гора над поштовим будинком, що виглядав радше на замок чим на природну будівлю Ясенів Горішній зробив на Франків велике вражіння. Там заночували, бо почта дальше не їхала. Попрощали веселого поштаря, який ще раз затрубів трубкою, підняв по черзі всіх Франків до гори, побажав їм

здоров'я. З великою пошаною стиснув руку Франка і його дружини, відїхав. Здалека, здалека долетів до Франків звук гамірливої трубки. Франкам здавалося, що надовго, довго попрощали веселого приятеля, з яким провели короткі, веселі хвили.

Заночували в почтовім будинку на підлозі, а що були потомлені, то заснули відразу. На другий день рано Франко пішов до потока з дітьми умиватися. Дружина за той час на спіритусі варила снідання. Молоко, хліб з маслом і смажені курята. Що вечером видавалося страшним, то потік, який гудів та котив каміння, – ранком під свіжим подихом смерекових лісів видався такий привітний, повний пстругів. Франко показував дітям оті чудові гірські риби. Діти довго-довго мусіли вдивлятися, заки побачили якого пструга. Коли Андрій і Тарас вже давно побачили ці гірські риби, що стояли неподвижно коло якогось каменя, що, мов стріла, плила горі водою, щоби сховатися під водопадом. Петрові довго не вдавалося завважити хоч би одну рибину, все або стояв задалеко так, що не видів нічого, або стояв так близько, що сполошені риби давно повтікали. Рішив, що це старші його дурять і там ніяких риб нема. Вмивалися довго та основно в холодній гірській воді. Хлопці поскидали черевики та бродили в потічку по коліна, а вода, як казали – ломила їм кости.

Франко сидів на березі і задумано дивився на до-вколишні гори та слухав шуму потока. Дещо нижче від поштового будинку потічок розливався ширше, перепливав попід містком та впадав до Черемоша. Хлопці теж були очаровані гірською природою, яку бачили перший раз.

По сніданню приїхала по Франків замовлена фіра, і всі поїхали до Криворівні та за годину заїхали на місце. Франко порадився пароха Волянського, де би найкраще замешкати. Скоро домоворилися, і ціла сім'я помістилася у Гуцула, по правім березі Черемоша у Мітчука.

Мітчуки були середньо заможні господарі-газди. Старий Іван – шістдесятилітній гуцул, присадкуватий, з поморщеним лицем, закрученим довгим вусом, суворий і непривітний. Його жінка – худа, як скіпка, хоч в дійсності на п'ятнадцять чи двадцять років молодша від нього, але при кремезнім ще чоловікові виглядала на вельми стару. Вона все багато і все дуже скоро говорила. Особливо любила говорити з Франковою. Говорила про жіночі справи, про сад, про білизну, полотно і т. ін. Вона говорила і говорила. Зате молодий Мітчук, який вислужив у війську, був високий та дужий, його голос звучав, мов з канона, недаром був каноніром. Любив говорити з малими перехвалками, які є прикметні кожному мисливцеві. Він відразу пізнав, що то дивне звіря,

В. Сіпер. Загальний вигляд Нагуєвич. Папір, акварель, 1950

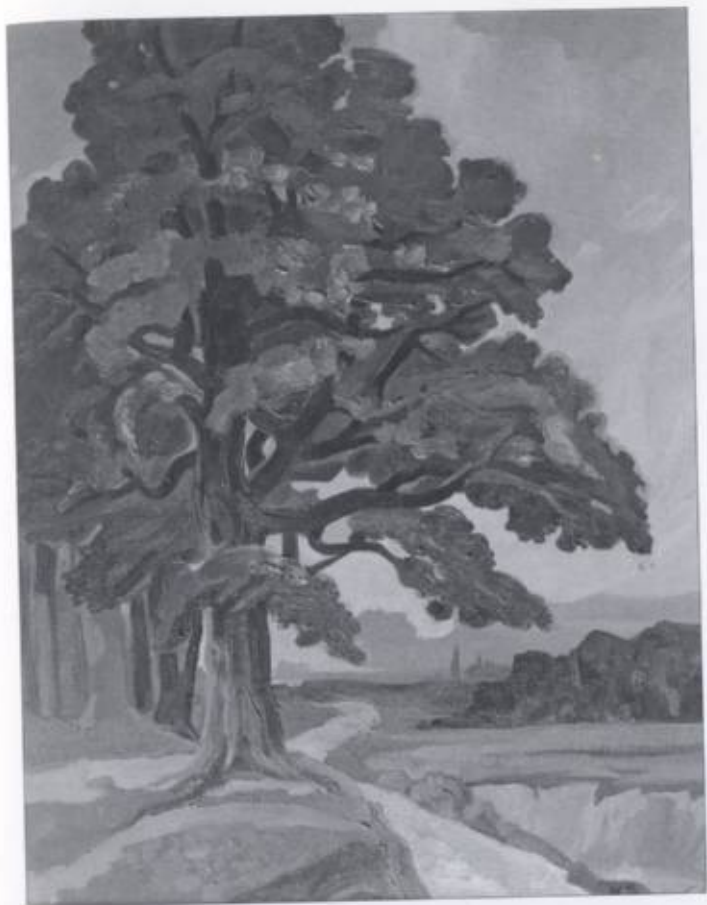
В. Сіпер. Школа в Нагуєвичах часів Івана Франка. Папір, олівець, 1950

В. Сінер. Старі Нагуєвичі. Стара школа. Папір, олівець, 1950

В. Сіпер. Старі Нагуєвичі. Війтова гора. Папір, акварель, 1950

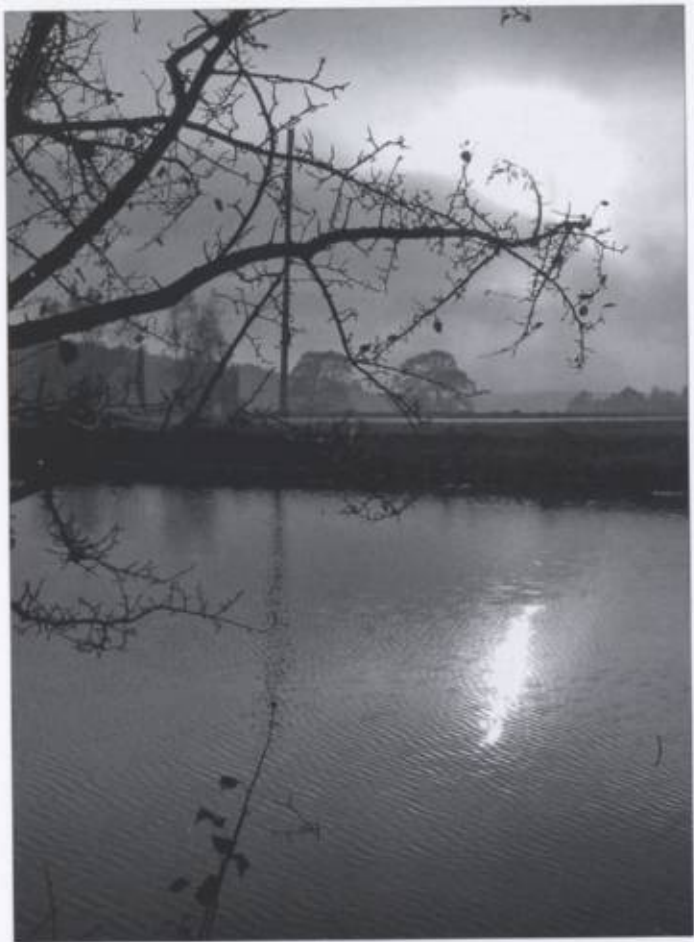
М. Волошук. Дуб Івана Франка у Нагуєвичях.
Полотно, олія, 1966

Г. Смольський. Садиба батьків письменника в селі Івана Франка.
Картон, олія, 1982

О. Дворський. Нагуєвичі, дзвіниця. Картон, олія, 2003

Озеро в Нагуевичах

Ясениця Сільна. Хата Павла Кульчицького, де мешкав Іван Франко

Ясениця Сільна. На цьому місці стояла школа, де вчився Іван Франко

Ясениця Сільна. Дорога до школи

Будинок нормальної школи отців Василіан у Дрогобичі

Меморіальна дошка Іванові Франкові
на будинку колишньої школи отців Василіан
в Дрогобичі

Гімназія у Дрогобичі

Викладачі Дрогобицької гімназії. У центрі – директор М. Куровський, перший справа – Емерик Турчинський, другий справа – Теофіл Грушкевич, четвертий справа (стоїть) – Іван Верхратський. 1870 р.

Іван Франко (у другому ряді крайній зліва) серед учнів
третього класу Дрогобицької гімназії. 1870 р.

Іван Франко (у центрі з книгою) серед учнів сьомого класу Дрогобицької гімназії. 1874 р.

Іван Франко, 1875 р.

Меморіальна дошка Іванові Франку
на приміщенні колишньої Дрогобицької гімназії

Старий Дрогобич. Панорама міста. Початок ХХ ст.

Дрогобич, ратуша в 1900 р. Збудовано в 1829 р.

Дрогобич. Залізничний вокзал

Дрогобич, ринок

Дрогобич. Південний кут Ринку. Церква св. Трійці. Збудовано в 1709 р.

Drohobycz. Kościół.

Костел у Дрогобичі. Фото кінця XIX ст.

Нафтові вишки у Дрогобичі

Малий Іван Франко слухає пісень матері.
Художник Олена Кульчицька, 1947 р.

Малий Іван Франко
на тлі підгірського краєвиду.
Художник З. Кецало

Ілюстрація до оповідання Івана Франка
«Красне писання». Художник Леопольд Левицький

Ілюстрація до оповідання Івана Франка
«Під оборогом» Художник Леопольд Левицький

Дрогобич. Будинок Леона Гамершляга –
героя повісті Івана Франка «Борислав сміється»

Пам'ятник Івану Франкові у Дрогобичі

яке привезли зі собою Франки, це черепаха. Щоби похвалитися перед жінкою, що він людина освічена, станув ногою на черепаху і придусив її з цілої сили. Її жінка перелякалася, думала, що він роздусив черепаху, але Мітчук сказав: «Ого, черепаха ще не такий тягар видержить!» Показалося, що він у Відні не тільки бачив черепахи, але і їв з них зупу. Але в це жінка не хотіла вірити, щоби з такої гадини можна було їсти зупу.

З цею черепахою вийшла така історія, що за тиждень або два сприкрилося їй жити в хаті, полізла в город та й пропала. І що Франчата не нашукалися – не могли її знайти... Пропала. Аж на другий рік, коли Франки приїхали знов, Мітчук показав їм скелет черепахи, котрий найшов на горі Кичери. Яким робом попала черепаха на стрімкий верх гори, не знати. Якийсь фальшивий інстинкт витягнув її туди, де вона загинула від морозу.

Для Франків почалося правдиве ельдорадо. Мітчуки мали одну нову хату, в якій мешкали молодички, і другу стару, де мешкали старі – сполучені обі високим парканом, що разом з дровітнею творили неприступну кріпость. Поміж обома хатами було невеличке подвір'я, виложене камінням. Нова хата була привітна і в середині побілена. Вікна її виходили на гору. Вікна старої хати виходили на подвір'я, вона була зовсім темна від димів, що виходили прямо на

хату, і небілена. Хата була курна, то значить, дим з печі виходив на хату, з хати до сіней і надвір. Нова хата мала комин і була ясна, призначена для холерників. Франко зробив з Мітчуком умову, і обі сім'ї скоро заприятзнилися. У молодих Мітчуків була одна шість-літна дочка Пазина, або, як її кликали – Паю. Молода Мітчукова мала на носі великий наріст, який нечувано опоганював її і так не надто гарне обличча. Хоч не говорила так багато, як стара, але розмовляти з нею було куди симпатичніше. Франки брали молоко у старих Мітчуків, які зобов'язалися давати по три літри денно за умовлену ціну. Але за якийсь час Франкова помітила, що молоко не тільки робиться ріденьке, але буває деколи прикурене. Відразу догадалася, що стара Мітчукова мусіла доливати води, або молоко з вчорашнього удою, але щоби не вурдилося, мусіла переварити, а варила молоко в горшку прямо в печі, пізніше нічого дивного, що молоко майже завсіди було прикурене, а такого діти не хотіли пити. Вранці Франкова відмовила старій, а почала брати молоко в молодих. Підбунтований жінкою старий Мітчук зробив пекельну авантуру. Він, що досі був завжди чемний, почав кричати на цілий голос, що його кривдять, бо перестають брати молоко, що він дає молоко добре. І хто зна кілька і як довго був би ще говорив старий гуцул, але Петро вирвався, як Сень з конопель, і сказав: «Та то не ви

даєте молоко, а корова», – і мова старого гуцула урвалася. Він подивився збентежений на малого хлопця і, нічого не кажучи, вийшов з хати. На другий день усі знову погодилися і брали молоко у старих і молодих наполовину, аби нікому не робити кривди. І молоко вже було добре, не прикурене. В короткому часі Франко поїхав з молодим Мітчуком до Жаб'я, де зробили у нотаря умову, що Франко заплатив за царинку, яка прилягала до ліса Мітчука, і якраз йому була дуже потрібна на пашу худоби, а зате Франки в кожні вакації мали приїздити до Мітчуків та в них мешкати. Та умова для Мітчуків була дуже вигідна, бо Франки приїздили ще раз, чи два рази, потім їздили до Буркута, потім вибухла війна і умова пішла в непам'ять.

Франко цілими днями разом з сім'єю ходив по горах. Збирали гриби, суниці, вчасні гогодзи. В березовім ліску росли козарі з прекрасними червоними голівками, далше були рижики, які Франкова квасила в горшку, посоливши та приложивши камінчиком. Вони з печеною картоплею були дуже смачні. По більшій часті Франко писав у хаті, особливо коли була неділя і падав дощ, або вибирався до Гнатюків, Волянського, Коцюбинського та інших, що з року на рік чим численніше приїздили до Криворівні. Якби не тяжкий доступ через Буковець, або Ясенів Горішній, то з певністю вже в ці перші роки побуту

Франка над Черемошем, куди більше могло бути приїжджих. Але це був початок туристичного руху. Франко залюбки організовував дальші виправи, заприятнися скоро з дяком, з селянином Якиб'юком, де пізніше кілька років мешкав, та іншими селянами. З Якиб'юком Франки ходили до його хати в горах, до якої треба було йти кілька годин.

З Арсеничами із Ясенева Долішнього ходили на Писаний Камінь, де небавом біля підпису Федьковича красувався підпис Івана Франка, викутий долотом Василя Якиб'юка. Особливо була романтична дорога до церкви. Це були скелі, до яких треба було йти півдня наперед горою, під якою стояла хата Мітчуків, потім полониною, на якій паслися стада рогатої худоби та овець. Попри стадо худоби треба було переходити обережно, «легенько» та з острахом, лякаючись лютого ока, що мав звичай страшити рогами. Про одного бика на тій полонині розказував Мітчук, що минулої осені на стадо напав медвідь, але бикові вдалося приперти його до дерева рогами, і так вони стояли – бик з вбитими в медведя рогами, і медвідь, який скоро згинув, але його тіло зсувалося вниз. Бик зі страху припірав його все дужче до дерева, аж згинув сам із натуги. Так їх двох найшли пастухи, поєднаних у смерті.

З полонини до Церков було вже недалеко, і Франко весело ішов, мугикаючи під носом якусь пісеньку.

Час від часу гукав на дітей, що розбігалися на всі боки, як курята:

– Ану, хло..., хочеш, щоби тебе медведі з'їли?

Але ані Андрій, ані Тарас, ані Петро в ясну днину медведів не боялися і забігли вперед, щоби чимскорше побачити отсі чарівні церкви. Франко розкошувався природою, запашним полонинським повітрям і широким, широким краєвидом. Наліво на північ – на чимраз вищі гори, направо на південь – на Черемош, що здалеку малесенькою стрічкою тягнувся аж до Жаб'я. Здалеку вузенька стрічка Черемоша виглядала як тонесенька, срібна нитка. А далі синіла Чорногора своїми верхами – Говерлою, Піп Іваном, Шпицями, Ганджіною та Полонинами. Сині очі Франка сміялися до розкішної гірської природи, а в голові снувалися думки про нові пісні та нові твори. Дружина Франка дуже втомилася, і всі рішили відпочити перед Церквами. Франко, веселий, як вже давно, розмовляв з дружиною, синами і донькою, що залюбки горнула до матері. По короткім спочинку рушили далі і вже за півгодини досягли диких скель, порослих скарловатілими смерічками, афинами та катрафією. Катрафій – це специфічно гірський кущ, що росте тільки на високих горах, росте дуже поволи і через те має дуже тверду деревину, і рідко можна подібати настільки ж простенький кусень, щоби з нього можна зробити

паличку. Франко остав трохи позаду, найшов гарний простий катрафій і вирізав собі паличку.

Хлопці за цей час пробігали скелі та дикий вузький коридор, що тягнеться на кільканадцять кроків поміж високими стрімкими скелями так, неначе якась громова сила розколола скелю надвое та розсунула так далеко, що витворилася щілина на кільканадцять метрів довга. На вершках отих скель ростуть скарловатілі смерічки, а по виступах і жолобинах протилежних каменюк видно, що вони були колись з'єднані. Цей коридор і ті скелі називають «Довбушевими Церквами». Тоді на скелях не було ще жодного підпису, висіченого цікавим туристом, і хлопці рішили увіковічнити ім'я письменника, очевидно тепер, тільки на другий раз, коли принесуть долото і молоток. Франки розложилися цілим табором з полудневого боку Церков, звідки виднів широкий вид на Жаб'є. Мама розложила на рівенькому місці рушник, а на ньому по черзі усякі запаси: хліб, ковбасу, варені на твердо яйця та смажені курята.

– Ану, косарі, женці! – гукав Франко на молодь, що все ще оглядала скелі, бо сподівалися знайти заховані скарби Довбуша, які після переказу гуцулів напевно там находилися. Але хоч як обстукували скелі, ніяк не чути було порожнього місця. Зате наїлися афин, недоспілих ще гогозів та суниць, які на високих горах ще не відійшли зовсім. Коли почули

гукання батька, побігли щосили до табору, догадуючись, чого їх зовуть. Дітвора мала здоровий апетит, загострений гірським повітрям.

– Мамо, – сказав Франко до своєї дружини, яку завсіди називав в цей спосіб, – тепер треба відпочити.

Постелено коцики, які двигали хлопці, всі поскидали блюзи, Франко положився горілиць, обличчя накрив собі солом'яним капелюхом, але хлопці, хоч були втомлені, ніяк не хотіли спати. Полежали хвилинку та знов пішли оглядати чудернацькі дикі скелі. Скоро прилучився до них пастушок гуцулик, що пас отару, та якось кортіло поговорити з людьми з міста. Всупереч всяким іншим сільським хлопцям, малий Гаврило жваво підійшов до Франчат, привітався коротким «слайсу» і почав розпитувати хто вони і пощо приїхали «на свіжий люфт».

– А, – відповів Тарас, – у нас у місті нема такого.

– Ба над наші гори хиба ніде нема, – відповів Гаврило, – але як булисмо в Коломиї, а у Львові був дедьо, то оповідав, що там такі хороми поставлені, що під їх вагою земле сі западаєт, так що цілий Львів гейби у землю вгруз і з кождим роком бирше і бирше май сі западає.

Даремно пояснювали йому Франчата, що під такою маленькою вагою, як тих кілька камениць у Львові ґрунт западатися не може. Гуцулик покивав головою, мовляв – годжуся – але думав своє – де

би ви призналися, що ваше місто западається, хиба би дурні були. Франчата з гуцуликом почали йти до табору. Це діялося скоро, а головню так голосно, що Франко скинув капелюх з голови і вдавав, що вже виспався. Мама тільки щось проворкотіла і натякнула на татарську орду, чи щось подібного. Сонце вже не пекло і ще кілька годин можна було походити. Всі кинулися до малин і афин, а Франкові малий гуцулик так подобався, що зачав з ним довгу розмову. Франчата дивувалися, кілько такий малий гуцулик знав усяких цікавих річей. Знав про Криворівню, про ліси, і про Довбуша. Знав навіть, чому це називаються Довбушеві Церкви.

– Оттут десь, – говорив, – захований скарб Довбуша.

Франко витягнув маленький нотес і олівець з кишені і пильно зачав записувати. Гуцулик з початку ніби трохи зацікавився, коли побачив книжечку і олівець, але скоро пізнав, що то не жандарм, а «свої люди», почав говорити поволіше, наче надумуючись над кожним словом, щоби Франко міг гідно записати.

– Той Довбуш відбирав у богачів, а давав бідним – але всього не давав – в кожному місці мав свій сховок і заховував 2–3 бербениці сороківців, порошниці, пістолів, цівки фантя так, аби де прийшов, міг сі пожити.

– Ну, а ти не пробував знаходити тих скарбів? – вмiшався Андрій.

Але Франко не любив, як йому перебивали в роботі, і відправив хлопців на малини, а сам записував даліше. Коли Франчата вернулися, Франко все ще писав, а гуцулик кінчив оповідати про скарби Довбуша.

– Друге місце є на Городищі, – і показав на протилежну Кичеру – на другім березі ріки Черемоша.

Франко сказав:

– Ну, підемо там колись і подивимося, а тут дуже цікаво.

– Ба, – сказав гуцулик, – коби ви мали свічки, то я би вам ще щось показав.

– Свічки – в білий день? – здивувався Тарас.

– Ба, – засміявся Гаврило, – недалечко відців є печера, куди Довбуш на той бік Черемоша ходив.

Франко не показав по собі здивування, але хлопці закидали гуцулка градом питань, в яких проявлялася невіра. Нікому з них не видавалося імовірним, щоби звідси, з самого верху високої гори, можна було перейти попід Черемошем на той бік. Але Гаврилко не дав себе збити з пантелика і в доказ правдивості своїх слів оповів ось яку історію:

– Був тут у селі Василь Дзвінчук, таки порядний злодій. Зайшов якось до нас у комору, накрив усякого фанте, але коли по него прийшли жандарі,

то не знайшли у него нічого, а як его хотіли кувати та везти до міста, то він сказав, що покаже, де то все сховав, і паничі пішли з ним. Він їх вів, вів, аж вивів отсуди, де ми тепер стоїмо. Як припровадив їх до печері, – і Гаврилко показав рукою, – та й каже: «Посидьте, паничі, тут, а я піду в печеру та й вінесу». Ті були потомлені, та й кажуть: – «Іди». Та й між печерами сиде собі, курє, розмовляють, а бо Дзвінчука як нема, так нема. Ба вже година, ба вже друга – вже хотіли в печеру за ним іти, але без світла нема як. Аж слухають, а хтось за Черемошем кричить: «Агов! Не чекайте, бо я вже тут!». Аж за-кляв старий жандарм – «А шляк би его трафив – як він нас файно здурив». Та й таки его не ймили, бо він собі пішов аж у Боснію та й там, відай, десь чи сі оженив, чи десь таки пропав – бо по сьогоднішній день не вернувся.

Вечеряли. Мама – як завжди говорив Франко до своєї дружини – виняла решту запасів, розложила, та всі порядно закусили. Гаврилко не давав себе довго просити, скоро почувався, як у себе дома. Але їв скромно і дуже культурно – як сказав Франко по-німецьки до своєї дружини. Гаврилко квапився до відходу, бо по ночі йти з гір дуже «уритно». Рушили. Хлопці, як звичайно, рушили вперед, а Франко з дружиною йшли ззаду. Гаврилко то йшов з панами, то забігав наперед до хлопців і показував

дорогу. В одному місці звернув увагу на повалену смереку та пильно перестерігав усіх, щоби не йшли стежкою наліво попри смереку, хоч була утоптана, тільки перелазили через смереку та йшли у поперечному напрямі верхом гори. Хлопці пізніше міцно жалували, що забули на цю пересторогу, бо коли за другим разом відвідали Церкви вже самі та пішли цею утоптанною стежкою – то вона тільки спочатку така вигідна, а потім зовсім губилася на збочу гори і треба було перелазити через такі виверти та спускатися вниз по таким гострім камінню, що хлопці, побиті і розбиті, ледви зайшли додому.

Тим разом під проводом Гаврилка усе йшло добре, але все таки уже упала ніч, коли зайшли до хати Мітчуків. Не дуже радим оком подивився Мітчук на Гаврилка. Але його запросили вечеряти, і він також вечеряв зі всіми. І тут за столом Гаврилко заховувався дуже поважно і культурно так, що навіть не одному міському хлопцеві міг бути добрим приміром. Після вечері оповідав ще дещо, Франко записував, а коли челядь – цебто мама і молода хазяйка попрятали зі стола, Франко сів писати, а діти ще вийшли надвір, щоби налюбуватися вечером. Ясно світив місяць на темно-блакитнім небі, таємничо шумів Черемош. Франко сидів коло стола, який у гуцулів є одночасно скринєю, куди ховають хліб, кулешу, будз, малай, житницю, гулянку чи то на дощинках – чи в раквах,

і коли хлопці вернули і поклалися спати, Франко все ще сидів і писав. Записував спомини, чи, може, писав якусь повість, цього хлопці не знали. Вони були так потомлені, що поснули відразу. Зовсім можливо, що котромусь з них приснилися Довбушеві скарби, бо через сон щось говорив, і Франко мусів його успокоювати, легенько його рукою заколисав і сказав:

— Ну, ну, спи! А Петро, що чув через сон, як гледила його батьківська рука – зітхнув глибоко, щоби знова міцно заснути.

П. І. Франко

Яким Горак

Незакінчена повість про Івана Франка

Постать Петра Івановича Франка (15.11.1890, с. Нагуєвичі – 1941 (?)) – сина Івана Франка, Січового Стрільця, співзасновника молодіжної організації «Пласт», одного з перших українських льотчиків, письменника, педагога, політичного та громадського діяча – в останні півтора десятиліття все більше приваблює увагу дослідників. Окремою монографією¹ узагальнено його життєпис та характеристику різних граней діяльності, виданням тому його літературних

¹ Кучабський Ю., Франко П. М. Петро Франко (сторінки життя). – Львів, 1999. – 122 с.

творів започатковано багатотомове видання його спадщини¹, частково введено у науковий обіг його листування². Однак, фонди музеїв, архівів і бібліотек містять ще чимало різноманітного документального матеріалу, яким можна доповнити характеристику цієї непересічної особистості трагічної долі. Приклад тому дає запропонована незавершена повість про Івана Франка, яку публікуємо вперше.

Авторизований машинопис повісті зберігається у фонді Музею Івана Франка (№ 192, спр. 56, папка 2) Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Машинопис здійснено на друкарській машинці, у його тексті – чимало правок від руки чорним чорнилом. Машинопис має виразні сліди перемонтажування тексту через інкорпорації вже надрукованих фрагментів на інше місце, що, наприклад, у першому ж розділі призводить до очевидного текстового повтору. Загалом, в наявному машинописі 15 розділів. Мабуть, автор писав твір окремими оповіданнями-розділами не по порядку їх появи в повісті, а відтак складав оповідання у більшу цілість. Про це свідчить і окрема авторська пагінація вгорі від середини сторінки. Крім того,

¹ Франко П. Доробок. – Т. 1 : Літературні твори / Упорядк., передм. П. М. Франка. – Львів : Ліга-Прес, 2010. – 672 с.

² Горак Р. Листи Петра Франка до Івана Франка // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 2. – Львів : Каменярь, 2001. – С. 259–264.

у верхньому правому кутку олівцем невідомою рукою проставлена наскрізна пагінація, за якою машинопис нараховує 107 сторінок.

Зберігся також рукопис одного (другого) з розділів твору – «Забава». Він знаходиться у фондах Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка (група «Ор» № 1444). В інвентарній книзі музею цей експонат названо: «Оповідання Тараса Франка про батька Івана Франка – Якова». Проте ця інформація хибна, бо рукопис належить саме Петрові Франку, інша річ, що окремі правки на полях тексту зроблені рукою його брата – Тараса. Джерелом надходження рукопису вказано «З архіву музею».

Рукопис займає 4 аркуші, з яких три менші (розміром 29,6x21,1 см) вже пожовклі, а один – біліший і більший (32x20,8 см). Текст на аркушах міститься з обох сторін. Сторінки пронумеровані автором вгорі від центру листка, причому на перших двох сторінках номери відсутні і починається лише з третьої сторінки. За цією нумерацією рукопис нараховує 7 сторінок, зворот сьомої сторінки порожній, не заповнений текстом. На першій сторінці на полі, ближче до верхнього правого кутка і до середини сторінки – старий штамп музею зі старим інвентарним номером (№ 308), на звороті сьомої сторінки теж два штампи музею (зліва нижче середини – стара

печатка з № 308, а в нижньому лівому кутку – нова печатка з нинішнім номером). Текст написаний чорний чорнилом, але на кожній сторінці залишено значні поля (на непарних сторінках – справа, на парних – зліва), на яких розміщені правки чорним чорнилом і простим олівцем. Іноді (як на сторінках 3, 4, 6 рукопису) правки зроблено безпосередньо в тексті. Текстовий масив рукопису в основному співпадає, а ті фрагменти, що текстово відрізняються, надолужені правками, і ці правки враховані в машинописному варіанті.

Потекстові авторські написи в машинописі, вказівки орієнтують щодо часу роботи над твором. Під розділом «В Дрогобичі» виписано автором дату «8.II.1940». На першому аркуші тексту машинопису – автограф П. Франка чорним чорнилом: «Поправлено. Порівняти! Ф. 20/І. 41», причому слово «поправлено» – закреслене, а слово «порівняти» – підкреслено. Крім того, на останній чистій картці до машинопису долучена рукописна записка Петра Франка олівцем, датована 24/IV. 1941. У ній автор просить адресата (ймовірно, брата Тараса, який, судячи зі збереженого рукопису одного з розділів тексту, вносив правки в текст) прочитати фрагмент повісті, поправити і негайно прислати.

Історію створення і задуму твору доповнюють документи. У промові директора музею Петра Франка

на відкритті музею 10 жовтня 1941 року, машинопис якої зберігся, автор в контексті характеристики роботи наукових працівників згадує, що «один з співробітників написав уже тут розділи повісті «Іван Франко», маючи на увазі себе. Згідно протоколу № 11 наради співробітників музею І. Франка, яка відбулася 15.10.1940 року, зафіксовано що П. Франко зобов'язувався прочитати на влаштованих музеєм для шкіл лекціях «4 розділи повісті «Іван Франко» (Фонди ЛНЛМІФ. Архів музею, оп. 1, спр. 3, арк. 14). А у протоколі засідання Наукової ради музею від 30.10 1940 р. серед праць, планованих до музейного збірника мав увійти «уринок роману «Іван Франко» (П. І. Франко)» (Фонди ЛНЛМІФ. Архів музею, оп. 1, спр. 3, арк. 148). При обговоренні матеріалів збірника на засіданні Наукової ради музею редактором збірника Й. Позичанюком було запропоновано П. Франкові «в романі «Іван Франко» змінити назву на «Село» (Фонди ЛНЛМІФ. Архів музею, оп. 1, спр. 3, арк. 28). Як відомо, збірник був зданий до друку, але так і не вийшов у світ.

На літературній вечірці в музеї 16 листопада 1940 року П. Франком було зачитано перший розділ твору. Розлогу інформацію про цю вечірку містить підготований до друку у вигляді машинопису допис «Літературний вечір в музею Івана Франка». Інформація ця цікава, бо з уст автора твору розкриває

його задум і підсумовує частину зробленого на той час, а також подає моменти обговорення твору. У дописі зокрема сказано:

«Вечірку розпочав директор музею, подаючи в коротких словах генезу та програму повісті, з якої написані вже чотири розділи. Повість має на меті зобразити життя Івана Франка від початку до максимального розвитку, до хвилі написання «Мойсея». [...] В жвавій дискусії брали участь кількох гостей, підносячи деякі заміти, вишукуючи добрі сторони – як колорит, мову, описи подій та людей і недостачі. Дир. Лукіянович звернув увагу на нелогічність у назві коваля Якова: а саме, чому селяне називали його «Яць», що повинно би походити від «Яцентій», а ніяк від «Яків», і чому є в повісті кілька невияснених місць. У відповіді зазначено, що в селах імена деколи міцно перекичують не числячись з логікою пр. «Гонопко» з Онуфрія, Філіпка з Агрипіни (Горнихи), Тацька з Марії, Івга є з Євдокії і т. д. А далі в повісті, як і в драмі передчасні вияснення тільки поспували би вражіння, зменшуючи зацікавлення читача».

На закінчення допису наведено два уступи з першого розділу твору. На нараді співробітників музею 10.12.1940 року при обговоренні планів на 1941 рік П. Франко зобов'язувався виготувати повість «Іван Франко» (Фонди ЛНЛММІФ. Архів музею, оп. 1, спр. 3, арк. 25).

Тож, повість писалася Петром Франком в другій половині 1940 – першій половині 1941 – в останні роки перед таємничим зникненням, коли автор перебував в zenіті громадської праці – був депутатом Народних Зборів трудящих Західної України, вже очолював недавно відкритий львівський музей Івана Франка, а також був включений до комітету з нагоди відзначення 75-річного ювілею Каменяра. На той час П. Франко вже був автором певного літературного доробку, у якому чільне місце займала праця над популяризацією творчості свого батька: ним було інсценізовано повість «Захар Беркут» (1928) та поему «Мойсей», дописано два завершальні розділи повісті «Борислав сміється», за мотивами творів Івана Франка 1930 р. створено драми «Без праці» та «Борислав сміється» (обидва 1930 р.), здійснено переклади на польську мову поем «Іван Вишенський» та «Мойсей».

Зеновія Франко, даючи оцінку літературної діяльності Петра Франка, писала:

«Немалу роль відігравав і той факт, що йому як синові великого батька вже наперед було відведене місце мемуариста і заздалегідь запрограмоване його сприймання естетичних традицій батька, а не самобутньої письменницької особистості. Власне для такого його сприймання він пізніше, але не відразу, дав деякі підстави [...]

Проте його літературна франкіана не була визначальною в його творчому доробку, а була скоріше даниною великому батькові, продиктованою синівським обов'язком. Спадщину батька він ніколи не розглядав капіталом, на проценти якої мав жити, не збирався стригти купони з її акцій. Цю непричетність до «процентів» він робив своїм своїм життєвим принципом і намагався, де можна, його демонструвати і про це говорити. Але це не давало бажаного для нього ефекту, бо даний апріорно ключ його сприймання залишався непохитним. Франкіана якоюсь мірою зациклювала його індивідуальність»¹.

Ймовірно, що ця повість мала стати наступним кроком в напрямку популяризації творчості Івана Франка і якоюсь мірою стимулювалося це грядущим ювілеєм письменника. Популяризаційне спрямування твору відображають окремі фрагменти його тексту. Кожен, хто бодай поверхово обізнаний з малою прозою Івана Франка, легко впізнає у тексті окремих розділів повісті сюжетну канву, героїв Франкових оповідань «Малий Мирон» (розділ «Івась вчиться читати»), «Під оборогом» (розділ «Буря»), «У кузні (Із моїх споминів)» (розділ «У кузні»), «Оловець» (розділ «Івась пише»), «У столярні (Із моїх спо-

¹ Франко З. Петро Франко у вимірах часу // Зеновія Франко : статті, спогади, матеріали / Упоряд. М. Вальо; передм. О. Романіва. – Львів, 2003. – С. 64.

минів)» (розділ «В Дрогобичі»), «Schönschreiben» (розділ «В другому класі»), «Отець-гуморист» (розділи «Веселий професор», «Волянський», «Пан Білінський»).

Хоча Петро Франко намагається творчо підходити до використання текстів свого батька (Івась як головний герой повісті, а, відповідно, ведення розповіді не від першої (як є у деяких Франкових оповіданнях), а від третьої осіб, недослівний повтор Франкового тексту, зміна (хоч і дуже близька до оригіналу) конфігурації речень) та все ж, всі ці засоби настільки прозорі, що цілком приховати такі «запозичення» авторові не вдається. Виправданням таких небезпечних маніпуляцій є прагнення якнайточніше, без відхилень у власні художні домисли, художньо відобразити в повісті різностороннє становлення особистості Івана Франка і з цього погляду такий підхід є переконливим.

Твір залишився незавершеним, мабуть, наслідком тих фатальних для його автора подій, які розгорнулися з початком війни. Незавершеність дається взнаки уже при першому знайомстві з текстом. Нез'ясованою залишається і послідовність розділів твору. Частина розділів має авторську нумерацію, а інші не мають її. Послідовність розділів не завжди відповідає хронологічному викладу повісті. Розділ «Забава» (в машинописі – другий), «Івась вчиться

думати» (третій), «Буря» (четвертий) – відповідають місцю в тексті, а розділ «В лісі», який, за машинописом, є п'ятим – має позначку третього розділу. Відтак, розділ «В кузні» не має номера, а наступний – «Івась пише» – позначений шостим розділом. Після цього авторська нумерація розділів уривається аж до останнього розділу, який позначений як 25-ий. Останнє засвідчує, що машинопис не представляє всього твору повністю і більша його частина втрачена. У розділі «В Дрогобичі» серед тексту видрукувано слово «Вставка» та ремарка «вірш ст. 138» – безсумнівна вказівка планування дальшої роботи над текстом, який ще не набув остаточного вигляду. Розділ «Вищі класи» текстово незавершений – його останнє речення обірване.

Структурна неузгодженість і неповнота тексту доповнюється нерівним щодо якості змістовим наповненням розділів. Повість охоплює події біографії письменника від дитинства до часу навчання у Дрогобицькій гімназії, а останній розділ змальовує поїздку сім'ї Франків на Гуцульщину 1903 р. Різняться розділи і за якістю та силою свого художнього опрацювання.

Загалом вся повість ілюструє легкий до сприйняття стиль художнього письма Петра Франка, сповнений тонко вловлених і приємно змальованих пейзажних та портретних замальовок, динаміки

передачі діалогічних, масових сцен. Для колориту зображення, приміром сільського життя (в Нагуєвичках) автор вводить в текст доречні, малознані, але вельми поетичні народні співанки. Всі ці цінні риси показують автора як талановитого прозаїка і були б доречними в жанрі пригодницької літератури (в якій, зрештою, небезуспішно пробував себе П. Франко), чи малої прози. Однак в повісті предмет зображення і специфіка матеріалу інші, то цих рис недостатньо. Текст повісті, в такому стані як він є, свідчить, що авторові йшлося про художній показ становлення і розвитку особистості, причому особистості такої обдарованої і багатогранної своїми інтересами як Іван Франко, тож і спосіб художнього зображення вимагав би більшого проникнення у відстеження психології, вловити і аргументувати світоглядні зміни підчас того становлення. А цього в повісті виразно бракує. Можливо, усвідомлення цієї недостаті змушує П. Франка залучати до використання в окремих розділах твору відомі оповідання свого батька, але й це не дає бажаного результату, бо ті розділи по майстерності письма, переконливості психологічного малюнку виходять сильнішими, але в них відчуваємо «руку» і стиль Івана Франка, а не Петра. І коли тільки закінчується матеріал оповідань І. Франка, які можна використати для створення його художньої біографії (почавши від розділу «Вищі

класи» і далі), – відчутною стає різниця в стилі і промовляє вона не на користь Петра Франка.

Та навіть попри недовершеність тексту, твір є документом літературної діяльності її автора, а, водночас, – документом витоків живучої донині традиції зображення Івана Франка у художній літературі.

Петро Іванович Франко (1890 – 1941)

Біографічна довідка

Петро Іванович Франко – третя дитина у сім'ї Ольги та Івана Франків – народився 28 червня 1890 року у селі Нагуєвичях на Дрогобиччині.

Початкову освіту Петро здобув у народній школі при учительській семінарії, а 1902 року поступив на навчання до цісарсько-королівської Академічної гімназії у Львові, яку закінчив 1910 року. З юнацьких літ виявляв інтерес до фізичної культури і мандрівництва. Здавши іспит з фізичного виховання при Львівському університеті, Петро влаштувався учителем фізкультури до Львівської жіночої семінарії. На цій посаді він працював впродовж 1911–1914 років.

У той же час Петро Франко став студентом відділу технічної хімії Львівської Політехніки, однак закінчити навчання Петру Івановичу не вдалося через те, що почалася війна.

Ще під час навчання в Академічній гімназії, у 1911–1912 рр. разом із викладачем цієї гімназії Олександром Тисовським та студентом університету Іваном Чмолою почав організовувати серед учнівської молоді скаутські організації і вивчати досвід англійського скаутінгу з метою адаптувати їх на український ґрунт і надати їм національного українського характеру. За порадою І. Боберського плановану організацію було названо «Пласт». Перший офіційний гурток «Пласту» сформовано восени 1911 р., а 12 квітня 1912 р. учасників гуртка було приведено до присяги. Відтоді організація «Пласт» функціонує на Україні по нинішній день. Крім участі в організації «Пласту», П. Франко написав і видав друком спеціальний підручник «Пластові ігри», був ініціатором створення «Організаційного Пластового Комітету», який опрацював статут організації, спричинився до проведення двох (1913 та 1914 рр.) з'їздів представників «Пласту».

На початку Першої світової війни Петро Франко зголосився до Української Бойової Управи і, прийнявши військову присягу, в чині поручника займався набором добровольців до Українських

Січових Стрільців, очолював стрілецькі стежі на Сколівщині, брав участь у боях по обороні села Семиківці. Під час перебування у війську написав підручник «Поземелля», у якому висвітлено основи військової топографії. 1916 року австрійське командування відрядило Петра Франка до летунської школи у Райльовац біля Сараєва. Після закінчення цієї школи він повернувся у лави Січових Стрільців. Отримавши в травні 1916 р. відпустку, приїхав до Львова відвідати хворого батька. Петро змушений був повернутися назад до служби, і тому не міг бути коло батька під час його смерті.

П. Франко брав участь у листопадових подіях 1918 р. у Львові, а після полишення Львова українськими військами ініціював організацію летунської військової частини. Обравши осередком летунства майдан у Красному, Петро Франко з грудня 1918 р. приступив до організації Летунського полку, і був призначений комендантом за наказом Державного Секретаря Військових справ. Зорганізований Летунський полк виконував розвідувальну службу, знищував ворожі військові об'єкти і літаки. П. Франко здійснив коло 50 бойових вильотів, а 1919 р. навіть потрапив у полон.

За кілька днів після повернення з полону одружився з Ольгою Білевич, з якою і замешкав після весілля у Красному.

Після закінчення визвольних змагань Петро Франко виїхав до Відня, де займався видавничою діяльністю, організувавши видавниче товариство «Франко Син і Спілка». Цим товариством видано було популярні книжечки, нотні видання, а також казку І. Франка «Лис Микита».

Влітку 1922 р. П. Франко з дружиною повертаються у Галичину і оселяється в Коломиї, де працює контрактним вчителем в українській державній гімназії, а за сумісництвом – у жіночій гімназії. Тут він пише дипломну роботу, якою завершує перерване Першою світовою війною навчання у Львівській Політехніці. Із захистом дипломної роботи він отримує ступінь інженера-хіміка.

Упродовж 1923–1925 років П. Франко періодично їздить до Львова, де викладає хімію в Українському таємному університеті.

З приходом польської «пацифікації» 1930 року Петра Франка звільнено з вчительської праці і впродовж року він працює директором районної молочно-чарні в селі Потеличі коло Рави-Руської.

1931 р. П. Франко виїхав на Радянську Україну, до Харкова, сподіваючись знайти тут роботу за фахом. Тут він влаштовується старшим науковим співробітником Науково-дослідного інституту прикладної хімії, а, водночас, викладає хімію в Політехнічному інституті. Перебуваючи на цих посадах, П. Франко

написав низку наукових праць з хімії, а також зареєстрував 36 власних винаходів.

З кінця 20 р. – на початку 30-х років ХХ століття П. Франко докладав чимало зусиль до популяризації спадщини свого батька: він переробив на драми повісті І. Франка «Захар Беркут», «Борислав сміється», «Без праці», брав участь у підготовці 30-томного видання творів І. Франка, яке побачило світ 1924–1929 рр. під редакцією Сергія Пилипенка та Івана Лизанівського. На цей час припадає і його оригінальна літературна творчість: історичні оповідання «Битва під Пилявцями», «Полковник Абазин» (обидва 1923 р.), «В пралісах Бразилії» (1928 р.). 1930 р. він опублікував збірку оповідань «Дядько Шкіпер», а 1937 – повість «Від Стрипи до Дамаску. Пригоди четаря УСС» (остання з оформленням Едварда Козака).

З початком Другої світової війни Петра Франка (разом з літературознавцем Кирилом Студинським) примусово вибрано депутатом Народних Зборів Західної України, які проголошували радянську владу в Західній Україні. Обрання депутатом відкриває Петрові Франку в радянський час двері до усесторонньої громадської діяльності, а також він обіймає доволі високі посади. Як депутат він відвідує Москву і Київ, а 1940 р. стає депутатом Верховної Ради СРСР, членом президії Львівської міської ради,

деканом товарознавчого факультету Українського державного інституту радянської торгівлі у Львові. 10 жовтня він очолює (стає директором) створеного і відкритого музею Івана Франка у Львові і членом Ювілейного комітету з нагоди відзначення 80-літнього ювілею Каменяра.

Однак повноцінно реалізувати себе на всіх цих посадах Петро Франко не встиг. З проголошенням Німеччиною війни Радянському Союзові йому звеліли підготуватися до евакуації і разом з подружжям Студинських посадили у переповнений вагон, який відправили на схід. Після цього доля Петра Франка нез'ясована. За офіційною версією він загинув під час бомбардування ешелону німцями. За іншими версіями – був розстріляний десь під Золочевом, чи вбитий на етапі між Львовом і Києвом...

ЗМІСТ

1. Село	5
2. Забава	18
3. Івась вчиться думати	28
4. Буря	42
5. В лісі	56
6. В кузні	62
7. Івась пише	70
8. В Дрогобичі	88
9. В другому класі	125
10. Веселий професор	134
11. Волянський	148
12. Пан Білінський	156
13. Вищі класи	163
14. Молодечі літа	172
15. В горах	179
<i>Яким Горак</i>	
Незакінчена повість про Івана Франка	197
<i>Петро Іванович Франко (1890–1941)</i>	
<i>Біографічна довідка</i>	209
	215

Літературно-художнє видання

Петро Франко
Іван Франко

Видавець *Юрій Николишин*
Виконавчий директор *Іван Тем'янинець*
Заступник директора *Святослав Шот*
Художник *Василь Максимович*
Редактор *Ілько Лемко*
Технічний редактор *Надія Стахур*
Відповідальний за випуск *Валентина Хомів*

Свідоцтво держреєстру:
серія ДК № 3684 від 27.01.2010 р.

Підписано до друку 26.04.2013 р.
Формат 70x100/32. Папір офс. Друк офсетн.
Гарнітура *ОставаС*. Умовн. друк. арк. 8,71.
Умовн. фарбовідб. 8,95. Обл.-вид. арк. 8,16.
Наклад 1000 прим.

ПП «Видавництво «Апріорі»,
вул. Сковороди, 4, м. Львів, 79000
тел./факс (032) 235-62-18
095-64-54-255, 098-07-22-050.
Для листування: 79000, м. Львів, а/с 242,
e-mail: apriori.knyga@gmail.com, www.apriori.lviv.ua

ISBN 978-617-629-153-4

9 786176 291534

